

Liahona

**Fakamālohia e
'Apí mo e Fāmilí,
p. 4, 16, 20, 22**

**Taukave'i 'e he Kakai Lalahi Kei
Talavou'á e Angama'á, p. 42**

**Ngaahi Potufofolola 'e Fā Na'
á Ne Tokoni'i Kimautolú, p. 54**

Hiki mei he Palaimelí, p. 58

*Kalaisi 'i 'Ameliká,
fai 'e Jeffrey Hein*

*The taimi ne 'a'ahi ai 'a e
Kalaisi kuo toetu'ú ki he kau
Nīfai 'i he ongo 'Ameliká, "na'á
ne fua hake 'a 'enau fānau ikí
takitaha 'o ne tāpuaki 'i 'a ki-
nautolu, mo hūfaki 'i 'a kinau-
tohu ki he Tamaí.*

*"Pea hili 'ene fai 'ení na'á ne
toe tangí;*

*"Pea folofola ia ki he kakaí,
'o pehē ange kiate kinautolu:
Vakai ki ho'omou fānau ikí"
(3 Nīfai 17:21–23).*

Liahona, 'Okatopa 2012

NGAAHI PŌPOAKÍ

4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisí
'Uluaki: Me'a Mahu'inga ki
ha Fāmili Fiefiā

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

8 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí:
Ko Hono Tauhi 'Etau Ngaahi
Fuakavá

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

22 Ko Hono Tokoni'i e To'u
Tupú Ke Nau Ma'u Ha
Ngaahi A'usia Fakalaumālie
Fai 'e Melissa Merrill

28 Ko e Tohi 'a 'Alamaá:
Ngaahi Lēsoni ki he 'Aho Ní
Fai 'e 'Eletā Paul B. Pieper
*'E lava 'o tokoni'i lelei kitautolu
'e he ngaahi lēsoni 'e tolu mei he
kau Nifai ke tau matu'uaki lelei
'e ngaahi pole 'o hotau kuongá.*

'I HE TAKAFÍ

Tā fakatāta'a 'i 'o e 'atā 'e Cody Bell.

34 Founga ke Kei Mo'ui
Ai 'i he Tafa'aki 'a e Filí
Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer
*'Ai ke ke 'ilo 'iate koe 'a e founga
'e lava ke hoko ai 'a e Laumālie
Mā'oni'oni ko ha iwi tākiekina
mo malu 'i.*

NGAAHI TAFa'AKÍ

9 Ki Hono Fakamālohia 'o e
To'u Tupú: Valá mo e Fōtungá

10 Kí'i Tohi Fakamatala 'o e
Konifelenisi 'o 'Okatopá:
Ko Hono Faka'ata'atā 'Etau
Tohimāhiná ki he Konifelenisí
Fai 'e Cheryl Burr

11 Ko e Ngāue 'i he Siasí: Ngaahi
Tali 'a e Lautohi Faka-Sāpaté
Fai 'e Emma Addams

12 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki
Aí: 'Oku Teuteu 'i Kitautolu
ki he Kaha'ú 'e he Mo'ui
Fakapotopotó

14 Fanga Kí'i Me'a
Iiki & Faingofua

16 Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau
Ngaahi Fāmili: Ko Hono
Ako'i 'o e Angama'á mo
e Anga Mā'oni'oni
Fai 'e Matthew O. Richardson

20 Ngaahi Talafungani 'o e
Ongoongolelé: Ko Hono
Ako'i 'o e Angatonú 'i 'Apí
Fai 'e Elder Delbert L. Stapley

38 Ngaahi Le'o 'o e Kau
Mā'oni'oni 'i he Ngaahi
'Aho Kimui Ní

74 Ngaahi Ongoongo 'o e Siasí

79 Ngaahi Fakakaukau Ma'á
e Efiafi Fakafāmili 'i 'Apí

80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki:
'Oku Hokohoko Mai Pē e
Hoko 'a e Ngaahi Me'a Leleí
Fai 'e Caitlin A. Rush

42

42 Angama'a 'i ha Māmani Anga'uli

Ko Hono alea 'i 'e ha kakai lalahi kei talavou 'e toko valu 'a e founa ke kei angama'a ai 'i ha māmani 'oku 'ikai ke fakamahu 'inga 'i ai e angama'á.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo 'i e Liahona 'oku fufuu 'i 'i he makasini ko 'eni. Tokoní. Na'e ngāue 'aki nai 'e Noa ha Liahona?

46 Ngaahi Fehu'i mo e Tali
Ko e hā hono 'uhinga 'o e pehē ke faka'apa'apa 'i 'a e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá?

48 Ke ke Poto mo Hoko ko ha Kaungāme'a
Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales
'Oku 'ai 'e he ngaahi kaungāme'a lelei ke faingofua hono mo 'ui 'aki e ngaahi fekaú.

51 Teuteu ki ha Hulohula
Fai 'e Crystal Martin
Ne 'ahi'ahi 'i au ke u tui ha kofu 'oku 'ikai hano nima, ka ne u manatu 'i hoku tāpuaki fakapēteliké.

52 Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Valá mo e Fōtungá—"Tuku ke Fakahinohino 'e he Laumālie Mā'oni'oni"
Fai 'e Mary N. Cook

54 Fakamālohia 'e he Folofolá
'Oku fakamatala 'e ha to'u tupu 'e toko fā 'o kau ki ha tāimi ne nau fakakaukau ai ki ha potu-folofola 'o ne tokoni 'i kinautolu.

57 Pousitaá: 'Oku Hangatonu Mo Lausi'i e Halá

51

58 Hiki mei he Palaimelí
Ko ha a'usia 'eni te ke lava 'o amanaki atu ki ai 'i he Kau Talavou pe Kau Finemuí.

60 Si'i Kaungāme'a
Fai 'e Maribel
Ko ha tohi ki ha kaungāme'a ne manavasi 'i ke mavahe mei he Palaimelí.

61 Ko Hono Talitali Lelei ha 'Ēpoki Fo'ou 'o e Mo'uí
Fai 'e Marissa Widdison
'Oku mateuteu 'a Noa, Tileni, Petuliki mo Peni ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki.

62 Mūsiká: Ha'u, 'Eiki Sīsū

63 Fakamo'oni Makehé: Ko e Hā 'Oku Mahu'inga Ai Ke u Muimui Faivelenga kia Sīsū Kalaisí, 'O Tatau Ai Pē Pe Ko e Fē Feitu'u 'Oku Ou 'I Aí?
Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

64 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimelí ki 'Apí: 'Oku 'Atā ki he Tokotaha Kotoa Pē 'a e Ngaahi Tāpuaki 'o e Lakanga Fakataula'eiki

66 Liunga Ua e Ngaahi Tāpuaki
Fai 'e Richard M. Romney
Fe'iloaki mo Sofi mo 'Elioti, ko e ongo māhanga ta'u 10 mei Matakasikā.

68 He 'Ikai Lava Nai Ke Papitaiso Mo Au?
Fai 'e Hilary Watkins Lemon
Ko e fiefia e ki 'i ta'u ono ko Pauló ke hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí.

70 Ma'á e Fānau Íkí

81 Ngaahi Fakatātā 'o e Kakai mei he Tohi 'a Molomoná

Ko e makasini fakavaha'apule'anga'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētita Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Shayne M. Bowen, Bradley D. Foster, Christoffel Golden Jr., Anthony D. Perkins

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipita:

Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētita Pulē: LaRene Porter Gault

Tokoni Faipulusi: Melissa Zenteno

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita'ī: Susan Barrett, Ryan Carr, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Hikari Loftus, Lia McClanahan, Michael R. Morris, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Julia Woodbury

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'ū 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, Kerry Lynn C. Herrin, Colleen Hinkley, Eric P. Johnsen, Scott M. Mooy, Brad Teare

Kou o'ineita Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini:

Connie Bowthorpe Bridge, Howard G. Brown, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Kathleen Howard, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Ty Pilcher, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'ū: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Evan Larsen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Vika Taukolo

Kaungā 'Ētita Siale Hola

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi Liahona he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'eke'eke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lids.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauooti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatala mo e ngaahi faka'eke'eke he 'initaneti 'i he liahona.lids.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'apule'anga'eni 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Pisilama, Kempipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka'faingofua'ī), Koloēsia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitāniā, 'Esitōniā, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsiā, Ha'amoā, Silōveniā, Sipeini, Suisalani, Suēteni, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietnemi. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakataua mo e lea fakafonua.)

© 2012 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

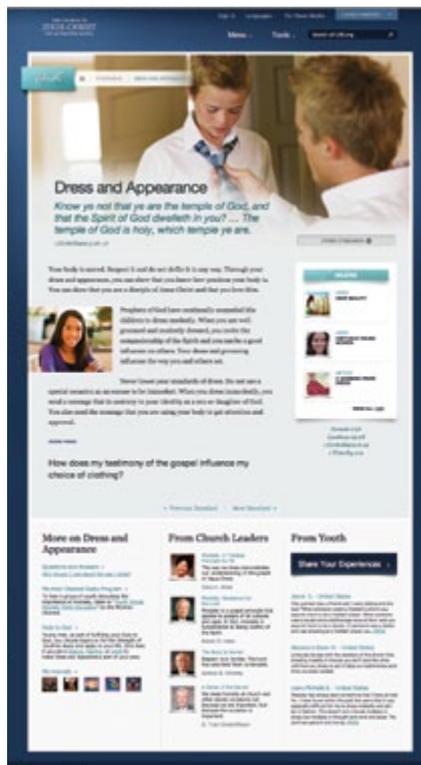
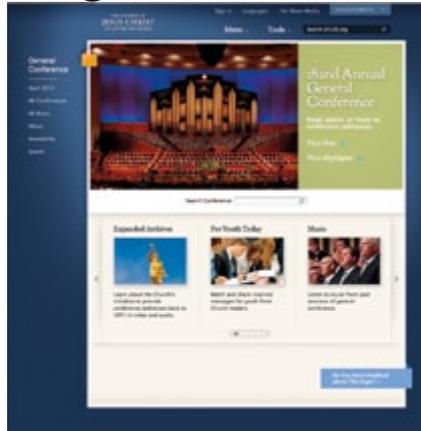
'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatāta 'i he Liahonā ke faka'aonga'ī ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiālē pe faka'aonga'ī pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakahaa'ī atu ai hano fakatapu'apu, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala'ī ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fehu'ī ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

October 2012 Vol. 36 No. 10. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send address changes to Salt Lake Distribution Center, Church Magazines, PO Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368.

Toe Lahi 'Initaneti' Liahona.lids.org

MA'Ā E KAKAI LALAHĪ

Hili ho'o lau fekau'aki mo e fakamolemolē 'i he Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki (peesi 4), mahalo te ke toe fie lau mo e lea faka'osi 'a Palesiteni Sēmsi E. Fausi 'i he konifelenisi lahī, "Ko e Mālohi Faifaka-mo'ui 'o e Loto Fakamolemolē" (Mē 2007, 67-69), 'i he conference.lids.org.

MA'Ā E TO'U TUPŪ

'I he peesi 52, 'oku fakamatala'ī ai 'e Mele N. Kuki 'a e founga 'oku hanga ai 'e he'etau ongo 'a'apa ki he tempalē 'o tatakī e founga 'o 'etau teuteū. Te ke 'ilo lahi ange 'i he youth.lids.org, ki he "Valā mo e Fōtungā" mo ha toe taha pē 'o e ngaahi tu'unga mo'ui mei he *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupū*.

MA'Ā E FĀNAŪ

Te ke lava 'o lau fekau'aki mo e ongo mā-hanga mei Matakasikā ko 'Elioti mo Sofi 'i he "Liunga Ua e Ngaahi Tāpuaki" (peesi 66) mo mamata ki hona ngaahi tā fakaoli 'i he liahona.lids.org.

'I HO'O LEA FAKAFONUĀ

'Oku ma'u 'a e Liahonā mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lids.org.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENĪ

'Oku fakafongā 'i he fikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

Ako folofolā, 11, 54

Akonaki, 16, 20

Angamā'ā, 16, 42

Anga'ofā, 28

Fa'ifa'itaki'angā, 40

Faingata'ā, 28

Fakamolemolē, 4

Fāmili, 4, 16, 20, 22, 38, 66

Fatongia fakaemātu'ā,

16, 20, 22

Hisitōlia e Siasi, 14

Kau Finemuī, 58, 60

Kaungāme'ā, 48

Kau palōfitā, 28

Kau Talavou, 58, 61

Konifelenisi lahī, 10

Lakanga Fakataula'eiki,

46, 64

Lotū, 38

Mo'ui fakafalala pē kiate

kitā, 12

Ngaahi fuakavā, 8

Ngaahi tempalē, 8, 52

Ngāue, 12

Ngāue tokoni, 20, 39

Papitaisō, 68

Potō, 48

Sāpatē, 40

Sīsū Kalaisi, 62, 63

Talangofuā, 40, 57

Teuteū, 12

Tohi 'a Molomonā, 28, 81

Tui, 39, 80

Tu'unga fakatakimu'ā, 20

Ului, 39

Valā, 9, 51, 52

Fai 'e Palesiteni
Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau
Palesitenisi 'Uluakí

ME'A MAHU'INGA KI HA Fāmili Fiefiá

Na'e kamata 'e he tangata fa'u tohi 'iloa Lūsia ko Leo Tolositoí 'ene tohi talanoa ko e *Anna Karenina*, 'aki e ngaahi leá ni: "Oku tatau kotoa e ngaahi fāmili fiefiá; 'oku mamahi e fāmili lotu mamahi kotoa pē 'i ha founga kehekehe."¹ Neongo 'oku 'ikai ke u fakapapau 'i tatau mo Tolositoi 'oku tatau kotoa e ngaahi fāmili fiefia kotoa, ka kuó u 'ilo ha me'a 'e taha 'oku faitatau ai e tokolahahi: 'oku nau takitaha mo'ona pē hono fakamolemole 'i mo fakangalo'i e ngaahi tō nounou 'a e ni'ihī kehē mo e fekumi ki he leleí.

'I he tafa'aki 'e tahá, ko kinautolu 'oku 'i he ngaahi fāmili lotu mamahi, 'oku nau fa'a nofo pē 'o tukuaki'i, 'ita fakamolokau, pea hangē 'oku 'ikai ke nau lava 'o fakangalo'i e ngaahi kovi 'o e kuohilí.

"Io, ka . . ." ko e lea ia 'oku kamata'aki 'e kinautolu 'oku lotu mamahi. 'Oku pehē 'e ha taha ia, "Io, ka 'oku 'ikai ke ke 'ilo 'a e lahi 'o 'ene fakamamahi'i aú." 'Oku pehē leva 'e ha taha kehe, "Io, ka 'oku 'ikai ke ke 'ilo'i 'ene angakoví."

Mahalo 'okú na fakatou tonu; pea mahalo 'okú na fakatou hala.

'Oku lahi e ngaahi tu'unga 'o e faihalá. 'Oku lahi e ngaahi tu'unga 'o e lotu mamahi. Ka ko e me'a 'oku ou fakatokanga'i 'oku tau fa'a fakatonuhia'i 'etau 'itá mo fakafiemālie'i hotau konisēnisí 'aki 'etau nofo pē 'o hu'u'uhu'u ki he ngaahi taumu'a 'a e ni'ihī kehē 'okú ne fakahala'i 'enua ngaahi tō'ongá 'o pehē 'oku 'ikai makātaki'i pea 'oku siokita kae 'i he taimi tatau pē 'oku tau hiki'i hake 'etau 'uhingá tokua 'o pehē 'oku ma'a mo haohaoa.

Ko e Kulī 'a e Pilinisí

'Oku 'i ai ha talanoa motu'a mei Uēlesi mei he senituli 13 'o kau ki ha pilinisí ne foki ki hono 'apí 'o 'ilo 'ene kulí kuo toto atā hono matá. Ne fakavave atu e tangatá ki fale, 'o ne mo'utāfu'ua, he'ene sio kuo pulia hono ki'i foha ne kei pēpēe pea kuo mafuli hono ki'i mohengá. 'I he'ene fu'u 'ita lahí, ne unuhi 'e he pilinisí 'ene heletaá 'o tamate'i 'ene kulí. Hili ha ki'i taimi nounou mei ai kuó ne fanongo ki he tangi hono fohá—na'e kei mo'ui pē e pēpēe! Na'e tokoto 'i he tafa'aki e valevalé ha ulofi kuo mate. Ko hono mo'oni, ne malu'i 'e he kulí 'a e pēpē 'a e pilinisí mei ha ulofi fe kai.

Neongo 'oku fakamamahi e talanoá ni, ka 'okú ne fakatāta'a'i mai ha me'a. 'Okú ne faka'atā mai ta 'oku malava pē ko e anga ko ia 'etau fakakaukau atu ki he 'uhinga 'oku fai ai 'e he ni'ihī kehē ha fa'ahinga tō'ongá ke 'ikai fenāpasi ia mo e mo'oni'i me'a 'oku hokó—taimi 'e ni'ihī 'oku 'ikai ke tau fie 'ilo'i ki he mo'oni. 'Oku lahi ange 'etau lotu ke fakatonuhia'i 'etau 'itá 'aki 'etau pipiki ki he'etau lotu'itá mo e tāufehi'á. Taimi 'e ni'ihī 'oku laulau māhina pe lau ta'u 'a e 'ita ko 'ení. Taimi 'e ni'ihī 'oku tukuloto'i ia he kotoa 'etau mo'uí.

Ko ha Fāmili Kuo Vaetu'ua

Ne 'ikai lava 'e ha tamai ke fakamolemole'i hano foha koe'uhí ko 'ene mavahe mei he hala kuo akonekina ia ki aí. Ne 'i ai ha ngaahi kaungāme'a 'o e tamasi'i ne 'ikai sai'ia ai e tamaí, pea na'á ne fai ha ngaahi me'a lahi na'e fepaki mo e fakakaukau 'ene tamaí. Na'e tupu heni ha tō kehekehe 'a e tamaí mo e fohá, pea ko e taimi pē na'e fu'u

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

"I ho' o teuteu e lēsoni takitaha, fehu'i hifo pē kiate koe pe ko e hā e founa 'oku tatau aim e tefito'i mo'oni [mo ha] me'a na'e a'usia 'e he kau mēmipa 'o e fāmilí pe kalasí 'i he'enu mo'uí" (*'Oku 'Ikai Ha Ui 'e Mahu'inga Ange 'I he Faiakó* [1999], 209). Fakakaukau ke fakaafe'i mai ha kau mēmipa 'o e fāmilí ke vahevahe 'enu ngaahi a'usia faka'ofa'ofa pe ko ha me'a ne nau faka-hoko 'i he fakamolemole. Alea'i e ngaahi a'usia ko 'ení, 'o faka-mamafa'i 'a e ngaahi tāpuaki 'o e fakamolemole. Faka'osi 'aki ha'o fakamo'oni ki he mahu'inga 'o e fefakamolemole'aki.

lahi ai e tamasi'i, na'a ne mavahe leva mei 'api pea 'ikai toe foki ki ai. Ne hāhāmolofia ke na toe talanoa.

Ne ongo'i tonuhia nai e tama'i? Mahalo.

Ne ongo'i tonuhia nai e fohá? Mahalo pē.

Ko e me'a pē 'oku ou 'iló na'e vaetu'ua mo loto mamahi e fāmilí ko 'ení he na'e 'ikai lava ke fefakamolemole'aki e fohá mo e tama'i. Ne 'ikai lava ke na fakangalo'i e ngaahi manatu fakamamahi 'o e kuohilí. Ne na fakafonu hona lotó 'aki e 'itá kae 'ikai ko e 'ofá mo e fakamolemole. Ne na takitaha sítu'a mei he faingamālie ke tokoni'i e mo'ui 'a e taha ko eé ki he lele'i. Ne hā ngali fu'u lahi mo mama'o hona vaá 'o na hoko ai ko ha pōpula fakalaumālie 'i hona takitaha loto.

Me'a mālie, kuo 'omi 'e he'etau Tamai Ta'engata poto 'i Hēvaní ha founa ke ikuna'i 'aki 'a e loto hīkisia ko 'ení. Ko e Fakalelei ma'ongo'onga mo ta'efakangatangata 'a e tumutumu 'o e fakamolemole mo e fakalelei. 'Oku mahulu hake hono mahu'ingá 'i he me'a 'oku mahino kiate aú, ka 'oku ou fakamo'oni 'aki hoku lotó mo e laumālie kotoa ki hono mo'oni mo hono mālohi kāfakafá. Na'e foaki 'e he Fakamo'uí 'Ene mo'uí ko ha totongi huhu'i ma'a 'etau ngaahi angahalá. 'Oku tau ma'u 'a e fakamolemole 'o fakafou 'iate Ia.

'Oku 'Ikai Ha Fāmilí 'e Haohaoa

'Oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu 'e haohaoa. 'Oku tau fai kotoa pē ha fehalaaki, kau ai koe mo au. Kuo tau kafo kotoa pē. Kuo tau fakalavea'i kotoa ha ni'ihi.

'Oku lava ke tau ma'u 'a e hākeaki'i mo e mo'ui ta'engata tu'unga 'i he feilaulu 'a e Fakamo'uí. 'I he'etau tali 'Ene ngaahi fongá mo ikuna'i 'etau hīkisia 'aki hono fakavaivai'i hotau lotó, te tau lava leva 'o 'omi e fefakalelei'aki mo e fefakamolemole'aki ki hotau fāmilí mo 'etau mo'ui fakatāutahá. 'E tokoni'i kitautolu 'e he 'Otuá ke lahi ange 'etau fakamolemole, loto fiemālie ange ke fononga mo ia 'i he maile 'e ua, ke 'uluaki kole fakamolemole neongo kapau na'e 'ikai ko hatau fo'ui, mo si'aki 'a e ngaahi mamahi motu'á pea 'ikai toe manatu ki ai. Fakafeta'i ki he 'Otuá, 'a ia na'a Ne foaki Hono 'Alo pē Taha Na'e Fakatupú, kae pehē ki he 'Aló, 'a ia na'a Ne foaki 'Ene mo'uí ma'atautolu.

'Oku lava ke tau ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá kiate kitautolu he 'aho kotoa pē. 'Oku 'ikai nai totonu ke tau foaki 'o ki'i lahi ange ki hotau kāingá 'o hangē ko hono ako'i 'i he himi manakoa ko 'ení "Kuo Lahi Hoku Tāpuaki?"² Kuo fakaava 'e he 'Eiki 'a e matapaá ke fakamolemole'i kitautolu. Me'a ní 'oku 'ikai nai totonu ke si'aki 'etau siokitá mo e loto-hīkisia ka tau kamata ke fakaava 'a e matapā mohu tāpuaki 'o e fakamolemole kiate kinautolu 'oku tau fefa'uhi mo iá—tautautefito ki he kotoa hotau fāmilí tonú?

Ko hono fakaikú, 'oku 'ikai tupu 'a e fiefiá mei he haohaoá ka mei hono mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni fakalangí, 'o a'u ki he fanga ki'i me'a ikí. Kuo fanongonongo 'e he Kau Palesitenisí 'Uluaki mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "Ko e fiefia ko ia 'i he mo'ui fakafāmilí 'oku meimei ke toki a'usia pē ia 'i he taimi kuo langa ai 'a e fāmilí 'i he ngaahi akonaki 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. 'Oku fa'u mo pukepuke 'a e nofo-malí mo e fāmilí 'oku fiefiá 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e tuí, lotú, fakatomalá, *fa'a fakamolemole*, faka'apa'apá, 'ofá, manava'ofá, ngāué, pea mo e ngaahi 'ekitiviti 'oku fakatupulakí."³

'Oku fokotu'u 'a e fakamolemole 'i he lotolotonga 'o e ngaahi mo'oni mahinongofua ko 'ení, pea fakava'e 'aki e palani 'o e fiefia 'a 'etau Tamai Hēvaní. Koe'uhí 'oku fakafehokotaki 'e he fakamolemole 'a e ngaahi tefito'i mo'oni, 'okú ne fakafehokotaki ai mo e kakaí. Ko ha ki ia, 'okú ne fakaava e ngaahi matapā 'oku tāpuní, ko ha kamata'anga ia 'o ha hala 'o e faitotonú, pea ko ha taha ia hotau ngaahi 'amanaki lelei 'anga fisifisimu'a taha ki ha fāmilí fiefiá.

Fakataunge ke tokoni'i kitautolu 'e he 'Otuá ke tau fa'a fakamolemole lahi ange 'i hotau fāmilí, pea tau fefakamolemole'aki lahi ange, pea na'a mo 'etau fakamolemole'i lahi ange pē kitautolu. 'Oku ou lotua ke tau a'usia 'a e fakamolemole ko ha founa lelei ia 'oku faitatau ai 'a e ngaahi fāmilí fiefia tokolahi. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Leo Tolstoy, *Anna Karenina*, liliu 'e. Constance Garnett (2008), 2.
2. "Kuo Lahi Hoku Tāpuaki," *Ngaahi Himi*, fika 126.
3. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129; ko e toki tākaki atu hono fakamamafa'i.

Lotú mo e Nongá

Fai 'e Lauren W.

Ne u felau'aki mo 'eku fa'eé 'i ha efiافی 'e taha pea ne u fu'u ongo'i loto mamahi. Ko ia ne u fakakaukau ai ke u lotu. Neongo na'á ku fu'u loto mamahi pea 'ikai ke u fie ongo'i "fakalau-mālie" ka na'á ku 'ilo'i 'e tokoni e lotú ke u ongo'i fiefia mo si'isi'i ange 'eku fakafekikí. Hili e mavahe 'eku fa'eé mei he lokí, ne u kamata fai 'eku lotú. "Tamai Hēvani, kuó u 'unu'unu atu ki Ho'o 'Afió he pooni koe'uhí . . ." 'Ikai. Ne u 'ā'ā leva pea tukuange hoku nimá; na'e ongo faikehe. Ne u toe feinga. "Tamai Hēvani, 'oku ou fie ma'u . . ." Na'e toe ongo ngali kehe mo ia. Ne u ongo'i kuo faka'ai'ai au 'e Sētane ke tuku 'eku lotu 'o kole tokoni ki he Tamai Hēvani.

Fakafokifā pē kuó u ma'u ha ue'i ke u fai ha fakamālō! Ne u fai leva ia, pea kamata leva ke taumalingi mai e ngaahi fakakaukau mei hoku 'atamai ki he ngaahi me'a lahi te u lava 'o fakamālō ai ki he Tamai 'i Hēvani. 'I he 'osi 'eku fakamālō kiate lá, ne u fakamatala'i leva e palopalema 'oku lolotonga hokó.

Hili iá ne u ongo'i ha nonga 'i hoku lotó, 'a e ongo fakalaumālie māfana ko ē 'oku ou 'ilo'oku 'ofa 'etau Tamai Hēvani mo 'eku ongomātu'á 'iate aú pea ko e fānau au 'a e 'Otuá. Na'á ku lava 'o kole fakamolemole ki he'eku fa'eé pea mo tali 'ene kole fakamolemole māi.

'Oku 'Omi 'a e Fiefiá 'e he Fakamolemolé

'Oku ako'i 'e Palesiteni 'Ukitofa 'oku totonu ke tau fakamolemole'i e kau mēmipa hotau fāmili. Vakai ki he founa ne hanga ai 'e he ngaahi fili 'a Siosefa mo 'Aná 'o uesia hona fāmili.

'Oku va'inga fakataha 'a Siosefa mo hono ki'i tuofefine ko 'Aná. 'Oku fa'ao 'e 'Ana 'a e me'ava'inga 'a Sioséfá mei ai. Ko e hā e me'a 'oku totonu ke fai 'e Sioséfá?

'Oku 'ita 'a Siosefa kia 'Ana.

'Oku tangi 'a 'Ana. 'Oku tautea'i 'a Siosefa 'e he'ene fa'eé he'ene kē mo hono tuofefiné. 'Oku loto mamahi 'a Siosefa 'i he'ene fai 'a e fili koví.

'Oku fakamolemole'i 'e Siosefa

'a 'Ana peá ne kumi ha me'ava'inga 'e taha ke ne va'inga 'aki. 'Okú na va'inga fiefia fakataha. 'Oku fiefia 'ena fa'eé he anga'ofa 'a Siosefa ki hono tuofefiné mo tauhi e melinó 'i he fāmili. 'Oku ongo'i fiefia 'a Siosefa 'i he'ene fili ke fakamolemolé.

Kimui ange aí, 'oku fie ma'u ke tokoni 'a Siosefa mo 'Ana ki he'ena fa'eé hono teuteu e kai efiافی. 'Oku 'ikai tokoni 'a Siosefa. Ko e hā 'oku totonu ke fai 'e 'Aná?

'Oku lāunga 'a 'Ana ki he'ene

fa'eé. 'Oku lāunga 'a 'Ana 'i he'ene ngāue toko tahá. 'I he taimi kai efiافی 'oku loto mamahi e taha kotoa koe'uhí ko e fakakikihí.

'Oku fakamolemole'i 'e 'Ana

'a Siosefa peá ne tokoni ki he teuteu e kai efiافی. 'Oku hounga ki he'ena fa'eé 'a e tokoni 'a 'Aná. 'Oku fiefia e fāmili he'enu fakataha 'i he kai efiافی. 'Oku ongo'i fiefia 'a 'Ana he'ene fai 'a e fili ke fakamolemolé.

'Oku kaunga fēfē ho'o fili ke fakamolemolé ki he fiefia ho fāmili?

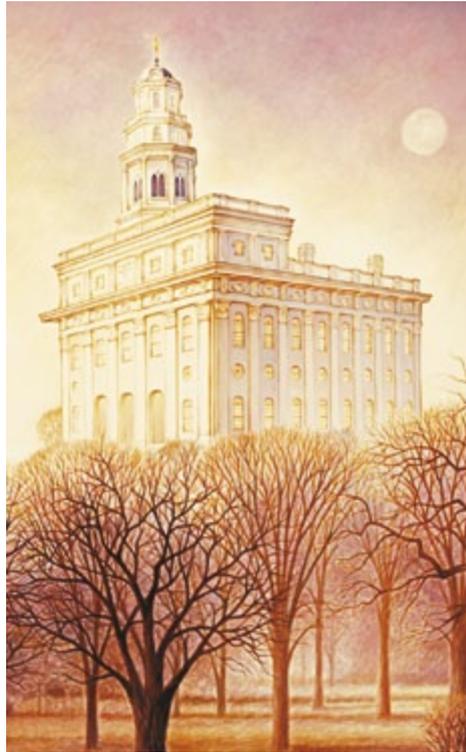
Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'eni, pea alea 'i ia mo e kau fafine 'oku ke 'a'ahi ki ai 'o ka fe'unga ke fakahoko. Faka'aonga 'i e ngaahi fehu 'i ke tokoni atu ki hono fakamālohia e kau fafine pea 'ai ke hoko 'a e Fine'ofā ko ha kongā longomo 'ui 'o ho'o mo 'ui.

Ko Hono Tauhi 'Etau Ngaahi Fuakavá

Ko e faiako 'a'ahí ko ha fakafōtunga ia hotau tu'unga fakaākongá mo ha founa ke fakahoko ai 'etau ngaahi fuakavá 'i he 'etau fetokoni'aki mo fefakamālohia'aki. Ko e fuakavá ko ha fepalō-mesi'aki toputapu mo tu'uloa 'i he vaha'a 'o e 'Otuá mo 'Ene fānaú. Na'e pehē 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "I he 'etau 'ilo'i ko ia ko e fānau kitautolu 'o e fuakavá, 'oku tau 'ilo'i ai ko hai kitautolu mo e me'a 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá meiate kitautolú. 'Oku tohi 'Ene fonó 'i hotau lotó. Ko Ia hotau 'Otuá pea ko Hono kakai kitautolu."¹

I he 'etau hoko ko e kau faiako 'a'ahí 'oku lava ke tau fakamālohia ai 'a kinautolu 'oku tau 'a'ahi ki ai 'i he 'enau feinga ke tauhi 'enau ngaahi fuakava toputapú. I hono fai iá, 'oku tau tokoni ai ke teuteu'i kinautolu ki he ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá. Na'e pehē 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e fefine kotoa pē 'i he Siasí ni kuó ne fai ha fuakava mo e 'Eikí, 'oku 'i ai hano tufakanga fakalangi ke tokoni 'i hono fakahaofi 'o e ngaahi laumalié, ke taki 'a e hou'eiki fafine 'o e māmaní, ke fakamālohia 'a e ngaahi 'api 'o Saioné, pea mo langa 'a e pule'anga 'o e 'Otuá."²

I he 'etau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú, 'oku tau hoko ai ko e ngaahi me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá. Te tau lava ai ke fakaha'a 'i e me'a 'oku tau tui ki ai mo fefakamālohia'aki 'etau tui ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisí.

Mei he Folofolá

1 Nifai 14:14; Mōsaia 5:5–7; 18:8–13;
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:78;
84:106

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, "Ngaahi Fuakavá," *Liahona*, Nōv. 2011, 88.
2. M. Russell Ballard, "Kau Fefine 'o e Angatonú," *Liahona*, Tisema 2002, 39.
3. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofā* (2011), 155.

Ko e Hā Te u Lava 'o Fai?

1. 'Oku fakamālohia fēfē au 'e he'eku ngaahi fuakavá?
2. 'Oku ou tokoni'i fēfē e kau fafine 'oku ou tokanga'i ke tauhi 'enau ngaahi fuakavá?

Tuí, Fāmilí, Fakafiemāliá

Mei Hotau Hisitōliá

Na'e fakahā 'e he 'Eikí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he 1833, ko e temipalé "ko ha potu ke fakafeta'i ai 'a e kāingalotu kotoa pē." Ko ha "potu ke ako'i ai 'a kinautolu kotoa pē kuo ui ki he ngāue fakafaifekau 'i honau ngaahi uí mo e ngaahi lakanga kehekehe kotoa pē; koe'uhí ke fakahaohaoa'i 'a kinautolu 'i he 'ilo'i 'o 'enau ngāue fakafaifekau, 'i he tefito'i fakakaukau, 'i he tefito'i mo'oni, pea 'i he tokāteline, 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'oku kau ki he pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní" (T&F 97:13–14).

Na'e fetokoni'aki 'a e kau fafine 'o e Fine'ofa 'i Nāvū 'i 'Illinois, 'i he kongā kimu'a 'o e ngaahi ta'u 1840 tupú he 'enau teuteu ki he ngaahi ouau fakatemipalé. 'I he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eiki mā'olunga angé 'a ē na'e ma'u 'e he Kāingalotú 'i he Temipale Nāvū, "[na'e] fakahā [i hono ngaahi ouau] 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá" (T&F 84:20). "I hono tauhi 'e he Kāingalotú 'enau ngaahi fuakavá, na'e fakamālohia mo tokoni'i kinautolu 'e he mālohi ko 'eni 'i honau ngaahi 'ahi'ahí 'i he ngaahi 'aho mo e ngaahi ta'u ne hanga mei mu'á."³

'Oku ngāue 'a e kau fafine mo e kau tangata faivelenga 'i he funga e māmaní 'i he temipalé 'i he Siasí he kuongá ni mo hokohoko atu ke ma'u ha mālohi 'i he ngaahi tāpuaki ko ē 'oku toki lava pē ke ma'u 'i he ngaahi fuakava fakatemipalé.

VALÁ MO E FŌTUNGÁ

I he māmani he 'ahó ni, 'oku 'ikai mahino ki he tokolahia pe faka'apa'apa'i e natula toputapu 'o hotau sinó. 'Oku hā makehe 'a e Kā-ingalotú 'i he'enu teuteu he founa 'oku hā sino ai 'etau 'ilo'i 'a e mahu'inga hotau sinó 'i ha māmani 'oku si'i ai hono faka'apa'apa'i e natula toputapu 'o hotau sinó (vakai, *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* [ki'i tohi, 2011], 6–8). 'I he peesi 52 'o e makasini ko 'ení, 'oku fakamatala 'i ai 'a e tu'unga mo'uí ni 'e Mele N. Kuki, ko e tokoni 'uluaki 'i he kau palesitenisi lahi 'o e Kau Finemuí:

“I he langa 'o ha tempalé, 'oku fai e tokanga lahi ke fakapapau 'i 'oku malu 'i mo teuteu 'i faka'ofó'ofa, 'a lotu mo tu'a. Ko e ki ki hono palani 'o e ngaahi tempalé ko e mahino ko ia ko e tempalé 'okú ne *fakafofonga* 'i 'a e 'Eiki-he ko Hono falé ia. 'Oku tau *faka'apa'apa* 'i e ngaahi tempalé ko e ngaahi fale toputapu 'a ia ko kinautolu pē 'oku mo'ui tāú 'e ala hū ki aí. 'Oku tau 'a'apa ki he tempalé koe'uhí he ko e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava toputapu 'oku tau fakahoko aí 'oku malava ai ke tau toe foki ki he'etau Tamai Hēvaní.

“Oku mahu'inga ange ho sinó 'i he tempale faka'ofó'ofa taha 'i he māmani. Ko e foha pe 'ofefine 'ofeina koe 'o e 'Otuá! Ko e ngaahi tefito'i mo'oni tatau ko 'ení—fakafō-tunga, faka'apa'apa mo e 'a'apa—'oku toe lahi ange 'enu kaunga ki hono tokanga 'i mo malu 'i ho sinó.”

'E lava 'o tokoni atu e ngaahi fokotu'u ko 'ení ke ke ako'i e ngaahi tefito'i mo'oni totonu kau ki he valá mo e fōtungá ki ho'ō fānaú. Manatu 'i foki ko ho'ō sippinga 'i he vala tāú te ne ako'i ho'ō fānaú ki he mahu'inga 'o e vala 'oku tāú.

Ngaahi Fokotu'u ki Hono Ako'i 'o e To'u Tupú

- Lau mo ho'ō to'u tupú 'a e kongā kau ki he valá mo e fōtungá 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*. 'I hono fai iá te ne 'oatu ai ha faingamālie ke alea 'i 'a e ngaahi tokāteliné, tāpuakí mo e fakatokanga 'o e tu'unga totonú mo tali ha ngaahi fehu 'i 'e fai 'e ho fohá pe 'ofefiné.
- Fakakaukau ke fai ha efiāfi fakafāfili 'i 'api 'i he mahu'inga 'o e valá mo e fōtungá. Te ke lava 'o 'eke ange ki ho fāfili, Kapau na'á ke 'i he lotú mo e 'Eiki, te ke fie vala fēfē? Te ke fie hā fēfē nai kiate Ia? Te ke ongo'i fēfē nai 'i ho'ō vala tāú? Te mou lava foki 'o alea 'i 'a e founa ke vala taau ai ki ha ngaahi me'a kehe 'oku hoko, hangē ko e akó, ngāuē, pe ngaahi me'a fakasōsialé.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e Fānaú

- 'Oku fakafofonga 'i 'e hotau valá 'a e me'a 'oku tau mahu'inga'ia aí. Ke fakatāta'a 'i 'a e tefito'i mo'oni ko 'ení, fakakaukau ke fai ha efiāfi fakafāfili 'i 'api pea 'ai ke nau teuteu kotoa hangē ha faifekau pe vala lelei taha he Sāpaté.
- Na'a mo e kei ta'u sí'i, 'e lava e fānaú ke kamata vala taau. Toe fakamanatu mo ho'ō fānaú 'a e ngaahi fakahino-hino he peesi 7 'o e *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* pea 'omi e vala 'oku fe'unga mo e ngaahi fakahino-hino ko iá. ■

NGAAHI POTUFOLOFOLA KI HE VALÁ MO E FŌTUNGÁ

Sēnesi 1:27;

1 Kolinitō 6:19;

'Alamā 1:27

Ki'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Okatopá

"Tonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'ó pē 'o'okú pe 'i he le'ó 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē" (T&F 1:38).

Ko Hono Faka'ata'atā 'Etau Tohimāhiná ki he Konifelenisi

Fai 'e Cheryl Burr

Neongo na'e 'ikai ke femo'uekina homau taimi 'i ha ngaahi 'ekitiviti lahi, ka ne mau lava 'o ongo 'i lahi ange e Laumālié 'i he'emau fanongo ki he konifelenisi lahi.

Ihe taimi ne kei iiki ai 'ema fānaú 'i he ngaahi ta'u kuo hilí, ne ma pehē ke 'ai ke mahu'inga mālie ange 'a e konifelenisi lahi kiate kimautolu. Ne mau talanoa ki hono mahu'inga 'o e mamata he konifelenisi 'aki ha 'atamai tau'atāina mo ha sino kuo mālōlō lelei. Ko e konifelenisi ko ha taimi mahu'inga ia ke ma'u ai ha fakahinohino mei hotau kau palōfita lolotonga. Ko ia ne mau fokotu'u leva ha taumu'a, 'o 'ikai palani ha me'a lahi ki he ngaahi 'aho si'i kimu'a he konifelenisi pe lolotonga e faka'osinga e uike 'o e konifelenisi. Ne mau faka'ilonga 'i e ngaahi 'aho ko iá 'i he'emau tohimāhiná, pea ne mau takitaha tukupā ke 'oua 'e fokotu'utu'u ha ngaahi 'ekitiviti lahi 'i he ngaahi 'aho ko iá.

Kapau te ke fili ke fai ha me'a tatau, 'e makehe ia ki ho fāmili mo ho tūkunga, ka na'e faka'uhinga 'i 'e homau fāmili 'a e "ngaahi 'ekitiviti lahi" ko e 'alu ki he ngaahi 'ekitiviti fakaakó, 'eva mai e fānau 'a e kaungā'apí, fai ha ngaahi me'a mo e ngaahi kaungāme'á mavahe mei 'api, fai ha ngaahi me'a fakafiefia pe kai efiāfi mo e ngaahi kaungāme'á pe kāingá, fai ha ngaahi ngāue pe ngāue 'i he ngoué 'i he vaha'a pe lolotonga e ngaahi fakataha konifelenisi, toki fai e ngaahi ngāue fakaakó 'i he momeniti faka'osí, mo hono tali ha ngaahi ngāue kehe kuo vahe mai he ngāue'angá.

I he uike kimu'a he konifelenisi lahi, na'e faingata'a he taimi 'e ni'ihí ke fakasítu'a 'i e ngaahi 'ekitiviti ko 'ení, ka ko e taimi lahi na'e fakahoko fiefia 'e he kau mēmipa homau fāmili 'a e ngaahi fili totonu ke a'usia ai 'emau taumu'á. Ne ma 'ilo ne fie ma'u 'e he'ema fānau iiki angé ke nau kau ki he konifelenisi. Te u pehē na'e hoko 'eni he ne mau toutou talanoa kau ki he mahu'inga 'o e konifelenisi 'i he kotoa 'o e uike kimu'á.

'Oku ou fiefia ke fakahā atu na'e liliu faka'aufuli e me'a ne foua 'e homau fāmili 'i hono tauhi ko ia 'emau taimi-tēpilé ke faingofua 'i he ngaahi 'aho

kimu'a mo e lolotonga 'o e konifelenisi lahi. Na'e mateuteu homau lotó mo homau 'atamai ki he konifelenisi. Ne 'ikai ke femo'uekina homau taimi 'i ha ngaahi 'ekitiviti lahi, ko ia ne lava ke mau ongo 'i 'a e Laumālié 'i he'emau tangutu mo fanongo ki he ngaahi akonaki mei hotau kau takí.

Kuo mau faipau ki he'emau taumu'á mei he konifelenisi ki he konifelenisi koe'uhí he 'okú ne fakafonu homau 'apí 'aki e melinó. Neongo kuo 'ikai ke kei nofo ha tokolahi 'ema fānaú 'i 'api, ka 'okú ma pou pou 'i kinautolu ke kei faka'ata'atā 'enau tohimāhiná he ngaahi 'aho kimu'a mo e lolotonga e konifelenisi, 'o hangē ko ia 'oku mau fai 'i 'apí. 'Oku mau feinga foki ke fokotu'u ha taimi ke mau mamata fakataha ai ko ha fāmili kakato 'i ha fakataha 'o e konifelenisi. 'Oku ou 'amanaki ko e taimi 'e mali ai 'ema fānaú mo 'i ai ha'anau fānaú, te nau hokohoko atu ke fakamahu'inga 'i lahi hono pukepuke 'enau a'usia fakakonifelenisi 'aki hono faka'ata'atā 'enau ngaahi tohimāhiná. ■

'AI KE HOKO 'A E KONIFELENISI KO HA ME'A MAHU'INGA

"Fili leva ke hoko 'a e konifelenisi lahi ko ha me'a mahu'inga 'i ho'o mo'uí. Fili ke ke fakafanongo lelei pea muimui ki he ngaahi akonaki 'oku 'omi aí."

'Eletā Paul V. Johnson 'o e Kau Fitungofulú, "Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Konifelenisi Lahi," *Liahona*, Nōvema 2005, 52.

NGAAHI TALI 'A E LAUTOHI FAKA-SĀPATÉ

Fai 'e Emma Addams

Oku ou fa'a fakahehema ke kumi ha ngaahi tali faka'angataha ki hoku ngaahi 'ahi'ahi—ke kole ki he 'Eikí ke tokoni'i au ke u ma'u 'a e me'a pē taha te ne fakalelei'i 'a e me'a kotoa peé. Kuó u toki 'ilo ko e fa'ahinga founa peheé te ne toe faka-faingata'a'ia'i ange ha me'a pē.

'I he'eku ako'i e kalasi Tokāteline 'o e Ongoongolelei'i hoku uōtí, ne u fakapapau ke fai ha ngaahi fehu'i loloto 'e fie ma'u ai ha ngaahi tali 'o e fakalaululoto mo lahi, fo'ou mo mahino. 'I hono fakalea 'e tahá, ne u fie ma'u ke faka'ehi'ehi mei hono toutou fai e ngaahi tali tatau mo motu'a 'a e "Lautohi Faka-Sāpaté" 'a ē na'e fa'a fai 'e he kā-ingalotu 'o e uōtí he uike takitaha.

'I he'eku vakai 'i he Fuakava Fo'ou 'i he'eku teuteu [lēsóni], ne u mo'utāfu'ua lahi 'i hono ngāue 'aki e fo'i lea ko e *nofo*, 'a ia 'oku toutou hā aí. Hangē ko 'ení, 'oku pehē 'i he Sione 15:10, "Kapau 'oku mou fai 'eku ngaahi fekaú, te mou *nofo* 'i he'eku 'ofá; 'o hangē ko 'eku fai 'a e ngaahi fekau 'a 'eku Tamai, peá u *nofo* 'i he'ene 'ofá" (ko e toki tēnaki atu hono fakamamafa'i).

'I he Lotu Taukapo ma'ongo'onga 'a e Fakamo'uí, na'á Ne lotua 'a 'Ene kau ākongá ke "taha pē 'a kinautolu kotoa pē; 'o hangē 'okú ke 'iate aú, 'e Tamai, mo au 'iate koé, koe'uhí ke nau taha pē foki 'iate kitaua" mo "au 'iate kinautolu, mo koe 'iate au, koe'uhí ke fakahaohaoa fakataha 'a kinautolu" (Sione 17:21, 23).

Ko e lahi 'o e ngaahi me'a ne u fekumi ki aí pe 'e anga fēfē ha'aku taha mo e 'Eikí, 'e anga fēfē ha'aku *nofo* 'i He'ene 'ofá, pea ko hono olá na'á ku lava 'o fakatupulaki ha fa'a kātaki lahi ange—'a e fa'a kātaki koē ne u fu'u fie ma'u ke ne fakatafoki 'eku ngaahi a'usíá mei he ngaahi me'a na'a nau fakaongosia'i aú ki he ngaahi me'a 'oku nau fakaiuia mo fakamā'oni'oni'i aú.

Ko e me'a fakaolí, 'i he'eku fekumi ko ia ke ma'u fakatou'osi ha mahino ki he fo'i lea ko e *nofo* pea mo ha tali ki he ngaahi 'ahi'ahi faingata'a ne u fehangahangai mo ia he'eku mo'ui faka'ahó, ne fāifai pea fakafoki pē au ki he ngaahi tali tonu 'a e Lautohi Faka-Sāpaté 'a ē ne u feinga ke faka'ehi'ehi mei aí. Ne u ma'u e ngaahi tali ki hoku ngaahi faingata'a'ia'i 'i he'eku lau e folofolá, lotu faka'ahó, tokoni ki hoku fāmilí mo e ni'hi kehé, pea 'alu ki he temipalé mo 'eku ngaahi houalotu he Sāpaté. Ne u ako ai ko e ngaahi me'a faingofua ko iá 'oku nau faka-hoko e faikehekehe 'i he 'ūkumá mo e kātaki lahí pea mo e fa'a kātaki.

Ko e ngaahi tali lelei tahá 'a e ngaahi tali 'a e Lautohi Faka-Sāpaté. ■

KO HONO TANUMAKI 'ETAU TUÍ

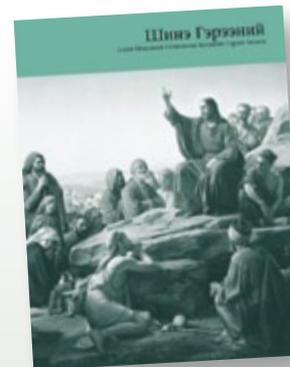
"Ko e ngāue tokoní, akó, lotú, mo e mōihuú 'a e ngaahi me'a tefito 'e fā ki he fakahaohaoa "a ia 'oku toe 'i [he'etau] tuí."

(1 Tesalonika. 3:10.) Kapau

te tau ta'ofi hono tanumaki 'etau tuí 'i ha taha 'o e ngaahi founa mahino ko 'ení, 'oku tau tu'u laveangofua leva. . . .

"'I ha māmani 'oku fakautuutu ai e loto fefeká, 'oku lava 'e he 'Eikí ke Ne tākiekina hotau konisēnisí 'aki hono faka'aonga'i 'a e 'heletā 'o e Laumālié, 'a ia ko e folofola 'a e 'Otuá.' (Efesō 6:17; vakai foki, Seilomi 1:12.) Neongo ia, kuo pau ke 'felingi'aki 'a e tuí' mo e fanongó (Hepelū 4:2) pea mo e ngāue tokoni faka-Kalisitiané, 'o hangē ko ia kuo tau toutou fanongo ki aí."

'Eletā Neal A. Maxwell (1926–2004) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Lest Ye Be Wearied and Faint in Your Minds," *Ensign*, May 1991, 88.

KO HONO FAKA'AONGA'I E NGAahi NĀUNAU KUO FAKANGOFUA 'E HE SIASÍ

"'E faka'aonga'i 'e he kau faiakó mo e kau takí 'a e folofolá, ngaahi akonaki 'a e kau palōfita 'o e ngaahi 'aho kimui ní pea mo e ngaahi nāunau fakalēsoni kuo 'osi faka-ngofuá ki hono ako'i mo hono fakamo'oni'i 'o e ngaahi tokāteline 'o e ongoongolelei. Ko e ngaahi nāunau fakalēsoni kuo 'osi fakangofua ki he ngaahi kalasí mo e kōlomú takitaha 'oku hā atu ia 'i he *Ngaahi Fakahinohino ki he Nāunau Fakalēsoni* lolotongá. 'E tēnaki atu 'e he kau faiakó mo e kau takí 'a e ngaahi makasini 'a e Siasí ki he ngaahi nāunau fakalēsoni 'o ka fie ma'u, tautautefito ki he ngaahi *Ensign* mo e *Liahona*. 'o e ngaahi konifelenisi lahí"

Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí (2010), 5.5.4.

'OKU TEUTEU'I KITAUTOLU KI HE KAHA'Ú 'E HE Mo'ui Fakapotopotó

Oku tui 'a e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní ki he mateuteú mo e mo'ui fakafalala pē kiate kitá. 'Oku tau tui ki he mateuteu fakaako ke ma'u ha ngāue ma'u'anga mo'uí, mateuteu fakapa'anga ki he taimi 'o e faingata'a'ia fakapa'angá, mo e mateuteu fakatu'asino ki he ngaahi faingata'a fakanatulá pe ngaahi faingata'a kehé. Ka ko e mahu'inga tahá, 'oku tau tui ki he mateuteu fakalaumālie ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a Sīsū Kalaisi pea mo e toe nofo fakataha mo 'etau Tamai 'i Hēvaní. 'Oku ui 'a e founga ko 'eni 'o e mateuteú ko e mo'ui fakapotopotó.

'Oku hā mei he mo'ui fakapotopotó hotau natula ta'engata mo'oni: 'oku "ikái fakamālohi'i ke [tau] ngāue 'i ha fa'ahinga founga" (2 Nifai 2:26). 'Oku finangalo 'a e 'Eikí ke tau fua hotau fatongia mo tau atāina (vakai, T&F 78:14). 'Okú Ne finangalo ke tau mo'ui fakapotopotó koe'uhí ko kitautolu, 'i he founga ngāue: fua fatongia, foaki 'ofá, fakapotopotó mo e anga'ofá. He ko e lahi ange 'etau mo'ui fakafalala pē kiate kitautolú, ko e lelei ange ia 'a e malava ke tau tokoni ki hotau fāmilí mo e ni'ihí kehé. 'E lava fēfē ke tau fafanga 'a e fiekaia kapau 'oku tau fiekaia kitautolu? 'E lava fēfē ke tau vahevahe 'a e 'iló kapau 'oku 'ikái ke tau ma'u 'e kitautolu 'a e 'iló? 'E lava fēfē ke tau langaki e tui 'a e

ni'ihí kehé kapau 'oku 'ikái ke tau ma'u e tui?

'Oku kau e ngaahi me'a ni 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e mo'ui fakapotopotó:

- Teuteú. "Mou teuteu ki he me'a 'e hoko mái, he 'oku ofi mai 'a e 'Eikí" (T&F 1:12).
- Ngāué. "Oua na'a mou nofo noa" (T&F 42:42).
- "Fekumi ki he 'iló, 'io, 'i he ako pea 'i he tui foki" (T&F 88:118).

Ko e taimi 'oku fai ai 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'a e me'a kotoa 'oku nau lava ke tokonaki ma'anautolu kae kei fusi-mo'omo pē 'enau ngaahi fie ma'u vivili, 'oku nau uluaki kole tokoni leva ki honau fāmilí. Kapau 'oku 'ikái ke fe'unga 'eni, 'oku lava ke tokoni 'a e Siasí. 'Oku lava ke faka'aonga 'i 'e he kau pīsopé mo e kau palesiteni fakakoló 'a e ngaahi ma'u'anga tokoni mei he "fale tuku'anga koloa 'a e 'Eikí" ke tokoni'i e kāingalotú (vakai, T&F 82:18–19). 'Oku fakataumu'a ha fa'ahinga tokoni mei he Siasí ke tokoni'i e kāingalotú ke nau tokoni'i pē 'a kinautolu pea ke faka'ai'ai e ngāué 'i he'enau mo'uí. ■

Ki ha fakamatala lahi ange, vakai, Sēnesi 41; T&F 38:30.

"'Oku tau fatongia 'aki kotoa pē ke tau tokonaki ma'atautolu mo hotau ngaahi fāmilí 'i he tafa'aki fakatu'asinó mo fakalaumālié. Ke tokonaki fakapotopotó, kuo pau ke tau faka'aonga'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e mo'ui fakapotopotó; mo'ui fiefia pē 'o fakatau mo 'etau pa'anga hū mái, fiemālie pē he me'a 'oku tau ma'ú, faka'ehi'ehi mei he mo'ua tōtúá, pea fakahū ma'u pē ha pa'anga pea mateuteu ki ha 'aho 'uha 'e hoko fakafokifā mai."

'Eletā Robert D. Hales 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Hoko ko ha Kau Tauhi Fakapotopotó Fakatu'asino mo Fakalaumālie," *Liahona*, Mē 2009, 8.

'Oku tau lava 'o ngāue ke tau fakafalala pē kiате kitautolu 'i he ngaahi tafa'aki ko 'ení:

Mālohi fakalaumālié: Falala ki he 'Eiki; tauhi 'a e ngaahi fekaú; lotu mo ako faka'aho e folofolá; tokoni'i e ní'ihí kehé.

Mo'ui lelei fakatu'asinó: Tauhi e Lea 'o e Potó; fakamālohisino; ma'u ha mohe fe'unga; anga'aki e mo'ui ma'a mo haisiní.

Akó: Poto he laukongá mo e tohi; ma'u ha ngaahi taukei fakangāue; ako "mei he ngaahi tohi lelei tahá" (T&F 88:118).

Ngāue ma'u'anga mo'ui: Ngāue ke tokonaki ma'au mo e ngaahi fie ma'u ho fāmilí.

Me'akai tauhi 'i 'apí: Tānaki ha vai inu ma'a mo tānaki māmālie ma'u pē ha me'akai 'okú ke kai mo ha me'akai fakatolonga taimi lōloa ange hangē ko e kēlení mo e pīnī.

Ngaahi me'a fakapa'angá: Totongi e vahehongofulú mo e ngaahi foaki; faka'ehi'ehi mei he fakamo'ua ta'e 'uhingá; tānaki māmālie ha pá'anga talifaki.

KO HONO TALI 'O E NGAARI FEHU'Í

Mahalo 'e fifili ha ní'ihí pe 'oku tānaki me'akai e Kā-ingalotú. Ko hono mo'oní, 'oku tau tānaki e me'akai mo e vai ke teuteu ki ha taimi 'e sí'isí'í ai e me'akai pe vai ma'a pe 'ikai lava 'o ma'u 'i he taimi 'e fe'amo-kaki ai e ngaahi me'a fakapa'anga 'a e fāmilí. 'I he ngaahi me'a fakatu'upakeé, ko kinautolu kuo nau tānaki ha me'akai te nau ongo'i malu mo lava lelei ange ke tokoni'i honau fāmilí mo e kaungá'apí he lolotongā e fakatamakí.

MEI TO'OHEMÁ: KO E HÁ'ELE ANGAUA MĀ'Ī; E GRANT ROMNEY CLAWSON ©IRI; NGAHI TĀ FAKĀTĀTĀ NE FAI; E CRAIG DIMOND; CHRISTINA SMITH, JOHN LUKE, MO ROBERT CASEY ©IRI; TĀ 'O E FIUAI SEI NE FAI; E DAVID STOKER © 2008

Fanga Ki'i Me'a Iki & Faingofua

“Oku fakahoko 'e he fanga ki'i me'a iki mo faingofua
'a e ngaahi fu'u me'a lalahi” (Alamā 37:6).

MANATUA 'O HA NGAHI MO'UI MA'ONGO'ONGA

Niueli K. Uiteni (1795–1850)

I laló, ki'i tā si'isi'i to'ohemá: Ko ha tā tongitongi 'o e 'imisi 'o Niueli K. Uiteni. I laló, ki'i tā si'isi'i 'i to'omata'ú: Ko e fungavaka ki 'olunga 'o e falekoloa 'o Niueli K. Uiteni 'i Ketilani 'i 'Ohaiō, 'a ia na'e fakahoko ai e Ako'anga 'o e Kau Palōfitá mo ha ngaahi fakataha faka-Siasi. I laló: Ko e Falekoloa Uiteni.

Na'e fā'ele'i 'a Niueli Kimipolo Uiteni 'i Veamoniti, USA, 'i he 'aho 5 'o Fēpueli 1795. Ko ha tangata pisinisi mohu talēniti'ia pea kamata fakakaungāme'a mo fokotu'u ha 'ana pisinisi mo Sitenei Kilipati. Na'e lahi 'ena fefononga'akí he kamata 'ena pisinisi. 'I he taha 'o e ngaahi fononga fakapisinisi ko 'ení, na'e fe'iloaki ai 'a Niueli mo 'Elisapeti 'Ana Sāmīta 'i Ketilani, 'i 'Ohaiō. Na'e kaume'a 'a 'Ana mo Niueli 'i ha ta'u 'e tolu peá na toki mali 'i he 1823.

Na'e fekumi leva 'a Niueli mo 'Ana ki he mo'oní pea ne 'i ai e taimi na'á na kau ai ki he kautaha lotu Kamipelitē, 'a ē na'a nau tala

kuo toe fakafoki mai ai e siasi fakakalisitiane 'o e kuonga mu'á. Na'e lotu 'a Niueli mo 'Ana 'i ha pō 'e taha “ke 'ilo mei he 'Eikí 'a e founga [te na] lava ke ma'u ai e me'áfoaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní.” Na'e fakamatala 'i e 'Ana 'a e vīsone na'á na ma'u ko e tali ki he 'ena lotú:

“Na'e 'iate kimaua 'a e Laumālie pea fakapūlou 'i e falé 'e ha kongá 'ao.

... Pea na'á ma fanongo ki ha le'o mei he 'aó, 'oku pehē mai: 'Teuteu ke ma'u e folofola 'a e 'Eikí, he 'oku teu ke hoko mai.’”¹

'I ha taimi nounou mei hono tali e lotu ko 'ení, na'e a'u mai e kau faifekau 'a e Siasí ki Ketilani 'i 'Okatopa 'o e 1830. Na'e papitaiso

'a Niueli mo 'Ana 'i Nōvema. Hili ha ngaahi māhina si'i mei ai, na'e tukituki atu 'a Siosefa mo 'Ema Sāmīta 'i he matapā 'o e fāmili Uiteni. 'I he ui atu 'e Siosefa e hingoa 'o Niuelí, na'e 'ikai ke 'ilo'i 'e Niueli ia 'a e hingoa 'o e Palōfitá, pea tali mai 'e Siosefa, “Ko Siosefa au ko e Palōfitá; na'á ke lotua ke u 'i heni, pea ko e hā e me'a 'okú ke fie ma'u meiate aú?”² Na'e nofo leva 'a e fāmili Sāmīta he 'api 'o e fāmili Uiteni 'i ha ngaahi uike lahi 'o a'u ki Sepitema 'o e 1832.

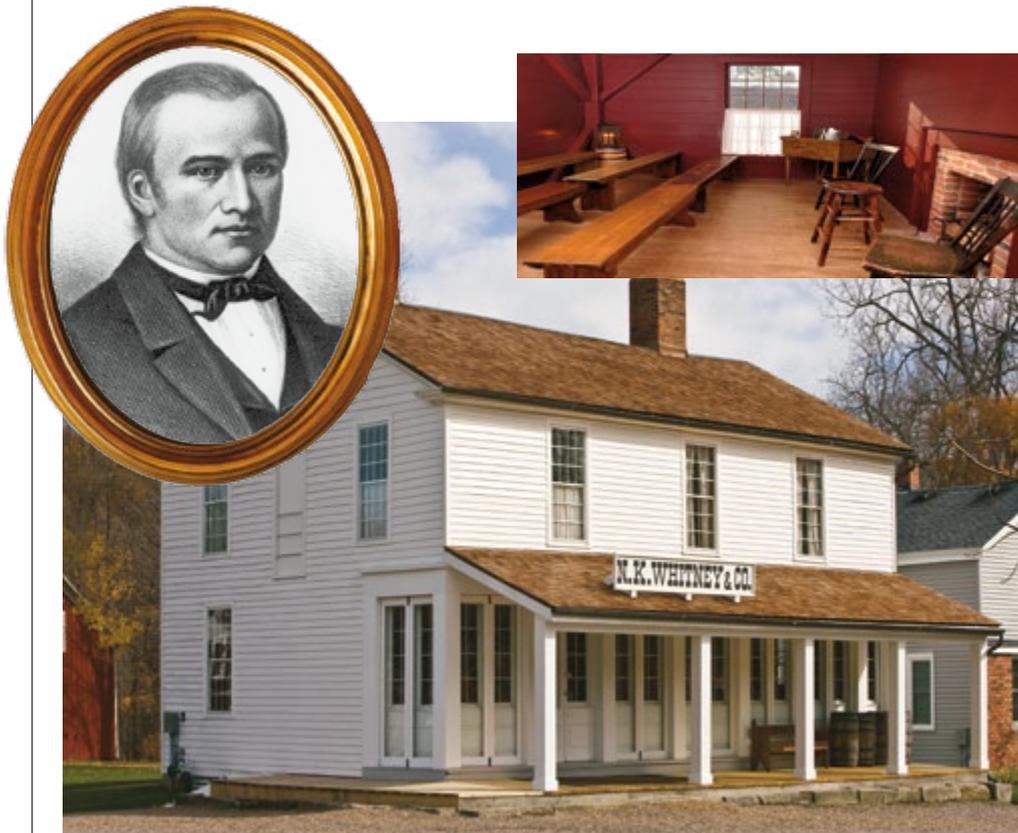
Na'e 'ikai ngata pē 'i hono foaki 'e he fāmili Niuelí ha feitu'u ke nofo ai e fāmili Sāmīta, kae toe 'oange foki mo e kongá ki 'olunga 'i hono falekoloá ke faka'aonga 'i e he Siasí. Na'e fai e ngaahi fakataha 'a e kau taki 'o e Siasí pea mo e 'Apiako 'a e Kau Palōfitá 'i he falekoloa 'o e fāmili Uiteni.

Na'e ui 'a Niueli 'i Tisema 1831 ko e pīsope ia hono ua 'a e Siasí pea hoko ki mui ange ko e pule ki hono tokanga 'i e ngaahi me'a fakapa'anga 'a e Siasí, 'o tokoni ki hono tokanga 'i e pa'anga 'a e Siasí pea fakahaofi mei he mo'ua. 'I he fa'ahita'u fakatōlau 'o e 1838, na'e 'alu ai e fāmili Uiteni ki he Hihifo Mama'ó, ki Misuli, 'a ia na'e toe ui ai 'a Niueli ko ha pīsope, pea hili mei ai ha ta'u 'e 10 na'e kolosi atu mo hono fāmili 'i he tokalele'i ki Sōleki Siti, 'a ia na'e hoko ai ko e Pīsope Pule 'o e Siasí.

Na'e mālōlō 'a Niueli 'i he 'aho 24 'o Sepitema 1850, 'i Sōleki Siti mei he nounou 'ene mānavá.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Elizabeth Ann Whitney, faka'aonga 'i 'i he Edward Tullidge, *The Women of Mormonism* (1877), 41–42.
2. Joseph Smith, faka'aonga 'i 'i he Elizabeth Ann Whitney, “A Leaf from an Autobiography,” *Woman's Exponent*, Aug. 15, 1878, 51.

Taani Sōnasi (1810–62)

Oku laka hake 'i he kau faifekau 'e toko taha milioná kuo uiui'i talu mei hono fokotu'u 'o e Siasí, ka na'e mahulu ange 'a Taani Sōnasi 'i ha toko taha mei ha toko miliona. Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) 'o kau ki he faifekau Uēlesi ni, "I he'ene fekau-aki mo e tokolahi 'o e papi uluí, kuo pau ke fakakau 'a Taani Sōnasi 'i he kau faifekau 'e toko ono nai ko ia ne ola lelei taha 'enua ngāue fakafai-fekau 'i he hisitōlia 'o e Siasí."¹

Kimu'a pea hoko 'a Taani ko ha faifekau, na'á ne hiki mai mei Uēlesi ki he 'Tunaiteti Siteití 'o ngāue 'i he Vaitafe Misisipí ko ha 'eikivaka 'o e vaka sitima na'e ui ko e *Maid of Iowa*, 'a ia na'á ne fetuku mai ha Kāingalotu tokolahi ki Nāvū 'i 'Ilinoisí. Na'á ne kau ki he Siasí 'i he 1843 peá ne kaungāme'a vāofi mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá.

Na'e fakahoko 'e he ngaahi ngāue fakafaifekau 'a Taani e kikite faka'osi 'a Siosefa Sāmita na'e hikí. 'I he pō kimu'a pea fakapoongi e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, na'á ne fanongo ki he pā ha fana 'i tu'a he matapā sio'ata 'o e Fale Fakapōpula ko Kātesí, ko ia na'á ne fili ke ne mohe pē he falikí. Na'e ofi atu ki ai 'a Taani Sōnasi. Na'e fehu'i ange 'e he Palōfítá kia Taani pe na'e ilifita ke mate. Na'á ne tali ange, "Okú ke pehē kuo hokosia e taimi ko iá? 'Oku 'ikai te u pehē 'e fu'u fakailifia 'a e maté 'i he'ete mo'ua 'i

hono fakahoko 'o e ngāue ni." Na'e kikite leva 'a Siosefa 'o pehē, "Te ke mamata 'i Uēlesi, pea fakakakato 'a e misiona kuo vahe ke ke fakahokó kimu'a peá ke toki mate."²

Na'e fakahoko e tala'ofa 'a e Palōfítá 'i he 1845, 'i hono ui 'o Taani mo hono uai'fi ko Sēiní ke na ngāue 'i Uēlesi. Na'e faka'aonga 'i 'e Taani hono talēniti leá ke ako 'i 'aki 'a e ongoongolelé 'i he tui pau. Na'e lelei 'aupito 'ene lea faka-Uēlesi mo faka-Pilitāniá, pea na'e tohi 'e kinautolu ne mamata ki aí 'o pehē na'e le'oafea peá ne laulau houa 'ene ma'u e tokanga 'a kinautolu na'e fanongo kiate iá 'o tatau pē 'i he ongo lea fakafonuá.

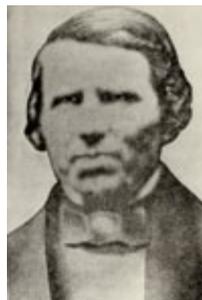
Lolotonga 'a e 'i Uēlesi 'a Taani, na'á ne pulusi e ngaahi makasini, 'ū tohi tufa, mo ha fanga ki'i tohi 'i he lea faka-Uēlesi. Na'e fokotu'u 'e he kau faifekau 'i Uēlesi ha kolo 'e 29 'i he fakahinohino 'a Taani Sōnasi pea papitaiso ha kakai 'e meimei toko 1,000 'i he ta'u takitaha 'o 'ene

'uluaki ngāue fakafaifekau. Na'e ui ia ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau tu'o ua ki Uēlesi 'i he 1852, pea neongo e fakautuutu hono fakatanga 'i 'o e Siasí, ka na'e papitaiso ha kakai 'e toko 2,000 'i he ta'u pē 'e fā.

'I he foki mai 'a Taani ki 'U-taá, na'á ne tokoni ki hono 'omai 'o ha kau Uēlesi ului tokolahi ki 'Tutā. 'I he taimi na'á ne mālōlō ai 'i hono ta'u 51, kuó ne tokoni ki hono 'omai 'o ha kakai na'e fakafuofua ki he toko 5,000 ki he feitu'u fakahihifo 'o e 'Tunaiteti Siteití.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley, "The Thing of Most Worth," *Tambuli*, Mar. 1994, 8; *Ensign*, Sept. 1993, 7.
2. Joseph Smith, 'i he *History of the Church*, 6:601.

Mei to'ohemá: Tā valivali 'o e faifekau Uēlesi ko Taani Sōnasi. Ko ha vaka sitima, hangē ko e vaka na'e 'eiki vaka ai 'a Taani Sōnasi, 'i he'ene hū mai ki he tau'anga vaka 'i Nāvū, 'i 'Ilinoisí. Ko e tokoni 'a Taani Sōnasi ki he kakai hiki mai mei Uēlesi.

Ko Hono Ako'i

'O E ANGAMA'Á MO
E ANGA MĀ'ONI'ONÍ

Fai 'e Matthew O. Richardson

Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpate

'Oku lava ke faka'aonga 'i 'e he mātu'á 'a e ngaahi founga 'e ono ko 'ení ke ako 'i 'aki 'enau fānaú kau ki he feohi fakasekisuale.

Kuó u ongo 'i lāngilangi'ia ke fe'iloaki mo e to'u tupu pea mo e kakai lalahi kei talavou mei he tapa kehekehe 'o e mo'uí pea mo e funga 'o e māmaní. Ne u lea 'i ha me'a 'e taha ki ha kulupu to'u tupu makehe 'o kau ki he angatonú, angama'á, mo e mo'ui faitotonú. Hili 'eku fakahā ange kiate kinautolu 'eku fiefia 'i he 'enau ngaahi fakamatalá, loto lahí, fōtungá, mo honau 'ulungāngá, ne u fehu 'i ange leva, "Na'e anga fēfē 'a e mahino mo hono fakapapau 'i ho'omou ngaahi talí, pea mo nonga 'i ha kaveinga pelepelengesi hangē ko 'ení?" Na'e 'ikai toe tatali ha finemui 'e taha ka ne pehē mai, "Oku ako 'i 'e he'eku ongomātu'á." Na'e kamokamo pē e 'ulu 'o e toengá ke fakahaa 'i 'enau poupou. 'Oku fakamamafa 'i 'e he 'a'usia mahino mo loloto ko 'ení 'a e ivi 'oku ma'u 'e he mātu'á 'i he mo'ui 'enau fānaú—tautaufefito 'i honau fatongia ko hono ako 'i e angamā'oni'oni, angama'á, feohi fakasekisuale, mo e ngaahi fetu'utaki totonú.

Me'apango, he 'oku tokolahi ha mātu'a mahalo 'oku 'ikai ke nau ako 'i lelei e kaveinga fakasekisuale ki he 'enau fānaú ki he lelei taha 'oku nau lavá. Hangē ko 'ení, ne u 'ilo 'i ha savea ne fai ne ki ha Kāingalotu mālohi kei talavou te'eki mali 'e toko 200 tupu, ko e peseti pē 'e 15 ne nau fakapapau 'i ko 'enau mātu'á 'a 'enau tefito 'i ma'u'anga fakamatala fekau'aki mo e ngaahi me'a fakasekisuale. Na'e pehē 'e he kāingalotu kei talavou ko 'ení na'a nau fuofua 'ilo ki he kaveinga mahu'ingá ni mei honau ngaahi kaungāme'á pe to'ú, he 'initaneti, mītiá, ngaahi fakafiefiá, ngaahi tohí, kāingá, pe kau taki 'i he Siasí.

Ko e mo'oni, 'oku 'ikai ko ha kaveinga faingofua ke ako 'i. Ka 'oku ou tui ko e mātu'á 'a e kau faiako lelei taha ke nau fakamatala 'i 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni toputapu peheé. 'E tokoni atu 'a e ngaahi founga ko 'ení ke ke hanga 'o fakatupulaki ai ha ngaahi tefito 'i mo'oni mo ha ngaahi founga faingofua, 'aonga, mo tu'uloa te nau poupou 'i e ako mo e ako 'i lelei—tautaufefito 'i hono ako 'i ho'o fānaú ke nau mo'ui angamā'oni'oni mo angama'á.

'Oku totonu ke kamata kei si 'i e ako 'i mo e akó. 'Oku mahino ki he mātu'a 'oku nau ako 'i lelei 'enau fānaú fekau'aki mo e ngaahi me'a fakasekisuale ko e tokolahi taha 'o e fānau 'oku nau fefa'uhi mo e ngaahi me'a peheé 'oku nau fu'u kei iiki ange 'iate kinautolu pe ko e me'a 'oku 'amanaki pe holi ki ai 'enau mātu'á. Kuo 'ilo e fānau tokolahi ki he ngaahi me'a fakasekisuale 'i he 'Initaneti 'i honau ta'u 11 pe toe kei si 'i ange ai. 'Oku fakautuutu e fonu 'a e ngaahi feitu'u fakafiefiá 'angá, sipotí, tu'uakí, pea a'u ki he mītia faka-sosiale 'i he ngaahi 'imisi mo e ngaahi tō'onga fakasekisuale.

'Oku fehu 'i tonu pē 'e he mātu'a 'e ni'ihi, "Ko e fē taimi 'oku totonu ke u kamata talanoa ai ki he ngaahi me'a fekau'aki mo e fakasekisuale?" 'Oku makatu'unga pē he ta'u motu'a mo e matu'otu'a 'a e fānaú pea mo e tūkungá. 'Oku hoko mai ha fakahinohino fakalaumālie 'i he taimi 'e siofi ai 'e he mātu'á 'i he fa'a lotu mo e tokanga 'a e 'ulungaanga 'o 'enau fānaú, 'o fakafanongo mo'oni ki he 'enau fānaú, mo tuku ha taimi ke fakakaukau 'i mo 'ilo 'i 'a e taimí pea mo e me'a ke ako 'i. Hangē ko 'ení, 'oku ou manatu ki he fai mai 'e hoku fohá ha ngaahi fehu 'i kau ki he saienisi 'o e sinó (anatomy) 'i he te'eki ke hoko hono ta'u nimá. Neongo na'e ki 'i ta'e fakafiemālie, ka na'e mahino ko e taimi totonu ia ke talanoa ki aí. Neongo ia, 'i he'eku fakakaukau ki he founga ke tali 'akí, na'e hā mahino mai 'oku 'ikai ko e taimi totonu 'eni ke talanoa ai mo hoku fohá 'o kau ki he kotoa 'o e ngaahi kaveinga fakasekisuale.

'Oku totonu ke toutou hoko 'a e ako 'i mo e akó. Ko e akó ko ha me'a 'oku hoko-hoko kae 'ikai ko ha me'a 'oku hoko tu'o taha pē. Ko e taimi 'oku hoko ai hono ako 'i

e fānaú kau ki he feohi fakasekisuálé pe ngaahi me‘a kehe fekau‘aki mo iá, ‘oku fa‘a ui ia ‘e he kakaí “ko e talanoa.” Tatau ai pē pe na‘e palani pe ‘ikai, ‘oku ‘uhinga ‘a e lea ko ‘ení ke ako‘i ‘e he mātu‘á ‘a e kaveingá ni ‘i ha fepōtalanoa‘aki pē ‘e taha. ‘Oku ‘ikai ko e founga lelei taha ia ke ako ai e fānaú. Na‘e ako‘i ‘e he Fakamo‘uí ‘oku tau ako “‘a e ‘otu lea ki he ‘otu lea, ‘a e akonaki ki he akonaki” (2 Nifai 28:30). ‘E ola lelei ange ‘etau ako‘i ‘i he ‘etau toe talanoa ki he kaveingá mo ‘etau fānaú ‘i he ‘enau lalahi mo matu‘otu‘á. Ko e mātu‘a ‘oku mahino kiate kinautolu ‘a e tefito‘i mo‘oni ko ‘ení ‘oku nau teuteu‘i faka‘atamai, fakaeloto, mo fakalaumālie kinautolu ke ako‘i ‘enau fānaú ki he ngaahi kaveinga fekau‘aki mo e ngaahi me‘a fakasekisuálé lolotonga ‘i he kei si‘i mo kei ta‘u hongofulu tupu ‘enau fānaú.

‘Oku fakafalala ‘a e ako mo e ako‘i ‘oku ola lelei ‘i he vā fetu‘utaki ‘o e faiakó mo e tokotaha akó. ‘I he taimi ‘oku ‘ai ai ke ako‘i e fānaú ki he ngaahi tefito fekau‘aki mo e tu‘unga fakasekisuálé, ko e tokolahi taha ‘o e mātu‘á ‘oku nau meimei hoha‘a lahi pe ko e *hā e me‘a* ‘oku

totonu ke nau lea ‘akí. Neongo ‘oku mahu‘inga ‘eni, ka ‘oku mahulu hake ‘a e ako‘i mo e ako ‘oku ola lelei ‘i he talanoa mo hono fakamatala pē ‘o e ngaahi me‘a fekau‘aki mo iá. Ko hono mo‘oní, ko e *founga* ‘oku fakahoko ‘aki ‘e he mātu‘á hono ako‘i ‘enau fānaú, mahalo ‘e mahu‘inga ange ia ‘i he me‘a te nau lea tonu ‘akí. ‘Oku pou pou‘i ‘e ha fakatotolo ‘a e aofangatuku ko ia ko e mātu‘a ‘oku nau tokoni‘i lahi taha ‘enau fānaú ‘i he ngaahi me‘a fakasekisuálé ko kinautolu ia ‘oku nau fetu‘utaki mahino, fakahaa‘i ‘enau ‘ofá mo e tokangá, pea nau kau mo‘oni ‘i he mo‘ui ‘enau fānaú.¹

Na‘e toutou fakatefito ha ngaahi fakamatala mei ha‘aku savea angamaheni pē ‘o e Kāingalotu kei talavou ‘o e Siasí ‘i he ‘enau faka‘amu na‘e ki‘i tau‘atāina pe loto fiemālie ange ‘enau mātu‘á ke nau talanoa ki he ngaahi me‘a fakasekisuálé. Na‘e fakahaa‘i ‘e he kakai lalahi kei talavou ko ‘ení na‘e ‘ikai ngata pē he ‘enau fie ma‘u ke kau ‘enau mātu‘á ‘i he ngāué, ka na‘a nau toe faka‘amu foki ke “talanoa *mo* kinautolu kae ‘ikai ke nau talanoa *kiate* kinautolu.” Na‘a nau faka‘amua ha ngaahi fepōtalanoa‘aki “fakanatula,” “angamaheni,” “ongo‘i fiemālie,”

Ko e mātu‘a ‘oku nau tokoni‘i lahi taha ‘enau fānaú ‘i he ngaahi me‘a fakasekisuálé ko kinautolu ia ‘oku nau fetu‘utaki tau ‘atāina, fakahaa‘i ‘enau ‘ofá mo e tokangá, pea nau kau longomo‘ui ‘i he mo‘ui ‘enau fānaú.

pea si'isi'i ange 'a e "ta'e fakafiemālié." 'Oku totonu ke hoko 'eni ko ha me'a ke ne faka-'ai'ai e mātu'á ke nau ngāue mālohi ange ke faingofua e talanoa mo kinautolú, ke nau 'ata'atā, tau'atāina, mo nonga pē 'i ha talanoa ki ha kaveinga, 'i ha tūkunga, pea na'a mo hono taimí. Kapau 'oku 'i ai ha me'a ke fai 'e he mātu'á ke nau ako'i lelei ai 'enau fānaú ki he ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá, ta 'oku 'a e mātu'á ke ngāue 'i ha ngaahi founga 'e tokoni ke ongo'i fiemālie mo malu ange ai 'enau fānaú 'i he talanoa kau ki he ngaahi kaveinga kotoa pē—tautautefito ki he ngaahi me'a fakatāutahá.

'Oku ola lelei taha pē 'a e ako'í mo e akó 'i he taimi 'oku kaunga tonu mo mo'oni ai 'a e kaveingá.

Ko hono ako'í 'o e feohi fakasekisuálé 'e hangē 'oku ongo ta'e fakafiemālie, ta'e mo'oni, ta'e 'uhinga, pe hangē ha malangá, 'o makatu'unga he'etau foungá. Ko ha kī ki he ola lelei ke tau fakatokanga'i ko e lahi taha 'o e ngaahi fehu'i mo e hoha'a 'a e fānaú ko ha ngaahi me'a fekau'aki mo e ngaahi tūkunga mo'oni 'o e mo'uí mo e ngaahi me'a 'oku māta'ía. 'I he'etau tokanga, fakafanongo mo siofi 'etau fānaú, te tau 'ilo ai 'a e me'a 'oku fie ma'u ke tau ako'í.

Hangē ko 'ení, 'oku 'omi 'e he ngaahi faiva hele'uhilá, ākengá, ngaahi fakakaukau manakoá, polokalama televísoné, tu'uakí, pe ngaahi lea 'o e mūsiká ha faingamālie lahi ke tau talanoa ai kau ki ha ngaahi tu'unga mo'ui faka-eangama'a. 'E ma'u leva e ngaahi faingamālie kehé 'i he'etau siofi e ngaahi fetu'utaki mo e fengāue'aki 'etau fānaú mo e ni'ihí kehé, 'a 'enau founga teuteu mo honau to'ú, 'a e lea 'oku nau faka'aonga'í, 'a e lahi e ongo'i falala 'a e fefiné ki he tangatá, pea pehē ki he kehekehe hono faka-'uhinga'i 'o e angama'á mo e tu'unga mo'ui faka-eangama'á 'i he koló. 'Oku lahi e ngaahi faingamālie mo'oni 'i he mo'uí ke talanoa ai mo e fānaú kau ki he angama'á mo e angamā'oni'óní.

Mahalo ko e kongá mahu'inga taha 'o e ako'í 'i he mo'uí, 'oku fai ia 'i he hoko 'a e mātu'á ko e fa'ifa'itaki'anga 'o e angama'á, tāú, mo e mo'uí angamā'oni'óní. 'E fie fanongo ange 'a e fānaú mo muimui ki he akonaki 'enau mātu'á he taimi 'oku makatu'unga ai e akonaki ko iá 'i he ngaahi sippinga lelei 'oku tā 'e he'enu mātu'á.

'Oku pehē pē mo e tafa'aki 'e tahá. Hangē ko e lea 'a 'Eletā Lōpeti D. Heili 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "I he ngaahi me'a lahi, 'oku le'o lahi ange 'etau ngaahi tō'ongá 'i he'etau leá. Na'e ako'í 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi (1801–77): "Oku totonu ke tau

*I he'etau
tokanga,
fanongo mo
siofi 'etau
fānaú, te tau
'ilo ai 'a e me'a
'oku fie ma'u ke
tau ako'í.*

tā [ma'a 'etau fānaú] 'a e sippinga 'oku tau fie ma'u ke nau muimui ki aí. 'Oku tau 'ilo nai 'eni? Me'a lahi mo'oni ko 'etau fa'a sio ki he ngaahi mātu'a 'oku nau fie ma'u 'enau ki'i tamasi'í pe ko 'enau fānaú ke nau talangofua, 'ulungaanga lelei, lea lelei, fōtunga lelei, pea ke 'ai honau le'ó ke lelei pea mata fiefia, lolotonga ko iá 'oku nau fonu kinautolu 'i he loto 'itá pea mo e tafulú! Toki me'a fehalaaki mo faikehe lahi mo'oni ia! 'E fakatokanga 'i 'e he'etau fānaú 'a e fa'ahinga fetō'aki peheé 'iate kinautolu pea mahalo te nau ma'u ai ha 'uhinga ke fai 'a e me'a tatau."²

'Oku ako lelei taha pē 'a e kau akó he taimi 'oku mahino ai kiate kinautolu 'a e me'a 'oku ako'í 'e he kau faiakó.

'Oku fu'u tokolahi e to'u tupu mo e kakai lalahi kei talavou 'oku nau fakahaa'i 'enau ta'e fiemālie ki hono faka'aonga'i 'e he'enu mātu'á mo e kau taki 'o e Siasí 'a e ngaahi "lea tu'utu'uni'í" (code words) mo e ngaahi pōpoaki 'oku 'ikai ke lea 'aki ka 'oku nau 'oange ha ngaahi fehu'i faingata'a 'o lahi ange ai 'a e ngaahi fehu'í 'i he talí mo e hoha'á 'i he fakafiemālié. 'Oku mo'oni 'eni tautautefito he'ene a'u mai ki he ngaahi tefito fakasekisuálé.

Lolotonga 'eku hoko ko e pīsope 'o e uooti 'o e kau tāutaha kei talavou, na'e fa'a fehu'i mai kiate au pe ko e hā e 'uhinga 'o e "ala ki he ngaahi kongá fūfūnaki mo toputapu 'o ha sino 'o ha taha." Kuo ako'í e kāingalotu faivelenga 'i hoku uōfí 'oku 'ikai totonu ke nau kau 'i he me'a ko iá, ka na'e 'ikai ke ako'í kiate kinautolu hono 'uhingá. Na'e faingata'a ke nau tauhi ha tu'utu'uni na'e 'ikai ke mahino kiate kinautolu.

Na'e fakamatala 'i 'e Palesiteni Melioni G. Lomenī (1897–1988), ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, 'oku 'ikai fe'unga ke ako'í 'i ha founga ke mahino pē ki ha ni'ihí kehé, ka kuo pau ke tau ako'í 'i ha fa'ahinga founga he 'ikai ke ma'u hala ai ha taha.³ 'Oua 'e lea 'aki e ngaahi lea heliakí pe lea fakatenetené, 'e ola lelei ange kapau te tau faka'aonga'i e ngaahi lea totonu mo fe'ungá. 'Okú ne pouaki 'a e mahinó mo tanumaki 'a e faka'apa'apá.

Fakakaukau ki he founga na'e ako'í lelei 'aki 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi tu'unga mo'ui faka-eangama'á. Na'a ne pehē: "Ha fa'ahinga tō'onga fakasekisuale pē 'oku fakahoko 'i tu'a 'i he ngaahi ha'i 'o e nofo-malí—'a ia ko 'eku 'uhingá, ki ha fa'ahinga fetu'utaki pē 'oku 'osi fakataumu'a ke pā ai ki he ngaahi kongá toputapu 'o e sino 'o ha taha kehe pe 'oku kofu pe ta'e kofu—ko e angahala pea 'oku tapui ia 'e he 'Otuá. Ko

e faiangahala foki ke ke hanga 'o fakatupu 'a e ngaahi ongo ko 'ení 'i ho sino pē 'o'ou.'⁴

Ke ako'i ke lelei, kuo pau ke tau fakapapau'i 'oku mahino kiate kinautolu 'oku tau ako'i 'a e pōpoakí. 'Oku fu'u tokoni lahi 'a e fanga ki'i fehu'i faingofua hangē ko 'ení "Ko e tali nai 'eni ki ho'o fehu'?" pe "Ne u fakamatala'i lelei nai ia?" pe "Oku 'i ai nai ha'o toe fehu'i kehe?"

'Oku ului 'a e kau akó he taimi 'oku fakafehokotaki ai 'e he kau faiakó 'a e pōpoakí mo e ngaahi tefito'i mo'oni mo e ngaahi tu'unga mo'ui tu'uloá. 'Oua 'e tukutaha pē e tokangá ki he "ngaahi me'a mo'oni 'o e mo'uí," he 'oku ola lelei e fakahinohino'i 'o e ongoongolelei he taimi 'oku tau fakafehokotaki ai e ngaahi mo'oni ko iá mo e "ngaahi me'a mo'oni 'o e mo'ui ta'engatá." Hangē ko 'ení, 'i he taimi 'oku tau talanoa ai ki hotau sinó, te tau lava 'o talanoa kau ki he founa ne fa'u 'aki 'e ha Tamai Hēvani 'ofa hotau sinó mo e founa 'oku totonu ke tau fai ki He'ene ngaahi fakatupú 'aki e faka'apa'apa mo fakatatau ki he me'a 'okú Ne 'amanaki mai ki aí.

'I he lōmekina e māmaní 'e he anga'ulí, 'oku kei 'i ai pē 'a e 'amanaki lelei ki he to'u tangata 'o e kaha'ú. 'Oku fakatefito 'a e

'amanaki lelei ko 'ení 'i he foaki 'e he mātu'á honau lelei tahá ki hono ako'i 'a e to'u tangata kei tupu haké ke angatonu mo angama'á. 'Oku fāifeinga 'a e mātu'a 'oku nau ako'i 'enau fānaú ke nau mo'ui angatonu mo angama'á ke fakatupulaki 'a e mahino 'oku nau ma'ú mo 'enau ngaahi taukei fakafaiakó. 'I hono fai 'ení, 'oku nau 'ilo ai ("e hanga 'e he 'Eikí 'o fakaiaivia [kinautolu] 'i [he'enau] faiako 'i he founa kuó Ne fekau'í." Hili kotoa 'ení, "ko ha ngāue 'o e 'ofa—ko ha faingamālie ke tokoni ki he ní'ihī kehé ke ngāue'i angatonu 'a 'enau tau'atāina ke filí, pea ha'u kia Kalaisi, pea ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá.)"⁵ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Bonita F. Stanton mo James Burns, "Sustaining and Broadening Intervention Effect: Social Norms, Core Values, and Parents," 'i he *Reducing Adolescent Risk: Toward an Integrated Approach*, ed. Daniel Romer (2003), 193–200.
2. Robert D. Hales, "Ko Hotau Fatongia Fakaemātu'a ki he 'Otuá pea ki he To'u Tangata Kei Tupu Haké," *Liahona*, 'Aokosi 2010, 74.
3. Vakai, Jacob de Jager, "Let There Be No Misunderstanding," *Ensign*, Nov. 1978, 67.
4. Richard G. Scott, "Ko e Ngaahi Fehu'i mo e Ngaahi Tali Mahu'inga," *Tūhulu*, Sepitema 1997, 31.
5. 'Oku 'Ikai Ha Ui 'e Mahu'inga Ange 'i he Faiakó (1999), 4.

Mahalo ko e kongā mahu 'inga taha 'o e ako 'i 'i he mo 'uí, 'oku fai ia 'i he hoko 'a e mātu'á ko e fa'ifa'itaki 'anga 'o e angama'á, tāu, mo e mo'ui angamā 'oni' oní.

Ko Hono Ako'i 'o e ANGATONU 'I 'API

Ko ha fatongia mo ha tāpuaki ki he mātu'á ke ako'i 'enau fānaú ke mo'ui angatonu.

Fai 'e 'Eletā
Delbert L. Stapley
(1896–1978)

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

Na'e fā'ele'i 'a Telepeeti L. Sitepelei 'i he 'aho 11 'o Tisema 1896 'i 'Alesona, USA. Na'e vahe'i ia ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he 'aho 5 'o 'Okatopa 1950, peá ne ngāue 'i he kōlomu ko iá 'o a'u ki he'ene pekia he 'aho 19 'o 'Aokosi 1978. Ko e lea 'i he polokalama fakalotu ko 'ení na'e fai ia 'i he 'Univēsi Pilihihami 'Iongí 'i he 'aho 1 'o Fēpueli 1977. 'Oku lava ke ma'u kakato atu 'a e lea ko 'ení 'i he lea faka-Pilitāniá 'i he speeches.byu.edu.

Oku ma'u 'e he mātu'á ha faingamālie ke ako'i mo o'i 'a e 'ulungaanga 'o 'enau fānau ikí 'oku te'eki ma'u 'e Sētane ha mālohi ke 'ahi'ahi'i kinautolu pea kimu'a pea nau ta'u valu, 'o nau ha'isia ai 'i he 'ao 'o e 'Otuá. . . . Kuo tuku 'e he 'Eikí ki he mātu'á 'a e ngaahi ta'u mahu'inga ko 'ení, 'a e ngaahi fuofua ta'u 'o e mo'ui 'a ha ki'i tamasi'i, 'oku 'ikai ha'isia ai 'a e fānaúki he ngaahi me'a 'oku nau lea 'aki mo faí. Ko ha fatongia mo ha tāpuaki ki he mātu'á ke ako'i 'enau fānaú ke mo'ui angatonu.

Ko e founda lelei taha ke ako'i 'aki e angatonu mo e lotú 'i ha 'api, ko e hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga. Fakatauange, 'e tauhi 'e he mātu'á 'ena mo'uí ke fiefia mo ma'a pea lava ke ngāue 'aonga 'aki 'a e fa'ifa'itaki'angá 'i he'ena mo'uí 'i hono ako'i mo akonekina 'ena

fānaú. [Na'e ako'i 'e Palesitēni Tēvita O. Makei (1873–1970) 'o pehē:] "Kapau te ke ako'i e tui ki he 'Otuá, fakahaa'i 'e koe ho'o tui kiate Iá; kapau te ke ako'i e lotú, lotu koe; . . . kapau te ke lotu ke nau anga fakama'uma'u, faka'ehi'ehi mei he lotu-'ohó; kapau 'okú ke lotu ke nau mo'ui angama'a, mapule'i kinautolu, ongoongo lelei, peá ke tā ha sīpinga mahu'inga 'i he ngaahi me'a kotoa ko 'ení."¹ Ko hono fai iá, 'e ongo ange ai 'a e ngaahi akonaki ko 'ení ki ho'o fānaú; pea 'i he'enu ma'u 'a e fakahinohino pehē mei he mātu'á, te nau mālohi ai 'i he fehanganagai mo e ngaahi 'ahi'ahi 'a Sētane, he ko 'ene taumu'á ke faka'auha 'enau mo'uí 'i he taimi te nau a'u ai ki he ta'u 'oku 'eke'i meiate kinautolu 'a e me'a 'oku nau fai pe ta'e faí. Ko e fatongia 'o e mātu'á ke nau a'usia e tu'unga 'oku nau lotu ke a'usia 'e he'enu fānaú 'i he anga faka'apa'apá, lotu fakamātoató, anga fakama'uma'ú, mo e lotu-to'a ke fai 'a e me'a 'oku totonú 'i he taimi kotoa. 'Oku mālohi ange 'a e hoko ko e fa'ifa'itaki'angá 'i he akonakí.

'Oku totonu ke hoa 'etau mo'ui faka'aho 'i 'apí mo 'etau ngaahi tefito'i mo'oni mo e tu'unga mo'ui 'i he Siasí. 'Oku totonu ke fenāpasi 'etau ngaahi me'a fakapisinisi mo 'etau tui fakalotú. 'Oku vave hono fakatokanga'i 'e he fānaú 'a e fakangalingalí. Na'e pehē 'e Sione Militoni ko e mālualoí pē 'a e angahala 'oku 'a'eva ta'e fakatokanga'i 'e ha taha, tuku-kehe pē 'a e 'Otuá. Ka 'oku ongo'ingofua 'e he fānaú 'a e ngaahi me'a 'oku halá, pea nau fehí'a 'i he anga ta'e fakamātoató mo e fakangalingalí. 'Oku tau 'ilo 'oku tokoni'i lahi ange e fānaú 'e he akonaki 'oku tau mo'ui 'akí 'i he akonaki 'oku tau malanga'í. 'Oku totonu ke

faitotonu ma'u pē 'a e mātu'á ki he'enau fānaú, tauhi e palōmesi 'oku fai kiate kinautolu mo lea 'aki ma'u pē 'a e mo'oní. 'Oku ma'u 'e he mātu'a falala'angá 'a e falala 'enau fānaú. 'I he taimi 'oku ongo'i ai 'e ha tamasi'i 'okú ke faka'apa'apa'i 'ene falalá mo ke toe falala kiate iá, 'e 'ikai te ne maumau'i ia, pe te ne faka-maa'i koe. . . .

'Oku 'ikai teitei totonu ke kē e ongomā-tu'á kapau 'oku 'i ai 'ena fānaú. Taimi 'e ni'ihī 'oku hoko e keé 'i ha feinga ke fakatonutonu pe tautea'i ha tamasi'i. 'Oku fakaanga'i 'e he tokotaha; kae fakafepaki e taha ko ē. Pea hoko leva 'a e ivi 'okú ne 'uuni 'a e 'apí, kau ai mo e tamasi'i, 'o ta'e'aonga. 'Oku fie ma'u ke fāitaha e mātu'á 'i hono 'ilo'i 'a e hala 'okú na fie ma'u ke fou ai 'ena tamasi'i; he ka 'ikai, mahalo ko hono olá te ne fai ha ngaahi fili 'oku hala tupu mei he'ene puputu'ú. Na'e pehē 'e Lisiate L. 'Iveni: "Oku ta'e totonu ke mavahevahe 'a e mātu'á pea 'oku fakapuputu'u mo ne fakavaivai'i 'a e fakava'e 'o e fāmilí. Ko kinautolu 'oku totonu ke fekumi ki ai ha tamasi'i ke ma'u ha fakahinohinó kuo pau ke nau fāitaha 'i he fakahinohino 'oku nau 'oangé."² 'Oku tau 'ilo 'oku ongo'ingofua 'e he fānaú 'a e ngaahi tō'onga mo e ngaahi ongo he fāmilí; 'oku lava ke nau ongo'i 'a e fehūsiakí mo e ngaahi fai-kehekehe 'a ia 'oku 'ikai ke fa'a mahino kiate kinautolu pe mafakamatala'i. . . .

'Oku 'i ai e totonu 'a ha tamasi'i ke ne ongo'i 'oku 'i ai hono hūfanga'anga 'i hono

'apí, ko ha feitu'u 'oku malu ai mei he ngaahi fakatu'utāmaki mo e ngaahi kovi 'o e māmaní. 'Oku mahu'inga 'a e fāitaha mo e faitotonu 'a e fāmilí ki hono feau e fie ma'u ko 'ení. 'Oku 'ikai ha toe feitu'u kehe mei 'api 'e lava ke ma'u ai 'a e fiefia 'oku mo'oni mo tu'uloá he mo'uí ni. 'Oku malava ke tau 'ai 'a 'api ke hoko ko ha kongá 'o hēvani; ko e mo'oni, 'oku ou sio loto atu ko hēvaní ko ha hoko atu pē ia 'o e mo'ui faka'api lelei he māmaní.³ . . .

'Oku mo'oni 'a e ongoongoleléi 'i he'etau ako'i. 'Oku mo'ui 'a Kalaisi, 'oku mo'ui 'a e 'Otuá, pea kuo teuteu ha ngaahi nofo'anga nāunau'ia 'i 'olunga ma'á e kotoa 'Ene fānau faivelenga mo mateakí. Palani he taimí ni 'a e fa'ahinga 'api mo e fāmilí 'okú ke faka'amuá pea mo e founa te ke feau 'aki 'a e ngaahi fie ma'u ho'o fānaú ke pukepuke kinautolu 'i he hala angatonu te ne tataki e fāmilí ki he mo'ui ta'engata 'i ha 'api fakasilesitiale. 'E hoku kāinga, 'ofa ke tāpuaki'i kotoa kimoutolu 'e he 'Otuá. 'Oku ou tui 'oku mahino ko e me'a kuó u lea 'akí 'oku fekau'aki ia mo kimoutolu. Pea 'oku mātu'aki mahu'inga ki he to'u tupú 'oku omi ke tāpuaki'i ho'omou mo'uí ke fokotu'u-tu'u mo paotoloaki homou 'apí 'i ha founa 'oku toputapu. ■

Ne 'ai ke faitatau e fakamata'itohi lahi mo e faka'ilonga leá.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. David O. McKay, *Secrets of a Happy Life*, comp. Llewelyn R. McKay (1967), 11.
2. *Richard Evans' Quote Book* (1975), 23.
3. Vakai, David O. McKay, *Gospel Ideals* (1953), 490.

'Oku 'i ai e totonu 'a e fānaú ke ne ongo'i ko e hū-fanga'anga hono 'apí, ko ha feitu'u 'oku malu ai mei he ngaahi fakatu'utāmaki mo e ngaahi kovi 'o e māmaní. 'Oku mahu'inga 'a e fāitaha mo e angatonu 'a e fāmilí ki hono feau e fie ma'u ko 'ení.

KO HONO TOKONI'I E TO'U TUPÚ KE NAU MA'U HA NGAAHI A'USIA FAKALAUMĀLIE

He 'ikai lava 'e ha taha ke ne fakamālohi 'i 'a e to'u tupú ke nau ma'u ha ngaahi a'usia fakalaumālie, ka 'oku 'ilo 'i 'e he mā-tu'á mo e kau taki ko 'ení, 'oku 'i ai e ngaahi founa lahi ke ohi mai ai e ngaahi a'usia ko'e 'oku fakaiku ki he uluí.

I he taimi ne kamata fakatotolo ai 'a Viasesilava mo Sōia Kuloka 'o 'Iukule-iní kau ki he Siasí, na'e 'ikai ke fiefia 'ena ta'ahine ta'u 13 ko Kialá. 'Oku manatu 'i 'e he'ene fa'e'e na'e 'ikai ke ne fie kau ki he ngaahi lēsoni 'a e ongo faifekaú, pea ko e taimi pē 'okú ne 'ilo ai 'oku omi e ongo faifekaú ki honau 'apí, na'á ne ha'aki "fakahāhā e matapā hono loki."

I he fakapapau 'a Misa mo Sisitā Kalakō ke na kau ki he Siasí, na'á na fakafuofua kapau te na 'oange ha faingamālie kia Kiala ke ne ongo 'i 'a e Laumālié, 'e ongo ki hono lotó. Koe'uhí ne toki kamata e fakamo'oni 'a Sisitā Kalakoó 'i he'ene 'alu ki ha papitaiso 'o ha taha, na'á ne kole ai kia Kiala ke ha'u ki hono papitaiso—ke tokoni ange he'ene fetongi ki hono vala mātu'ú hili e papitaiso. Na'e 'ohovale 'a Sisitā Kalakō he loto fiemālie 'a Kiala ki ai.

"Na'e hoko!" 'Oku manatu ki ai 'a Sisitā Kalakō. "Na'e ngāue 'a e Tamai Hēvaní 'i ha founa fakafo mo'oni." Na'e ongo 'i 'e Kiala 'a e Laumālié, pea hili ha uike 'e taha mei he papitaiso 'ene ongomātu'á, na'á ne loto ke talanoa mo e ongo faifekaú. Na'á ne kamata lau 'a e Tohi 'a Molomoná. Hili ha ngaahi uike si'i, na'e fakatokanga 'i 'e Sisitā Kalakō ha la'ipepa 'oku tautau 'i 'olunga he tesi 'o Kialá; pea 'oku tohi ai 'a e ngaahi lea 'o e 2 Nifai 2:25. Hili ha māhina 'e ua mo e konga mei he papitaiso 'o e ongo mātu'á Kalakoó, na'á na kau atu ki he papitaiso 'ena ta'ahiné. Ko e taimi ní, hili ia ha ta'u 'e 20, kuo mali 'a Kiala. Na'e sila 'i ia mo hono husepāniti ko Teiví 'i he temipalé pea 'okú na ohi hake hona ongo fohá 'i he ongo-ongolelé. Kuó ne ngāue faivelenga 'i ha ngaahi uiui' i lahi pea 'okú ne kei mālohi 'i he Siasí.

I he me'a ko iá, 'oku pehē ai 'e Sōia na'á ne ako ha lēsoni mahu'inga 'a ia 'oku kaunga ki he mātu'á kuo tupu hake he Siasí pea tatau pē ki ai mo hono husepāniti 'i he'ena hoko ko e ongo mēmipa fo'ou: 'oku 'ikai lava 'e he mātu'á mo e kau taki 'o fakamālohi 'i 'enua fānaú ki he ongoongolelé, ka te nau lava 'o fakaafe 'i kinautolu ki he ngaahi feitu'u mo fakatupu ha ngaahi me'a 'e lava 'o ma'u ai 'e he to'u tupú ha ngaahi a'usia fakalaumālie 'iate kinautolu pē. 'E lava 'a e ngaahi a'usia ko iá 'o toki fakaiku ki he uluí.

Ka ko e hā e founa lelei taha ke fakatupu ai 'a e fa'ahinga a'usia ko 'eni? 'Oku

Fakafekau'aki e ngaahi sīpinga fakakonopōnī ki he folofola 'a e 'Otuá pea mo e mo'ui 'a e to'u tupú.

fakamatala 'e he mātu'a mo e kau taki mei he funga māmānī 'a e me'a ne 'aonga kiate kinautolú.

'Oange ki he To'u Tupú ha Faingamālie ke Nau Ngāue

Na'e tokolahi e kau talavou mālohi 'o e Uooti Kalanisā Vianá 'i he Siteiki São Paulo Palásila Kōsiá. Ka na'e fakatokanga 'i 'e honau kau takí na'e fehanganagai e ni'ihī 'o kinautolu mo ha ngaahi faingata'a 'ia fakatāutaha mo nau faingata'a 'ia 'i hono fakahoko honau ngaahi fatongia lakanga fakataula'eikí.

Hili ha fealēlea'aki fakataha 'a e kau pīsopé mo e kau taki 'o e Kau Talavou, na'a nau pehē ke fakamamafa ange 'enau ngaahi 'ekitivitī ki he ngāue tokoní kae 'ikai ke fu'u lahi ki he fakafiefiá pe fakaolí. Na'e kau heni 'a e 'a'ahi ki he kau mēmipa māmālohi 'o e kōlomú, kau 'i he malanga mo e kau faifekau taimi kakatō, mo 'oatu 'a e sākalamēnití ki he kāingalotu 'o e uōtí 'oku 'ikai toe mavahe mei 'apí. Na'e 'oange 'e he ngaahi 'ekitivití ko 'ení ki he kau talavou ha faingamālie ke nau ngāue 'i he ngaahi tefito 'i mo'oni ne nau ako 'i he semineli mo e ngaahi 'aho Sāpaté (vakai, 2 Nifai 2:26).

Hili ha ki'i taimi mei ai, ko e lipooti 'eni 'a e taki lakanga fakataula'eiki 'e taha, "Na'e hoko ha ngaahi lelei lahi 'i hono fakahoko e ngaahi 'ekitivití fakalaumālie ko 'ení."

'Okú ne pehē, "Ne mau 'ohovale 'i ha Sāpate 'aukai 'e taha, na'e fakahoko kotoa 'e he kau talavou 'enau fakamo'oni. 'I he 'enau fai iá, na'e manatu mo lo'imata'ia e tokolahi 'o kinautolu ki he laumālie lelei ne nau ongo 'i he ngaahi me'a ko ia ne nau fakahokó. Na'e vahevahe 'e ha talavou 'e taha 'ene a'usiá 'i hono fakahoko e sākalamēnití ki ha mēmipa motu'a ange 'i homau uōtí 'a ia kuo tokoto he ta'u 'eni 'e tolu. Na'e talitali fiefia mo e 'amanaki lelei 'e hono uaifí, ko ha fefine faivelenga, 'emau kau talavou. Hili 'a e ouaú, na'á ne vahevahe mo kinautolu 'a e fiefia 'okú ne ongo 'i 'i he 'ene mo'ui koe'uhí ko e ongoongoleleí neongo 'a e ngaahi faingata'a lahi mo e ngaahi 'ahi-ahi 'okú ne fehanganagai mo iá. Na'a nau ongo 'i 'a e Laumālie mo fakatokanga 'i 'a e liliu 'oku fakahoko 'e he ongoongoleleí 'i he mo'ui 'a e kakaí. Na'e fu'u mālohi fau 'a e a'usia ko 'ení pea te nau manatu ki ai he ngaahi ta'u ka hoko maí—pea mahalo 'i he kotoa 'o 'enau mo'ui."

'Okú ne fakatokanga 'i kuo te'eki ai ke ne mamata ki ha fa'ahinga tali pehē mei ha "va'inga 'akapulu pe 'ekitivití fakafiefia 'a e Mutualé." 'Okú ne pehē, "Ka na'e ako 'i ia 'e he a'usia ko iá ki he mahu'inga 'o hono pou pou 'i 'o e fa'ahinga a'usia 'e lava 'e he to'u tupú 'o ongo 'i ai 'a e Laumālie.

Na'á ne hoko atu, "Oku mahu'inga 'a e ngaahi 'ekitivití fakasosialé. Ka 'oku mātu'aki mahu'inga 'a e ngaahi a'usia fakalaumālie 'i hono tokoni 'i e to'u tupú ke langaki ha'anau ngaahi fakamo'oni pē 'akinautolu."

'I he Sāpate kotoa pē, na'e 'oange ai 'e Sisitā Tafafine Litooti he taimi na'á ne hoko ai ko e palesitēni 'o e Kau Finemuí 'i he Uooti Lenesí, Siteiki Falanisē Engikasí, ha kaati ki he finemuí takitaha 'oku ma'u kalasi mo kole ange ke ne fili ha taha he kalasi na'e 'ikai ke ha'u ki he lotú 'o tohi ki ai. Na'e tohi 'o fakamatala 'e he kau finemuí 'a e lēsoni 'o e uike ko iá—'a e me'a ne nau akó pe me'a na'e

Ako 'i 'o faka'aonga 'i e lea 'a e kau palōfita mo 'uí mo e kau palōfita 'o e kuonga mu 'á.

ongo fakalaumālie kiate kinautolú—pea pehē ki ha ki'i tohi fakakaungāme'a, mo fakatāutaha. Pea na'e meili'i leva 'a e ngaahi kātí 'e Sisitā Litooti pe ko hono ongo tokoní kiate kinautolu na'e 'ikai ke ō ange ki he lotú.

'Okú ne pehē, na'e faingofua 'a e 'ekitivitíi ka na'e ola lelei, he na'e 'ikai ko ha founa pē ia ke 'ilo ai 'e kinautolu na'e 'ikai ke omi ki he lotú na'e manatua kinautolu mo kinautolu foki na'a nau fai e tohí ke nau femanatua'aki.

'Okú ne pehē, "Okú fakahoko 'e he fanga ki'i me'a íki ha ngaahi me'a fakaofu lahi." (vakai, 'Alamā 37:6). "Kuo tau mamata ki hono fakahā'í. Kuo fai poupoua e kau fine-muí, pea kuo tokoni e a'usia ko ení ke fakatupulaki 'enau fakamo'oní."

Fakafehokotaki e To'u Tupú mo e Folofola 'a e 'Otuá

Na'e ako'i 'e 'Alamā 'oku ma'u e mālohi lahi 'i hono malanga 'aki e folofola 'a e 'Otuá (vakai, 'Alamā 31:5). Na'e 'ilo 'eni 'e Tēvita 'Elemā, ko ha taki 'o e Kau Talavou 'i Tekisisi, USA, pea na'á ne fie ma'u ke fakahoko 'e he kau talavou na'á ne takí ha fononga Fakasikauti makehe mo ha a'usia mahu'inga mālie ko ē 'e tokoni ke teuteu 'i ai kinautolu ki he kaha'ú.

Na'e fakakaukau 'i 'e Misa 'Elemā 'i he fa'a lotu 'a e me'a te ne vahevahé pea na'á ne ongo 'i na'e tataki ia ki ha lea na'e fai 'e 'Eletā Niila L. 'Enitaseni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'I he fonongá, na'e faiako 'e Misa 'Elemā mei he pōpoaki ko iá, kau ai e talanoa na'e vahevahe 'e 'Eletā 'Enitaseni kau kia Sitiní Kouingí, ko ha tama 'akapulu Nu'u Sila 'iloa na'á ne fakatoloi 'ene sipotí kae 'alu 'o ngāue fakafaifekau. Na'e pehē 'e 'Eletā 'Enitaseni, "E hoko ho'o ngāue fakafaifekau ko ho faingamālie toputapu ke 'omi e ni'ihí kehé kia Kalaisi mo tokoni ke teuteu 'i kinautolu ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a e Fakamo'uí."¹

'Okú pehē 'e Misa 'Elemā, na'e mālohi 'a e me'á ni, ko'e'uhí he na'á ne ako'i mei he ngaahi lea 'a e palōfita mo'uí. 'I he 'osi 'a e fakataha lotú, na'e fakamo'oni hingoa kotoa 'a e kau talavou mo e kau takí 'i he ngaahi fo'i pulu 'akapulú, ko ha fakapapau ke ngāue fakafaifekau pea ko ha fakamanatu mālohi ia 'o e me'a ne nau ako mo ongo'í. Na'e 'ā fuoloa pē e ngaahi tamai tokolahi mo e kau takí he pō ko iá 'o talanoa mo e kau talavou kau ki he anga hono liliu 'e he'enu ngāue fakafaifekau 'enau mo'uí.

'Okú pehē 'e Misa 'Elemā, "Ko hotau 'Otuá ko ha 'Otuá fakatāutaha ia; 'okú Ne 'afio 'i 'Ene to'u tupú. 'Okú Ne 'afio 'i 'enau mo'uí mo e ngaahi 'ahi'ahí mo

e me'a 'oku hoko ki he fānau ni. 'Okú 'ikai ke ke teitei 'ilo 'a e anga 'Ene ngāue 'i he'enu mo'uí. Ko ia ko kitautolu kau takí tau teuteu mo 'oange ha 'atakai ke nau ongo 'i ai 'a e Laumālié. Te ke lava 'o fai ia 'o fakafou he folofolá mo e lea 'a e kau palōfita, 'oku 'ikai ko kitautolu ka ko e 'Otuá 'oku ngāue 'i honau lotó."

'Ai Ke Faitatau e Me'a Kotoa

'Okú pehē 'e Misa 'Elemā 'oku ne fie ma'u ke manatu 'i 'e he kau talavou ha me'a 'e taha kau ki he fonongá: na'e fai ma'u pē 'enau ako e ongoongolelei.

'Okú ne pehē, "Ne u ongo 'i ko e kongá hoku fatongá ke 'oange kiate kinautolu ha ngaahi a'usia ke nau ongo 'i e Laumālié, pea kapau ne u lotu ke hoko ia, ne pau ke fai 'eku tafa'akí ke u palani ki ai. Kuo ako 'i 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā fekau'aki mo hono fakatupu ha ngaahi sipinga fakalaumālie 'i he'etau mo'uí, ha ngaahi sipinga 'o hangē ko e ako folofolá, lotú mo e efiāfi fakafāfili 'i 'apí."² Pea 'i he'ema mavahe he uike ko iá, ne mau tauhi ki he'ema ngaahi sipinga fakalaumālié. Ne mau lotu fakakulupu. Ne mau vahe ki he kau talavou ke nau fai ha fakataha lotu miniti 'e hongofulu 'i he pongipongí, pea teuteu 'i leva 'e he kau takí mo e ngaahi tamai e ngaahi fakataha lotu 'o e efiāfi.

"Ko e me'a 'oku 'uhinga ki aí, neongo ne mau mavahe mei 'api pea kehe e ngaahi 'ekitivitíi mei he ngaahi me'a

*Kumi ha taimi ako'i angamaheni 'i he ngaahi
'ekitiviti faka'ahó.*

angamaheni, ne 'ikai uesia ai 'emau ngaahi sipinga fakalaumalié. Mahalo pē 'e manatu 'i 'e he kau talavou pe 'ikai ha ngaahi me'a pau, ka 'oku ou 'amanaki pē te nau manatu 'i e sipinga ne mau tauhi 'i hono fakahoko e ngaahi fakataha lotu, lotu mo e ako folofola."

'Oku 'ilo foki 'e Mila Pokopo Kasia 'o Filipaini 'a e mahu'inga 'o hono tauhi ma'u, pea 'oku ne 'ilo ko hono ako'i 'oku kamata mei 'api. 'Oku 'i ai e fana'u 'a Sisitā Kasia mo hono husepaniti ko 'Etuini, ko ha ngaahi foha 'e toko tolu mo e ngaahi 'ofefine 'e toko ono mei he ta'u 8 ki he ta'u 22, 'oku nau takitaha kau ki ha ngaahi 'ekitiviti lelei kehekehe. Neongo 'oku 'uhinga ia 'e movete 'a e kaka'i ha ngaahi feitu'u kehekehe, ka na'e ngaue malohi e famili ke tauhi ma'u 'enau kai efiafi fakataha.

'Oku pehē 'e Sisitā Kasia, "Ko e feime'aka'i mo e teuteu 'i fiefia e me'aka'i mo e kai fakataha ko e taha ia 'o e ngaahi founa lelei taha 'oku tau tanaki 'aki 'etau fana'u. 'Oku ne fakatokanga 'i ko e taimi ma'u-me'atokoni ko ha taimi ia ke fakafou ai ('a e ivi mo e 'atama'i), fepotalanoa 'aki, mo fakahaa 'i e ngaahi tapuaki 'a e 'Eiki.

Faka'aonga'i e Ngaahi Faingamalie 'oku Ma'u ke Faiako mo Fakafanongo

'Oku pehē 'e Soselini Filiteni 'o Nova Sikoutia 'i Kanata, ko e ngaahi lesoni mahu'inga taha na'a ne ako mei hono ohi hake e fana'u 'e toko ono, 'a ia kuo nau 'i he ta'u 20 ki he 30 he taimi ni, 'oku 'ikai fekau'aki ia mo e ako 'i fakahangatonu pē ka 'oku kau ai hono "fakatupu ha 'atakai 'e lava e fana'u 'o ako ai e mo'oni 'iate kinautolu pē."

'Oku ne pehē, "Oua 'e fakavavevave ke fakahoko kotoa 'enau ngaahi fili pe tali kotoa 'enau ngaahi fehu'i. Ka, 'oku ne fokotu'u mai ke fakahinohino 'i e fana'u "ki he folofola pe ko e akonaki mei hotau palofita ki ha fakahinohino mo ha ngaahi tali." 'Oku ne toe pehē, "Pea mateuteu ke alea 'i 'enau ngaahi 'ilo." 'Ikai ngata ai, ko e taimi 'oku fai mai ai 'e he'ene fana'u ha ngaahi fehu'i, ko e taimi 'e ni'ihii 'oku ne tali 'aki ha 'ane fai atu ha fehu'i pē 'a'ana: "Ko e ha ho'o fakakaukau ki he me'a 'oku totonu ke ke fa?"

'Oku ne pehē, "Falala te nau fai 'a e ngaahi fili 'oku totonu. Ko e taimi 'oku tau tokoni 'i ai 'etau fana'u ke nau ako ke fakatokanga 'i e Laumalié 'i he'enu mo'ui 'i ha lolotonga 'o e ngaahi taimi lahi 'oku tau fakahoko faka'aho ai e ako'i mo kinautolu pea mo e taimi 'oku nau 'ilo ai 'a e anga e ongo 'o e Laumalié, 'e hoko ia ko ha makatu'unga ke nau fekumi ai ki ha ngaahi 'usia fakalaumalie lahi ange, pea fakamalohia ai 'enau fakamo'oni ki he mo'oni 'o 'etau Tamai Hevani mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisi. 'Oku ne fakatupu ha ola 'oku ta'e ngata: ko e lahi ange 'enau ongo 'i 'a e maama mo e fakafiemalie 'oku 'omi 'e he Laumalié, ko e lahi ange ia 'enau holi ke ma'u ia mo faifeinga ke fai 'a e ngaahi me'a 'e nofo'ia ai 'e he Laumalié 'enau mo'ui."

'Oku ne fakamahino 'i vave mai ko e ngaahi tefito 'i mo'oni na'e ola lelei 'i he'ene mo'ui fakafamili, ko e ngaahi me'a ko ia ne toutou ako 'i 'e he kau taki 'o e Siasí. Hangē ko 'eni, 'oku ne pehē 'oku lava ke hoko ha ako 'i 'e ni'ihii he lolotonga e taimi fealea'aki ko ia 'oku fakahoko 'i he taimi efiafi fakafamili 'i 'api, ako folofola fakafamili, mo e lotu fakafamili, pea 'oku lava ke tataki 'e he

Ko e Founga Ne u Kei Mālohi ai he Ongongolelé

Fai 'e Tua Rogers

Ne u papitaiso 'i hoku ta'u 12, pea 'i ha ngaahi ta'u lahi ko au pē na'e Siasi 'i hoku fāmilí. Na'e 'ikai ke faingofua ma'u pē, kae mālié he ne tāpuekina au 'aki ha ongo taki lelei na'á na tokoni'i au 'i he'eku fononga 'i hono ako 'a e ngaahi tokāteline 'o e ongoongolelé mo hono faka'aonga'i e ngaahi tokāteline ko iá ke fakamālohia mo fakatupulaki 'aki 'eku mo'uí. Koe-'uhí ko 'eku fili ke kei tu'u ma'u 'i he me'a ne u tui ki aí, kuó u mamata ai ki ha ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga 'i he'eku mo'uí, pea kimui ange aí, ki he mo'ui 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí foki.

Ko e ngaahi me'a 'eni ne tokoni kiate au ke u kei mālohi:

- Ofi ki he Tamai Hēvaní 'o fakafou 'i he ngaahi 'ekitiviti hangē ko e lotú mo e ako folofolá. 'Okú Ne 'afio'i 'a e ngaahi tūkunga 'oku tau fehanga'angai mo iá. Na'e tokoni e ofi kiate Iá ke u manatu'i pe ko hai au.
- Muimui ki he akonaki 'a e kau taki 'o e Siasi. Kuó u mamata 'i he'eku mo'uí ki he mo'oni 'o e akonaki mei he kau palōfitá mo e kau 'apostoló.
- 'Ilo'i 'oku fakatupu 'e hono mo'ui 'aki e ongoongolelé ha mo'ui 'oku lelei angé he taimí ni mo e ta'engata. Kuó ne

tokoni'i ke u tauhi 'eku ngaahi tu'unga mo e tuí. Ne poupou'i au 'e he kau takí ke u 'alu ki he temipalé, ne tokoni ia kiate au ke u sio-loto ki he mo'ui ta'engata.

- Tuku ke 'ākilotoa koe 'e he ngaahi kaungāme'a lelei 'a ia 'oku nau vahevahe ho'o ngaahi tu'unga mo'uí. Ne tāpuekina au 'aki ha ngaahi kaungāme'a lelei ne nau 'ai ke faingofua hono fai ha fili 'oku lelei mo tauhi 'eku tuí.
- Ofi ki ho fāmilí. Ne u 'ofa 'i hoku fāmilí mo fie ma'u ke langaki ha ngaahi vā fetu'utaki mālohi mo kinautolu.
- Mo'ui 'aki ia. Muimui he ngaahi tu'unga mo'uí pea kau ki he ngaahi polokalama 'a e Siasi. Te nau tokoni'i koe ke ke fakahaa'i e tuí mo fai ha ngaahi fili 'oku lelei. 'Oku fa'a 'ai 'e he ngaahi fili 'oku lelei ke faingofua ange e mo'uí, pea 'oku nau 'ai ma'u pē 'a e mo'uí ke fakafiefia ange.

Laumālié e mātu'á ke nau 'ilo ha ngaahi taimi ako'i.³

'Okú ne pehē, "Ko e lue 'o 'evá, faka'uli me'alele ki he ngaahi 'ekitiviti, fakahū he ngaahi fo'i koló [va'inga pasiketipoló], ma'u me'atokoni fakafāmilí, ngāue fakatahá, hivá, mo e tokoni ki he ni'ihí kehé ko ha ni'ihí ia 'o e ngaahi 'ekitiviti ne fakahoko ai hono ako'i e ongoongolelé 'i homau fāmilí. 'Oku fa'a hoko fakanatula pē 'a e talanoa ki he ngaahi kaveinga 'o e ongoongolelé he taimi 'oku mau femo'uekina ai he ngaahi 'ekitiviti kehé."

Ngāue Fakataha ki ha Taumu'a Tatau

Hili pē e 'osi 'a Ka 'Ieni Tanise Moki mei he Univē-siti Pilikihami 'Iongi-Hauai'i, na'á ne foki leva ki 'api ki Hongo Kongo 'o ne ma'u hano uui'i ko e palesiteni 'o e Kau Finemui. Lolotonga 'ene feinga ke anga he'ene foki ki 'apí, mo kamata ha ngāue ma'u'anga mo'uí, pea mo hoko atu e ngaahi ako mata'itohi, na'á ne lotua fakamātoato ha ue'i fakalaumālie ke tokoni'i e kau finemui na'á ne ngāue mo iá ke fakatupulaki 'enau fakamo'oni ke teuteu'i kinautolu ki he kaha'ú.

'I he Sāpate 'e taha, lolotonga e ako'i 'e Sisitā Moki e fakakaukau 'o e ta'engata, na'á ne ongo'i ha ue'i fakalaumālie ke lau e Tohi 'a Molomoná mo ha finemui, ko ia toko taha pē na'e 'i he lotú he 'aho ko iá.

'Oku pehē 'e Sisitā Moki, "Ne u tali vave ki ai mo hoku tokoní 'aki hano fokotu'u ha taumu'a ke ma ngāue fakataha mo e finemui ke fakakakato e Tohi 'a Molomoná.

Na'e 'ikai momou 'ene tali e polé neongo te ma kaungā ngāue'i fakataha 'a e taumu'á."

Talu mei he taimi ko iá, mo e fokotu'u 'e Sisitā Moki, mo hono tokoní, mo e finemui ko 'ení ha "fa'unga fakakaungāme'a" 'i he Facebook mo e text ke fefakamanatu-'aki hono lau mo fevahevahe'aki 'a e me'a 'oku nau akó.

'Oku pehē 'e Sisitā Moki na'á ne mamata ki he fakailonga 'o ha liliu faka'ofa 'i he mo'ui 'a e finemui ko 'ení tupu mei he 'ene ako folofolá. Pea 'i he lau 'e Sisitā Moki 'a e folofolá 'i he'ene fefononga'aki lēlué, na'á ne toe ma'u ai mo hano ngaahi tāpuaki. 'Okú ne pehē, "Ne u ongo'i foki 'a e Laumālié mo ma'u 'a e tali ki he'eku ngaahi lotú 'i he'eku hokohoko atu ke u laka ki mu'a 'i he mo'uí."

Na'á ne toe pehē, "ko 'eku mahení, 'oku hoha'a mo ongo'i ta'epau'ia e to'u tupu 'e ni'ihí pe te nau lava 'o ma'u ha fakamo'oni mo ha ngaahi a'usia fakalaumālie 'o hangē ko ia 'oku ma'u 'e he ni'ihí kehé. 'I he'etau ngāue fakatahá, 'oku tau fakapapau'i kiate kinautolu 'aki 'etau ngāue 'oku 'aonga 'eni pea 'oku tau 'i aí ke poupou kiate kinautolu 'i he fo'i laka kotoa pē 'o e fonongá. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Neil L. Andersen, "Ko Hono Teuteu'i 'o e Māmaní ki he Hā'ele 'Angauá," *Liahona*, Mē 2011, 49.
2. Vakai, David A. Bednar, "Faivelenga mo Tokanga 'o Lahi Ange 'i 'Api," *Liahona*, Nōvema 2009, 19.
3. Vakai ki ha sipinga, Robert D. Hales, "Ko Hotau Fatongia Ki he 'Otua: Ko e Misiona 'o e Mātu'á mo e Kau Takí ki he To'u Tangata Kei Tupu Haké," *Liahona*, May 2010, 95–98; David A. Bednar, "Faivelenga mo Tokanga 'o Lahi Ange 'i 'Api," *Liahona*, Nōvema 2009, 17–20.

Fai 'e 'Eletā
Paul B. Pieper

'O e Kau Fitungofulú

KO E TOHI 'A 'ALAMAÁ: NGAAHI LĒSONI KI HE

'AHO NÍ

Na'e kātaki 'i faivelenga 'e he kau Nīfaí 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'i honau kuongá pea ko ha fakamo'oni ia 'e 'omi 'e he 'Eikí 'a e ngaahi tāpu-aki mo e malu 'i 'oku tau fie ma'u ke tau matatali lelei 'aki e ngaahi faingata 'a 'i hotau kuongá.

Ihe faka'osinga 'o e pule 'a e Tu'i ko Mosaiá, na'á ne fokotu'u ke fetongi 'a e pule'anga fakatu'í 'aki ha fa'unga 'o ha kau fakamaau ke fili 'e he kakaí. Na'e makatu'unga 'a e fa'unga ne fai hono fokotu'ú 'i he ngaahi lao ne 'omi 'e he 'Otuá ke pule'i 'aki 'e he kau fakamaau 'a ia 'e fili 'e he kakaí.

Ko e tefito'i mo'oni 'o e tau'atāina ke filí ko e fakava'e ia 'o e fa'unga ne fokotu'ú—ko e kakaí, ka 'oku 'ikai ko ha tu'i, ke nau tali 'a e fatongiá mo ha 'isia ke ngāue 'o fakatatau mo e laó. Koe'uhí he "oku 'ikai ko ha me'a maheni 'ene hokó ke fie ma'u 'e he le'o 'o e kakaí ha me'a 'oku fehangahangai mo e me'a 'oku totonú" (Mōsaia 29:26), 'e malu'i ange ai 'e he fa'unga ko 'ení 'a e totonu 'a e kakaí fakafo'ituitui mo e angatonu fakalūku-fua 'a e sosaietí.

'I he tali ki he fokotu'u 'a Mōsaia, na'a nau "kamata ke fu'u faka'amu lahi ke ma'u 'e he kakai kotoa pē 'a e faingamālie tatau 'i he fonuá hono kotoa; 'io, pea na'e fakahā 'e he tangata takitaha 'a 'ene loto fiemālie ke fua 'a 'ene ngaahi angahala 'a'aná" (Mosaia 29:38).

'Oku 'i he Tohi 'a 'Alamaá 'a e hisitōlia 'o

e kakaí he lolotonga e vaha'ataimi ta'u 'e 40 hili hono tali 'e he kakaí 'a e fa'unga ne fokotu'ú. 'Oku fakamatata 'i he ngaahi vahe faka'osi 'o e tohi 'a 'Alamaá, vahe 43 ki he 62, ha vaha'ataimi 'o e faingata'a mo e 'ahi-'ahi lahi. Lolotonga e vaha'ataimi nounou 'o e ta'u 'e 19 ko 'ení, na'e fehangahangai ai e kakaí mo ha ngaahi faingata'a fakapolitikale fakalotofonua, ngaahi fakamanamana mei tu'a, pea meimei ke hoko ma'u pē ha ngaahi fepaki fakakautau.

Ne tu'o ua hano fakamanamana 'i fakalotofonua e founga pule'i fakapule'angá 'e ha kau tangata ne nau loto ke fokotu'u kinautolu ko e ngaahi tu'i pea ke to'o 'a e totonu 'a e kakaí mei hono fili honau kau takí pea mo e tau'atāina ki he 'enau lotú. Taimi tatau pē, na'e pau ke malu'i 'e he kakaí kinautolu mei he ngaahi 'ohofi lahi ne fai mei tu'a 'e he kau Leimana ne nau fakapapau ke faka'auha e pule'anga 'o e kau Nīfaí mo fakataumu'a ke puke pōpula kinautolú.

Ko e ngaahi uesia faka'ekonōmika ko 'eni 'o e ngaahi faingata'a lahi ne hokó, neongo na'e 'ikai ke fakahaa'i mahino mai, ka 'oku

*The kotoa honau
ngaahi faingata'a-
'iá, na'e lava e kau
Nīfai angatonú ke
ma'u ha mālohi
mei he fo'i mo'oni
ko ia 'o 'enau faka-
hoko 'i he ngaahi
taumu'a totonu.
Ko 'enau taumu'á
pē "ke malu'i 'a
kinautolu, mo ho-
nau ngaahi fāmilí,
mo honau ngaahi
kelekelé, mo honau
fonuá, mo 'enau
ngaahi totonú,
mo 'enau lotú."*

ngali ne hoko ko ha faingata'a lahi ki he kakaí. Na'e ongo'i mālohi 'e Molomona 'i he'ene fakatahataha'i 'o e lekooti toputapú, ke fai ha fakamatala fakaikiiki 'o e vaha'ataimi ko 'ení. Ko hono mo'oní, kapau na'á ne 'omi ha fakaikiiki tatau ki he toenga 'o e ta'u 'e 1,000 'o e hisitōlia 'o e kau Nifaí, na'e mei 'i ai ha peesi 'e 2,500 tupu 'i he Tohi 'a Molomoná!

Na'e ako'i 'e Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni (1899–1994):

[Na'e hiki e Tohi 'a Molomoná . . . ma'a hotau kuongá. Na'e 'ikai ke ma'u 'e he kau Nifaí 'a e tohi; pe ko e kau Leimana 'o e kuonga mu'á. Na'e fakataumu'a ia ma'atautolu. . . . Na'e fakanounou'i 'e [Molomona] 'a e ngaahi lekooti 'o ha ngaahi senituli lahi, 'o ne filifili e ngaahi talanoa, ngaahi lea, mo e ngaahi me'a ne hoko 'a ia 'e tokoni lahi taha kiate kitautolú, 'i he malumalu 'o e tatakaki fakalau-mālie 'a e 'Otuá, 'a ē 'okú Ne 'afo'i 'a e me'a kotoa pē mei he kamata'angá. . . .

“Oku totonu ke tau fa'a fehu'i kiate kitautolu, 'Ko e hā ne hanga ai 'e he 'Eikí 'o ue'i 'a Molomona (pe ko Molonai pe 'Alamā) ke fakakau ia 'i he'ene lekōtí? Ko e hā ha lēsoni 'e lava ke u ako mei ai 'e tokoni 'i he'eku mo'ui 'i he kuonga nī?!”¹

'I he kuongá ni, 'oku fehengahangai e Kāingalotu he māmaní mo e ngaahi faingata'a lahi tatau mo ia ne fehengahangai mo e kau Nifaí he lolotonga e vaha'ataimi ko 'eni 'o honau hisitōliá, kau ai e ngaahi feinga ke to'o e totonu 'a e kāingalotú ke lotu mo lea 'aki e ngaahi me'a mahu'inga ki he sosaieti 'oku tau nofo aí. Kuo ongo'i 'e ha Kāingalotu 'e ni'ihí 'a e fakamanamana 'o e 'ohofi mei tu'á pea fepaki mo e ngaahi kongakau 'oku nau tukupā ke faka'auha honau pule'angá mo 'enau tau'atāina.

Me'a mālié, na'e lava 'e he kau Nifaí ke ikuna'i honau ngaahi faingata'á 'aki e feinga lahi taupotu tahá, feilaulaú, mo e tokoni mei he 'Eikí. 'E ala 'omai kiate kitautolu ha fakahinohino mo ha loto-to'a ke fehengahangai mo e ngaahi faingata'a 'o e kuonga ní, 'e ha ngaahi lēsoni 'e ni'ihí kau ki he founa na'a nau tali lelei 'aki honau ngaahi faingata'a'ia.

1. Pukepuke 'a e loto holi mo e ngaahi taumu'a 'oku totonú.

'I he kotoa 'o e ngaahi faingata'a'ia 'a e kau Nifai angatonú, na'a nau lava ke ma'u ha mālohi mei he fo'i mo'oni ko ia na'a nau ngāue 'aki ha ngaahi taumu'a totonú. Ko 'enau taumu'á pē “ke malu'i 'a kinautolu, mo honau ngaahi fāmilí, mo honau ngaahi kekelelé, mo honau fonuá, mo 'enau ngaahi totonú, mo 'enau lotú” ('Alamā 43:47). Ko 'enau faka'amú ke malu'i 'enau tau'atāina ke filí—'a e totonu ke ngāue 'i he angatonu pea ke ha'isia ki

he'enau tō'onga mo'ui—kae 'ikai ke tu'utu'uni'i ange 'e he tu'í 'a e me'a ke nau faí. Ko 'enau taumu'á ke malu'i 'a e tu'unga tataú 'i he malumalu 'o e laó, tautautefito ki he'enau tau'atāina ke lotu ki he 'Otuá mo tauhi honau siasí (vakai, 'Alamā 43:9, 45).

'Oku 'i ai pea 'e 'i ai ma'u pē ha ngaahi mālohi 'i he ngaahi sosaieti te nau feinga ke kākaa'i e fakakaukau 'a e fonuá ke nau ma'u e mālohi ki ha lelei fakaekita. 'Oku 'i ai ha fakatauele ke tali 'enau ngaahi taumu'á pea fulihi 'a e fepakipaki ke hoko ko ha kumi mafai. Ko e founa 'a e 'Eikí ke ngāue ma'u pē 'o fakatefito 'i he ngaahi faka'amú mo e ngaahi taumu'a 'oku ma'a, 'o hangē ko e me'a ne fai 'e he kau Nifaí. 'I hono fai iá, na'á ne faka'atā kinautolu ke nau ma'u tokoni mei he ngaahi mālohi 'o e langí ke ikuna'i honau ngaahi faingata'a'ia “'i he mālohi 'o e 'Eikí” ('Alamā 46:20; vakai foki, 'Alamā 60:16; 61:18).

'Oku tatau pē ia mo 'etau me'a 'oku fai ki he ngaahi faingata'a 'oku tau fehengahangai mo ia he kuonga ní, kuo pau ke tau vakai'i ma'u pē hotau lotó ke fakapapau 'i 'oku ma'a 'etau ngaahi faka'amú mo e ngaahi taumu'á pea 'oku fakatefito 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Kapau 'oku tau ngāue (pe kākaa'i e ni'ihí kehé ke ngāue) 'i he siokita, ke ma'u ha lelei fakatāutaha, pe ke tukuhifo e ni'ihí kehé, he 'ikai ke tau ma'u 'a e tokoni fakalangi 'oku tau fie ma'u ke matu'uaki 'aki hotau ngaahi faingata'a'ia.

2. Anga'ofa mo foaki lahi kiate kinautolu 'oku masiva angé.

'I he taimi ne fakamanamana'i 'aki ai e faka'auhá 'e he ngaahi fili fuoloa 'o e kau Nifaí, 'a e kakai 'o 'Anitai-Nifai-Lihaí, na'e loto e kau Nifaí ke foaki ange ha feitu'u mo'onautolu ke nau nofo ai mo kamata ha mo'ui fo'ou pea mo malu'i kinautolu (vakai, 'Alamā 27:21–22; 43:11–12). Koe'uhí na'e fai 'e he kau 'Anitai-Nifai-Lihaí ha fakapapau he 'ikai ke nau toe to'o me'atau, ne nau 'oange leva ai ha “kongá lahi 'o 'enau 'ū me'á ke tauhi 'aki” ('Alamā 43:13) 'a e kongakau Nifaí lolotonga e ngaahi taimi fakatu'utāmakí ni. Neongo ia, 'oku 'ikai ke 'i ai ha lekooti ne tauhi 'aki 'e he kau Nifaí e kau hikifonua mai ko 'ení ha me'a kehe ka ko e faka'apa'apa pē mo e 'ofa, neongo ne nau mei hoko ko ha tefito fakapolitikale faingofua kiate kinautolu na'a nau fie langaki ha moveuveú.

Ko e anga'ofa na'e fai 'e he kau Nifaí ki he kakai 'o 'Āmoní, 'o hangē ko hono ui kinautolú, na'e vilo pē pea fāfai 'o nau tokoni ki hono fa'u e taha 'o e ngaahi kongakau 'iloa taha 'i he hisitōlia kuo lekōtí—'a e kongakau 'o e kau talavou 'e toko 2,000. Ko hono 'ai 'e tahá, ko e ngāue 'a e kau talavou ko 'ení na'e hoko ia ko e me'a mahu'inga ki hono malu'i 'o e sosaieti 'o e kau Nifaí mei hano faka'auha vave.

*Na'e hoko ko ha
me'a mahu'inga
'a e fie anga'ofa
mo fie foaki ki
he faingata'a'ia
'i hono malu'i
'o e pule'anga 'o
e kau Nīfa'i mo
ma'u ai 'e he kau
Nīfa'i ha totonu
ki he ngaahi
tāpuaki 'o e langi
'i honau taimi
faingata'a'ia. Ko
e anga'ofa na'e
fai 'e he kau Nīfa'i
ki he kakai 'o
'Āmoní na'e vilo
pea faifai 'o nau
tokoni ki hono
fa'u e kautau
loto-to'a 'e toko
2,000.*

I he ngaahi taimi 'o e moveuveu fakalotofonua, 'o e 'ohofi mei tu'á, mo e ngaahi faingata'a faka'ekonómiká, 'oku 'i ai e fakahehema ke fehi'a kiate kinautolu 'oku "'ikai tatau mo kitautolú." 'Oku faingofua ke fakaanga'i mo fakamāu'i kinautolu. 'E ala fehu'ia 'e ha taha 'enau mateakí mo honau mahu'inga 'i he sosaietí pea mo 'enau tokoni ki he'etau tu'unga lelei faka'ekonómiká. 'Oku 'ikai ke fenāpasi 'a e ngaahi tali tāufehi'a ko 'ení mo e fekau 'a e Fakamo'uí ke 'ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koé, pea 'oku nau fakatupu ha 'ā vahevahe, feke'ike'i mo ha mavahevahe. Kapau na'e 'ikai ke talitali lelei e kakai 'o 'Āmoní ki he sosaieti 'o e kau Nifái, mahalo na'e mei fakatupu ha tāufehi'a kae 'ikai ko ha hounga'ia 'i he to'u tangata tupu haké. Na'e mei mavahe mo kau e to'u tangata fo'ou ki he kau Leimaná, kae 'ikai ke ma'u e kautau angatonu 'e toko 2,000.

Na'e hoko e loto fiemālie ke anga'ofa mo nima fie foaki ki he faingata'a iá ko ha me'a mahu'inga ia 'i he malu'i 'o e pule'anga 'o e kau Nifái mo ma'u aí 'e he kau Nifái ha totonu ki he ngaahi tāpuaki 'o e langí 'i he lolotonga e taimi 'o e faingata'á. 'Oku fie ma'u 'e he kakai 'a e 'Otuá ha ngaahi tāpuaki pehē he kuongá ni.

3. Fakafanongo pea muimui ki he kau taki ne ue'i fakalaumālie.

Na'e 'afio'i 'e he 'Eikí 'a e ngaahi faingata'a 'e fehanga-hangai mo e kau Nifái, peá Ne fokotu'u ha kau taki ne ue'i fakalaumālie ke tokoni'i kinautolu ke nau matatali e ngaahi faingata'a ko iá. Ko e 'Eikitau ko Molonái ko ha tangata tau ka na'e ue'i fakalaumālie ia ke teuteu ha ngaahi sifa-fatafata, ngaahi pā ki honau umá, mo e ngaahi tatā ki honau 'ulú, mo e ngaahi kofu matolu ke malu'i 'aki hono kakaí (vakai, 'Alamá 43:19). Ko hono olá, na'e lelei ange 'aupito 'a e kau Nifái 'i he kau Leimaná (vakai, 'Alamá 43:37–38). Kimui ange aí, na'e fakahinohino 'e Molonai e kakaí ke nau keli hake ha ngaahi fokotu'unga kekelele 'o takatakai 'i he ngaahi koló kotoa pea fokotu'u hake 'i he ngaahi fokotu'unga kekelele ha ngaahi sino'i 'akau mo e ngaahi 'ā 'akau (vakai, 'Alamá 50:1–3). Na'e tokoni e ngaahi teuteu ne ue'i fakalaumālie ko 'ení ke malu'i e kau Nifái mei he faka'auhá.

Lolotonga e teuteu 'a Molonai ki he taú, na'e malanga'i 'e Hilamani mo hono kāingá 'a e folofola 'a e 'Otuá mo uki e kakaí ke nau angatonu ko'e'uhí ke tatakai mo malu'i kinautolu 'e he Laumālie 'o e 'Eikí. Na'e malu'i e kau Nifái 'i he'enu fakafanongo ki he fakahinohino fakatu'asino mo fakalaumālie 'a e kau taki ne ue'i fakalaumālie. Kae toki ngata pē 'i he hoko ha ngaahi moveuveu fakalotofonua mo ta'e fie tokanga 'a e kakaí ki he ngaahi fakatokanga fakalaumālie ne nau fakaholomui ai pea ko hono olá ko e mamahi. 'Oku tau monū'ia ke tau mo'ui 'i ha kuonga kuo uiui'i

ai 'e he 'Eikí ha kau palōfita mo'ui, ko e kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā ke fakatokanga mai mo fakahinohino'i kitautolu ke tau teuteu ki he ngaahi faingata'a 'o e kuonga ní. 'I he 1998, na'e 'omi ai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008) ha fakahinohino mo ha fakatokanga fakalaumālie ki he kāingalotu 'o e Siasí:

"Kuo hokosia 'a e taimi ke fakamaau ai hotau ngaahi falé.

"Oku fu'u tokolahi 'aupito hotau kakai 'oku nau fakamoleki hono meimei kotoa 'o e pa'anga 'oku nau ma'u maí. 'Oku 'i ai ha ni'ihi 'oku nau mo'ui 'i ha pa'anga nō mai. . . .

"Oku fu'u pelepelengesi 'aupito e tu'unga faka'ekonómiká. . . . 'Oku 'i ai ha ngaahi faka'ilonga ki ha ngaahi matangi mālohi 'oku hanga mai mei mu'a 'a ia 'oku totonu ke tau tokanga ki ai."²

Kimuí ni maí ne u talanoa ai mo ha tangata ne fanongo ki he lea 'a Palesiteni Hingikelí mo e ue'i 'a e Laumālie. Na'á ne fakapapau mo hono uai'fi ke toho 'ena pa'anga ne fakahuú, totongi 'osi hona 'apí, pea mavahe mei he mo'uaí.

Ko e 'aho ní, 'oku mo'ui fakafalala pē 'a e tangata ko iá kiate ia. Ne 'ikai loko ongo e tōlalo faka'ekonómika ne hokó ki hono fāmilí. Ko hono mo'oní, ko 'ene mo'ui fakafalala pē kiate iá ne malava ai ke ne ngāue fakafai'fekau mo hono uai'fi.

Kuo ohi hake 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ma'a hotau kuongá. Ko 'ene mo'ui mo 'ene ngaahi akonakí ko e pōpoaki ia kuo 'omi 'e he 'Otuá ke malu'i mo tāpuaki'i 'aki kitautolu he 'ahó ni. 'I ha taimi 'oku hoha'a ai e tokolahi ki he me'a 'oku 'ikai ke nau ma'ú, 'oku ako'i kitautolu 'e Palesiteni Monisoni ke tau hounga'ia 'i he ngaahi tāpuaki kuo foaki mai 'e he 'Eikí ma'atautolú. Pea 'i ha taimi 'oku tukutaha ai e tokanga 'a e tokolahi ki he'enu ngaahi palopalema 'anautolú, 'oku pou'pou'i kitautolu 'e Palesiteni Monisoni ke tau ala atu pea fakahaofi mo fakangaloki kitautolu 'i hono tāpuékina e ni'ihi kehé. 'E ma'u 'e hotau fāmilí ha malu'i fakalaumālie mo e ngaahi tāpuaki 'oku fie ma'u 'i hotau kuongá 'i he'etau tokanga ki he fakahinohino 'a Palesiteni Monisoní.

'Oku ou fakamālō ke u mo'ui 'i ha kuonga kuo toe fakafoki mai ai 'a e ongoongolelé. 'Oku ou fakamālō na'e teuteu'i 'e he 'Eikí 'a e Tohi 'a Molomoná ma'a hotau kuongá. Na'e kātaki'i mo'oni 'e he kau Nifái honau ngaahi 'ahi'ahi 'i honau kuongá pea 'oku hoko ia ko ha fakamo'oni ia 'e 'omi 'e he 'Eikí 'a e ngaahi tāpuaki mo e malu'i 'oku tau fie ma'u ke matu'uaki lelei ai 'a e ngaahi faingata'a 'i hotau kuongá. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ezra Taft Benson, "The Book of Mormon—Keystone of Our Religion," *Ensign*, Nov. 1986, 6.
2. Gordon B. Hinckley, "Ki he Kau Talavou mo e Kakai Lalahí," *Liahona*, Sānuai 1999, 68.

*Na'e malu'i e kau
Nīfai 'i he'enau
fakafanongo ki
he fakahinohino
fakatu'asino mo
fakalaumālie 'a
e kau taki ne ue'i
fakalaumālie
hangē ko Molo-
naí. Kae toki
ngata pē 'i he
hoko ha ngaahi
moveuveu faka-
lotofonua mo
ta'e fie tokanga
'a e kakaí ki he
ngaahi faka-
tokanga faka-
laumālié ne nau
fakaholomui ai
pea ko hono olá
ko e mamahi.*

KEI MO 'UI AI

FOUNGA KE

'I HE TAF'A'AKI
'A E FILÍ

**Fai 'e Palesitani
Boyd K. Packer**

Palesitani 'o e Kōlomu 'o
e Kau 'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

Oku tau fakamanatua e ta'u 100 'o e seminelí 'i he Siasí. 'Oku ou fakakaukau ki he hisitōlia 'o e tuku'au mei he kamata'angá 'a e taimi ne si'i ai e ngaahi ma'u-anga tokoni ma'á e polokalamá ni.

Mei he ngaahi kamata'anga fakatōkilalo ko iá, kuo tau a'u 'eni ki ha fānau ako 'e toko 375,008 'i he ngaahi kalasi seminelí 'i ha ngaahi fonua 'e 143 mo ha kau faiako ngāue ta'e totongi mo ngāue taimi kakato fakaemāmani lahi 'e toko 38,000 tupu. 'Oku tau fakahoko ha ngāue lahi ki hotau to'u tupú. 'Oku mau 'ilo homou mahu-ingá mo e me'a te mou malavá.

'E Tokoni 'a e Potó Ke Ke Matu'uaki 'a e Filí

'Oku ou lea ko e taha kuó ne mamata ki he kuohilí mo teuteu'i kimoutolu ki he kaha'ú.

'Oku mou tupu hake 'i he tafa'aki 'a e filí. Ko e taimi te mou fakapotopoto fakalaumālie aí, 'e mahino kiate kimoutolu 'a e founga kuo hū ai e filí ki he māmani 'okú ne 'ākilotoa koé. 'Okú ne 'i he ngaahi 'apí, fakafiefiá, mītiá, lea faka-fonuá—'i he me'a kotoa pē 'oku nau 'ākilotoa koé. 'I he ngaahi me'a lahi, 'oku 'ikai fakatoka-nga'i 'ene 'i aí.

‘Oku ou fie fakahā atu ‘a e me‘a ko ē ‘e mahu‘inga mo fiema‘ua lahi tahā. ‘Oku pehē ‘e he folofolá, “Ko e potó ko e me‘a ‘oku fungani hake ia; ko ia ke ke ma‘u ‘a e potó,” pea te u tñaki atu, “[fe] mo fai ia ‘aki [ho] ivi kotoa! Lea Fakatātā 4:7. ‘Oku ‘ikai haku taimi ke fakamoleki pea pehē pē mo koe. Ko ia fanongo mai!

‘Oku ou kei manatu‘i lelei e mōmeniti ne u fili ai ke hoko ko ha faiakó. Lolotonga e Tau Lahi ‘a Māmani Hono II, na‘á ku kei ta‘u 20 tupu si‘i peá u pailate ‘i he Laulā Puná. Ne u ‘apitanga ki he ki‘i motu ko ‘Te Sima. Ko e ki‘i motu si‘isi‘i ‘eni mo lingolingoa, pea lahi tatau pē mo ha fo‘i sitapa tohi, ‘oku ‘i he muitolotolo ‘o ‘Okinauá.

‘I ha efiāfi fakata‘elata ‘e taha he fa‘ahita‘u māfaná, ne u tangutu ‘i ha pā maka ke mamata he tāitō ‘a e la‘aá. Ne u fakalaulauloto pe ko e hā e me‘a te u fai ‘aki ‘eku mo‘uí hili ‘a e taú, ‘o kapau te u monū‘ia ke hao mo‘ui. Ko e hā ‘a e me‘a ne u fie fakahokó? Ne u fakapapau‘i he pō ko iá ne u fie hoko ko ha faiako. Ne u faka‘uhinga‘i ia ko e kau faiakó ‘oku nau ako ma‘u pē. Ko e akó ko ha tefito‘i tau-mu‘a ia ‘o e mo‘uí.

Ne u ‘uluaki faiako ‘i he seminelí ‘i he 1949 ‘i Pilikihami Siti. Ne u hoko ko ha tamasi‘i ako ‘i he seminelí ko iá ‘i he taimi ne u ‘i he ako‘anga mā‘olungá aí.

Na‘e ‘i ai e ngaahi lēsoni ‘e tolu ‘i he kamata‘angá na‘e ako‘i ‘i he seminelí: Fuakava Motu‘á, Fuakava Fo‘ou, mo e Hisitōlia ‘o e Siasí. Ko ha faingamālie ia kiate au ke tñaki mai ‘a e kalasi pongipongi ‘i he Tohi ‘a Molomoná. Kuó u foki mei he taú mo ha fakamo‘oni ‘o e Tohi ‘a Molomoná pea mo ha mahino ki he founa ‘oku ngāue ai e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní.

‘E Malu‘i Koe ‘e he Me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní ‘i he Tafa‘aki ‘a e Filí

Kuo ako‘i koe ‘i he kotoa ‘o ho‘o mo‘uí kau ki he me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, ka ‘oku ‘i ai pē e ngata‘anga ‘o e ako‘i. Ko hono mo‘oní, te ke lava pea kuo pau ke ke fakahoko toko taha pē ‘a e toengá ke ke ‘ilo‘i pē ‘iate koe ‘a e founa ‘e lava ke hoko ai ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ko ha ivi tākiekina mo malu‘i.

Ki he kau talavou‘i mo e kau finemu‘i, ‘oku tatau pē ‘a e founá. Ko hono ‘ilo‘i ko ia ‘a e founa ‘oku ngāue ai ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ‘i ho‘o mo‘uí ko e taumu‘a ia ‘o e fekumí ‘i he mo‘uí. Ko e taimi pē kuó ke ‘ilo ai ia ‘iate koe peé, te ke lava pē ‘o nofo ‘i he tafa‘aki ‘a e filí ka he ‘ikai kākaa‘i pe faka‘auha koe. ‘Oku ‘ikai ha mēmipa ‘i he Siasí ni—pea ‘oku ‘uhinga ia kiate kimoutolu taki-taha—he ‘ikai ke mou teitei fakahoko ha fehalaaki lahi ta‘e tomu‘a fai atu ha fakatokanga ‘e he ue‘i fakalaumālie ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní.

Taimi ‘e ni‘ihi ko ho‘o fakahoko ko ē ha fehala‘i,

mahalo te ke toki pehē, “Ne u ‘ilo na‘e ‘ikai totonu ke u fai ia. Na‘e ‘ikai ke ongo tonu ia,” pe mahalo “Ne u ‘ilo na‘e *totonu* ke u fai ia. Na‘e ‘ikai pē ke u ma‘u ha loto-to‘a fe‘unga ke fai ia!” Ko e ngaahi ongo ko iá ko e feinga ia ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ke tataki koe ki he lelei pe fakatokanga atu ke ke fakamama‘o mei he faingata‘á.

‘Oku ‘i ai e ngaahi me‘a pau kuo pau ke ‘oua te ke fai ia kapau ‘oku kei ‘atā ‘a e ngaahi laine fetu‘utakí. He ‘ikai te ke loi pe kākā pe kaiha‘a pe fai ta‘e taau mo pehē ‘e kei ‘atā pē e ngaahi laine fetu‘utaki ko iá mei he faingata‘á. ‘Oua te ke ‘alu ki ha feitu‘u ‘e hanga ‘e he ‘ātakai ko iá ‘o fakafe‘atungia‘i ‘a e fetu‘utaki fakalaumālie.

Kuo pau ke ke feinga ke fekumi ki he mālohi mo e fakahinohino ‘oku malava ke ke ma‘ú, peá ke muimui he hala ko iá ‘o tatau ai pē pe ko e hā e me‘a ‘e hokó.

‘Uluakí ko e me‘a “ke fai” ‘i ho‘o lisí, hiki ‘a e fo‘i lea ko e *lotu*. Ko e taimi lahi ‘e fai fakalongolongo pē ho‘o lotú. Te ke lava pē ‘o lotu ‘i ho‘o fakakaukáu.

‘E lava ma‘u pē ke ‘i ai ha‘o laine fetu‘utaki hangatonu mo ho‘o Tamai ‘i Hēvaní. ‘Oua ‘e faka‘atā e filí ke ne fakalotoa koe tokua ‘oku ‘ikai ha taha ‘e fanongo mai mei he tafa‘aki ‘e tahá. ‘Oku fanongoa ma‘u pē ho‘o ngaahi lotú. ‘Oku ‘ikai te ke teitei tuēnoa!

Tokanga‘i ho sinó. Ke ke ma‘a. “‘Ikai ‘oku mou ‘ilo ko e fale tapu ‘o e ‘Otuá ‘a kimoutolu, pea ‘oku nofo‘ia ‘a kimoutolu ‘e he Laumālie ‘o e ‘Otuá? 1 Kolinitō 3:16–17

Lau fakalelei ‘a e ngaahi tala‘ofa ‘oku hā ‘i he vahe 89 ‘o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. ‘Oku ‘ikai ke palōmesi mai ‘a e Lea ‘o e Potó ki ha mo‘uí lelei ‘oku haohaoa ka ‘e fakamālohia e ngaahi me‘a puke fakalaumālie ‘oku ‘iate koé.

Fakamama‘o mei he tātataú mo e ngaahi me‘a pehē ‘oku nau fakapalakuu‘i ho sinó. Na‘e fa‘u ho sinó ‘i he tatau ‘o e ‘Otuá.

‘Oku Ako‘i ‘e he Fale‘i Fakapalōfítá ‘a e Me‘a ‘Oku Mo‘oní

‘Oku ou fie lea he taimí ni ‘o lea hangatonu fekau‘aki mo ha me‘a ‘e taha.

‘Oku tau ‘ilo ko e tu‘unga tangata pe fefiné na‘e foku-tu‘u ia ‘i he maama fakalaumālie.¹ “Ko e laumālie mo e sinó ko e mo‘oní i laumālie ia ‘o e tangatá” (T&F 88:15). Ko e me‘a ki he tu‘unga tangata pe fefiné ko ha me‘a ia ‘oku hoha‘a lahi ki ai ‘a e Kau Takí, ‘o hangē ko e me‘a kotoa pē ‘o kau ki he angama‘a.

Kuo ongo‘i ‘e he ni‘ihi tokosi‘i ‘o kimoutolu pe na‘e fakahā atu tokua na‘e fā‘ele‘i koe mo ha ngaahi ongo puputu‘u pea ‘oku ‘ikai te ke halaia kapau te ke fakahoko e ngaahi fakatauele ko iá. Fakatokāteliné, ‘oku tau ‘ilo kapau na‘e mo‘oni, na‘e to‘o ho‘o tau‘atāina ke filí, ka he

'ikai lava ke hoko ia. 'Oku 'i ai ma'u pē ho'o fili ke muimui 'i he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní, mo mo'ui angama'a mo haohaoa, ko ha mo'ui 'oku angamā'oni'oní.

Na'e fanongonongo 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli 'a e ngaahi me'a ko 'ení 'i he konifelenisi lahi: "Oku 'eke 'e he kakaí pe ko e hā 'etau fakakaukau kiate kinautolu . . . ko e kakai tangata mo fefine 'oku nau nonofo fakatangata mo nonofo fakafefine peé. Ko 'eku tali ki aí, 'oku tau 'ofa 'iate kinautolu he ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kinautolu 'o e 'Otuá. Mahalo pē 'oku 'i ai 'enau ngaahi ongo mo 'enau ngaahi tō'onga 'anautolu 'oku fu'u mālohi pea faingata'a ke mapule'i. He 'oku 'i ai e ngaahi taimi 'oku ma'u ai 'e he kakai tokolahi 'a e ngaahi [ahi-'ahi] mo ha ngaahi 'ulungaanga 'oku kehe ia mei hono toé. Kapau he 'ikai ke nau muimui ki he ngaahi ongo mo e ngaahi tō'onga ko 'ení, 'e kei hokohoko atu ai pē 'a 'enau mo'uí 'o hangē ko e kāingalotu kehe 'o e Siasí. Pea kapau te nau maumau'i 'a e fono 'o e angama'á pea mo e ngaahi tu'unga 'ulungaanga 'o e Siasí fekau'aki mo e 'ulungaanga ma'á, 'e fakahoko leva kiate kinautolu 'a e fakatonutonu 'a e Siasí 'o hangē pē ko ia 'oku fakahoko ki ha toe ni'ihi kehé.

"Oku mau loto ke tokoni . . . ke fakamālohia mo tokoni'i kinautolu 'i he'enau ngaahi palopalemá pea mo honau ngaahi faingata'á. Ka he 'ikai lava ke mau nofo noa pē 'o kapau 'oku nau fai 'a e ngaahi 'ulungaanga ta'e ma'á pea kapau 'oku nau feinga kinautolu ke nau kei fai pē mo taukapo'i pea mo mo'ui 'aki 'a e 'ulungaanga ko 'eni 'o e mali pē 'a e tangata mo e tangata pea fefine mo e fefiné. Kapau 'e fakangofua ke fai pē 'a e 'ulungaanga ko 'ení 'e hoko ia ko hano fakama'ama'a 'i 'o e tu'unga molumalu 'o e nofo-malí kuo tu'utu'uni 'e he 'Otuá, pea mo hono taumu'á, 'a ia ko hono fa'u mo 'ohake ha ngaahi fāmilí."²

Na'e lea 'a Palesiteni Hingikeli ma'á e Siasí.

Faka'aonga'i Ho'o Tau'atāina ke Filí ke Pukepuke pe Toe Ma'u Ai ha Feitu'u 'Oku Malú

Ko e 'uluaki me'a ofa na'e ma'u 'e 'Ātama mo 'Iv'i ko e tau'atāina ke filí: "Oku ngofua ke ke fili ma'au, he 'oku foaki ia kiate koe" (Mōse 3:17).

'Okú ke ma'u 'a e tau'atāina tatau ke fili. Faka'aonga'i fakapopototo ia ke fakafisinga'i 'aki hono fai ha ngaahi ngāue ta'e ma'a pe 'ahi'ahi ta'e mā'oni'oni 'oku ha'u ki ho'o fakakaukau. 'Oua te ke 'alu ki ai, pea kapau kuó ke 'osi 'i ai, foki mei ai. "Fakafisi 'a kimoutolu mei he anga ta'e mā'oni'oni kotoa pē" (Molonai 10:32).

'Oua te ke va'inga 'iate koe pē mo e ngaahi mālohi foaki-mo'ui 'oku 'i ho sinó pe mo ha kau tangata pe fefine. Ko e tu'unga mo'ui 'eni 'o e Siasí, pea he 'ikai ke liliu. 'I ho'o lahi, 'oku 'i ai ha fakatauele ke ke 'ahi'ahi'i pe vakai'i

'a e ngaahi 'ekitiviti anga'ulí. 'Oua te ke fai iá!

Ko e fo'i lea tefitó ko e *mapule'i*—mapule'i-kita. Ko e fo'i lea *mapule'i* 'oku ma'u ia mei he fo'i lea ko e *ākonga* pe *tokotaha muimui*. Hoko ko ha ākonga-muimui 'o e Fakamo'uí, pea te ke malu.

Mahalo 'e fakakaukau ha toko taha pe toko ua 'o ki-moutolu, "Oku ou 'osi halaia au he me'á ni pe ko e fehalaaki lahi ko iá. 'Oku fu'u tōmui ia kiate au." 'Oku 'ikai ke fu'u tōmui.

Kuo ako'i koe 'i 'api mo e seminelí kau ki he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí. 'Oku hangē 'a e Fakalelei ha me'a tāmáté. Te ne lava 'o tāmáté 'i 'a e ongo'i halaiá mo ha me'a pē 'okú ne fakatupu ha 'o ongo'i halaia.

Ko e ongo'i halaiá ko ha mamahi fakalaumālie. 'Oua te ke 'ai ke ke mamahi ta'e tukú. Li'aki ia. Fakatomala, pea, kapau 'oku fie ma'u, toe fakatomala, toe 'ai mo toe 'ai mo toe 'ai mo toe 'ai kae 'oua—kuó ke pule'i koe—kae 'ikai ko e filí.

'Oku Ma'u e Melino 'Oku Tu'uloá 'i he Toutou Fakatomalá

'Oku hoko e mo'uí ko ha ngaahi 'ahi'ahi mo ha ngaahi fehalaaki 'oku hokohoko. Tānaki atu 'a e "toutou fakatomalá" ki ho'o lisi 'o e ngaahi me'a ke faí. Te ne 'omi ai kiate koe 'a e nonga 'oku tu'uloá pea 'e 'ikai lava ke fakatau 'aki ia ha fa'ahinga mahu'inga. Mahalo ko e mahino 'oku ma'u fekau'aki mo e Fakalelei 'a e mo'oni mahu'inga taha 'oku lava ke ke ako 'i ho'o hoko ko e to'u tupú.

Kapau 'okú ke feohi mo ha ni'ihi 'oku nau fusi koe ki lalo kae 'ikai ke langaki hake koe, ta'ofi pea liliu ho ngaahi kaungāme'á. Te ke ala ongo'i li'ekina mo tuēnoa he taimi lahi. 'E ala fai atu e fehu'i mahu'inga ko 'ení, "I he taimi 'okú ke ongo'i li'ekina aí, 'okú ke feohi mo ha ngaahi kaungāme'a lelei?"

'Oku faingata'a ke tukuanga ha 'ulungaanga ne ke fakata'atā ke ne faka'efihia'i koe. Ka 'oku 'iate koe 'a e mālohi. 'Oua te ke fakatu'atamaki. Na'e ako'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá "ko e kakai kotoa pē 'oku nau ma'u ha sinó 'oku nau ma'u ha mālohi kiate kinautolu 'oku 'ikai ke nau ma'u ha sinó."³ Te ke lava 'o teke'i 'a e 'ahi'ahi!

Ngalingali 'e 'ikai te ke fetaulaki fakahangatonu mo e filí; he 'oku 'ikai ke ne fakahaa'i ia 'i he founga ko iá. Ka 'oku tatau ai pē pe na'á ne ha'u hangatonu kiate koe ke sivi'i mo 'ahi'ahi'i koe, 'oku 'i ai ho faingamālie. Te ke lava 'o fakapapu'i ho'o tau'atāina ke filí, pea te ne tukunoa'i leva koe.

Faka'aonga'i Lelei 'a e Ngaahi Tāpuaki 'o e Seminelí

'Oku 'ikai ko ha taha noa pē koe. 'Okú ke mātu'aki makehe. 'Okú ke makehe 'aupito. 'Oku ou 'ilo fēfē nai

‘enī? ‘Oku ou ‘ilo iá koe‘uhí na’e fā‘ele‘i koe ‘i ha kuonga mo ha feitu‘u ‘e lava ke hū ai ‘a e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí ki ho‘o mo‘uí ‘o fakafou he ngaahi ‘akonaki mo e ngaahi ‘ekitivitī ‘i ho ‘apí mo e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Ko ia, kuo folofola tonu ‘a e ‘Eikí ‘o pehē, “ko e siasi mo‘oni mo mo‘ui pē taha ‘i he funga ‘o e māmaní” (T&F 1:30).

‘Oku ‘i ai e ngaahi me‘a kehe te tau lava ‘o tānaki ki he lisí, ka ‘okú ke ‘ilo ‘a e me‘a ‘oku totonu mo ‘ikai totonu ke ke fai ‘i ho‘o mo‘uí. ‘Okú ke ‘ilo ‘a e tonú mo e halá pea ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke fekau‘i ‘i he me‘a kotoa pē.

‘Oua ‘e maumau‘i e ngaahi ta‘u ko ‘eni ‘o e fakahino-hino he semineli. Lau ko e faingamālie ‘a ho‘o ma‘u ha tāpuaki ma‘ongo‘onga ke ako ‘a e ngaahi tokāteline ‘o e Siasi mo e ngaahi akonaki ‘a e kau palōfitá. Ako ‘a e me‘a ‘oku mahu‘inga tahá. Te ne faitāpuekina koe mo ho hakó he to‘u tangata lahi ka hokó.

He ‘ikai ta‘u lahi mei heni kuó ke mali mo ma‘u ha fānau, ko ha mali ‘oku totonu ke sila‘i ‘i he tempalé. Ko ‘emau lotú ia ke ke lava, ‘i he taimi totonu, ‘o nofo malu ‘i ha fāмили ‘i he uōtí pe koló.

Laka Atu ‘i he ‘Amanaki Lelei mo e Tui

‘Oua ‘e manavasi‘i ki he kaha‘ú. Laka atu ‘i he ‘amanaki lelei mo e tui. Manatu‘i ‘a e me‘afoaki fisifisimu‘a ‘o e Lau-mālie Mā‘oni‘oní. Ako ke ne ako‘i koe. Feinga ke fekumi ki ai. Ako ke mo‘ui ‘aki ia. Ako ke lotu ma‘u pē ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí (vakai, 3 Nifai 18:19–20). ‘E tokanga‘i koe ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí, pea ‘e tāpuekina koe.

‘Oku mau falala mo tui lahi kiate koe.

‘Oku ou fakamo‘oni kiate koe—ko ha fakamo‘oni ne u ma‘u ‘i he‘eku kei ‘i he to‘u tupú. Pea ‘oku ‘ikai te ke kehe koe mei ha toe taha meiate au. ‘Okú ke ma‘u ha totonu lahi ki he fakamo‘oni ko iá mo ha fakamo‘oni ‘o hangē pē ko e ní‘ihi kehé. ‘E hoko mai ia kiate koe kapau te ke ngāue‘i. ‘Oku ou tuku ‘a e ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Eikí kiate kimoutolu—ko e ngaahi tāpuaki ‘o e fakamo‘oni ko iá ke ‘i ho‘omou mo‘uí, ke ne tataki kimoutolu ‘i ho‘omou fa‘u ha kaha‘u fiefiá. ■

Mei ha lea fakamafofa fakasentulí ‘a e semineli ‘i he ‘aho 22 Sānuali 2012.

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

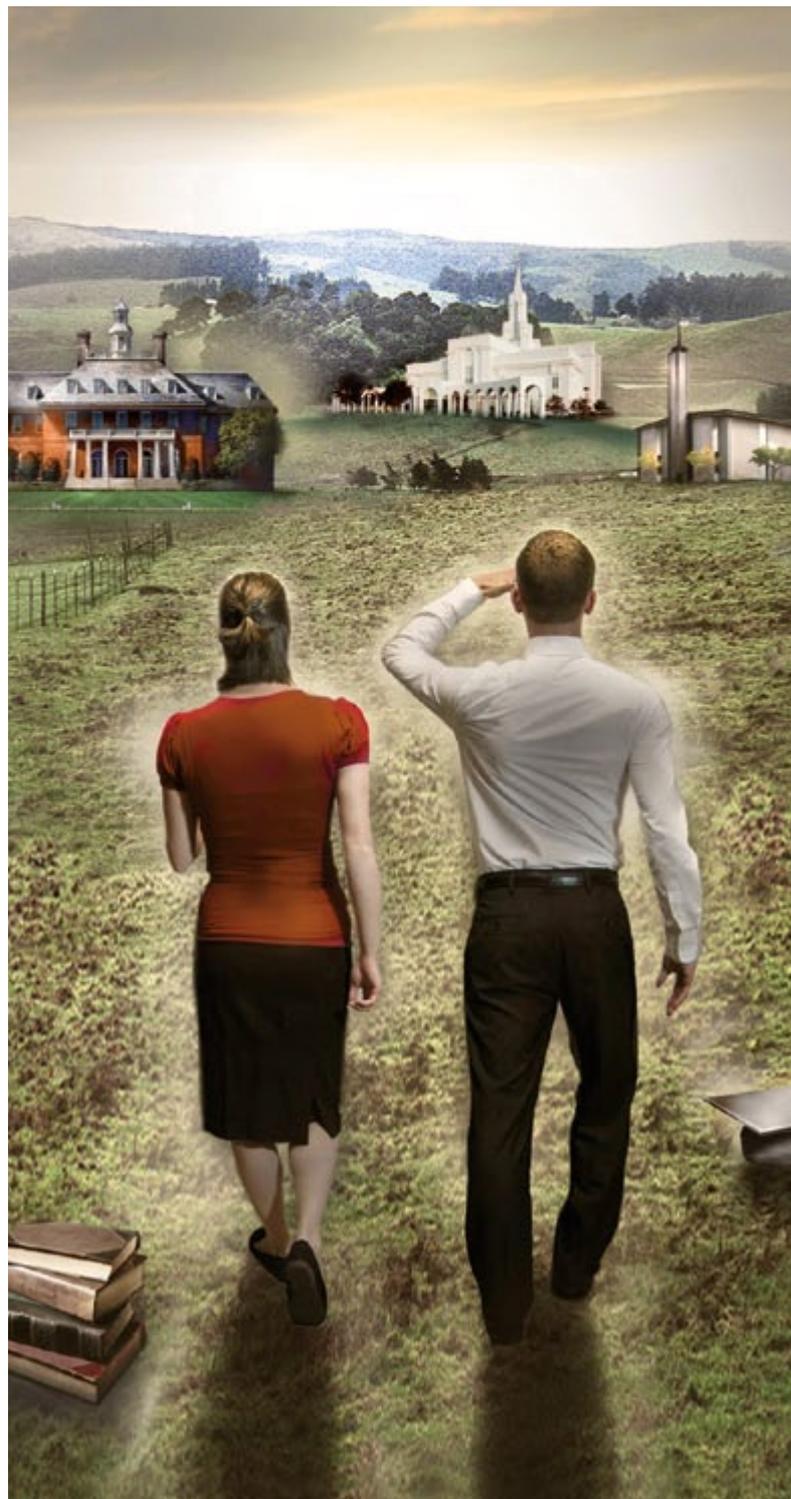
1. Vakai, “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129; vakai foki, Mōsese 3:5; ‘Ēpalahame 3:22–23.
2. Gordon B. Hinckley, “Ko e hā e Fehu‘i ‘a e Kakaí Fekau‘aki mo Kitautolú?” *Liahona*, Sānuali 1999, 87.
3. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Siosefa Sāmíta* (2007), 242.

Vakai ki he Leá Kakato

Mamata pe fanongo ki he kotoa ‘o e lea ‘a Palesiteni Pēká ‘i he seminary.lds.org/history/centennial.

‘Oua ‘e maumau‘i e ngaahi ta‘u ko ‘eni ‘o e ako he semineli. Lau ko e faingamālie ho‘o ma‘u ha tāpuaki ma‘ongo‘onga ke ako ‘a e ngaahi tokāteline ‘o e Siasi mo e ngaahi akonaki ‘a e kau palōfitá. Ako ‘a e me‘a ‘oku mahu‘inga tahá.

NA'Á KU LOTUA HA LOTO-TO'A

Ko 'eku ongomātu'á ko e ongo mēmipā 'o e Siasí, ka 'okú na māmālohi pē. 'Oku fakaiku 'eni he taimi 'e ni'ihī ki ha fepaki koe'uhī he 'okú na tui 'oku totonu ke mu'omu'a 'a e taimi 'o e fāmilí 'i ha toe me'a—'o mu'omu'a he 'alu ki he lotú, fakahoko hoku ngaahi uiui' i he Siasí, mo e fakahoko e ngaahi 'ekitivitī kehé.

Koe'uhī ko ha taki au 'i he Palaimelí mo ha mēmipā 'o e kuaea 'a e uōtí, 'oku fepaki he taimi 'e ni'ihī 'eku ngaahi fakataha faka-Siasí mo e ngaahi fatongia fakafāmilí. 'I he'eku teuteu 'i he 'aho 'e taha ke 'alu ki ha fakamafola fakakonifelenisi lahi 'i homau falelotú 'i 'Anitananalivo, na'e fakamanatu mai 'e he'eku ongomātu'á 'oku 'i ai 'emau kau 'a'ahi 'i homau 'apí.

Na'e talamai 'e he'eku fa'ée, "Kuo pau ke ke fili 'i ho fāmilí mo e Siasí. Te ke nofo heni mo kimautilo 'o li'aki 'a e konifelenisi, pe ko ho'o 'alu ki he konifelenisi peá ke fehangaangai mo ha tautea."

Ne u pehē ke 'oua te u fakafekiki mo 'eku fa'ée. Neongo ia, ne u tuku ha ki' i taimi ke u kole ki he Tamai Hēvaní ke 'omi kiate au ha loto-to'a mo ha mālohi. Ne u kole foki kiate Ia ke tokoni' i au ke u 'ilo 'a e me'a ke faí. 'Oku totonu nai ke u nofo 'i 'apí mo hoku fāmilí pe te u 'alu ki he lotú 'o fanongo ki he le'o 'o e palōfitá?

'I he 'osi pē 'eku lotú, kuó u lava 'o ongo' i 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Ne u ongo' i e Laumālie 'okú ne fakalotolahi' i au ke u talaange ki he'eku fa'ée

hono mahu'inga kiate au ke u 'alu 'o fanongo ki he palōfitá. Ne u ongo' i 'oku totonu ke u fakahā kiate ia te u ma'u ha akonaki fakapotopoto 'o 'ikai ngata pē 'i he'eku mo'ui he 'aho ní kae pehē foki ki hoku kaha'ú.

'Oku lava 'e he 'Otuá 'o fakahoko ha ngaahi me'a fakafo, pea na'á Ne fakamolū e loto 'eku ongomātu'á ke na tuku ange au ke u 'alu ki he konifelenisi lahi 'o 'ikai ha tautea. Ko ha a'usia fakafo 'eni 'i he'eku mo'ui. Na'á ne fakapapau' i mai kiate au 'a

'I he 'osi pē 'eku lotú, ne u lava ke ongo' i 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'okú ne fakalotolahi' i au ke u talaange ki he'eku fa'ée hono mahu'inga kiate au ke u 'alu 'o fanongo ki he palōfitá.

e mo'oni 'o e folofolá 'a ia 'oku pehē, "Pea 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni te [tau] lava ai ke 'ilo' i hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē" (Molonai 10:5).

'Oku ou 'ilo kapau te tau fakatefito 'etau ngaahi ngāué 'i he ngaahi tefito' i mo'oni 'o e ongoongoleleí pea fakafanongo ki he Laumālie, te tau fiefia ma'u pē 'i he'etau ngaahi filí. Na'e fakamālohia 'e he a'usia ko 'eni 'eku fakamo'oni 'oku 'i ai 'a e 'Otuá ma'atautolu pea 'oku tokoni' i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i he'etau mo'ui. ■

Fei Tianalivelo, Matakasikā

KO E FEITU'U 'OKU OU KAU KI AÍ

Kimu'a ke u kau ki he Siasí, na'e fonu mamahi 'eku mo'uí. Hili e vete 'eku ongomātu'á 'i hoku ta'u fitú, na'e tuku pōpula 'eku tamaí. Na'e 'olokahōlika 'eku fa'eé pea na'e mole kotoa e me'a na'e mahu'inga kiate iá. Na'e 'ave au ke u nofo mo ha fāmili ne nau pusiaki'i au.

Koe'uhí ko e ngaahi me'a ko 'ení, ne vave ange 'eku tupú 'i ha tokolahi hoku to'ú. Na'e 'ikai pē ke u ongo'i te u lava 'o ma'u haku tu'unga, pea ko ia ai na'á ku fa'a 'i ha tu'unga 'o e angatu'ú. 'I he'eku kei si'i 'aupitō, ne u kamata ke ifi tapaka mo fai e ngaahi me'a kehe 'oku ou 'ilo he taimí ni 'oku fepaki ia mo e Lea 'o e Potó. Ne u fakapapau'i na'e tonupā ke u ta'e toe malava ha me'a 'i he mo'uí.

Ko e me'a 'e taha na'e ma'u ai 'eku fiefiá ko hono tokoni'i e kakaí—ta-tau ai pē pe ko e fakama'a fakataha mo kinautolu pe ko e fanongo ki he ngaahi talanoa 'o 'enau mo'uí. Ne u fu'u fie ma'u ke 'ilo 'e he kakaí te nau lava 'o falala mai kiate au. 'I ha ta'u 'e taha ne u 'alu ai 'o mālōlō 'eve'eva peá u fe'iloaki ai mo ha fefine tou-lekeleka na'á ku pehē ke u tokoni ki ai 'aki ha'aku fakafanongo kiate ia. Ko ha tokotaha Kalisitiane ia peá ne kamata talanoa mai kiate au kau ki he tui fakalotú.

Kuo te'eki pē ke u tui mo'oni ki he 'Otuá. Taimi lahi, 'i he'eku fakakau-kau ki aí *mahalo pē* na'á Ne mo'uí, ne u tukuaki'i Ia 'i he ngaahi me'a fakalotomamahi kuó u fouá. Ka 'i hono fakamatala'i 'e he fefiné ni 'a e mahu'inga 'o e tui ki he 'Otuá, ne u ki'i tokanga ki ai. Kimu'a peá u 'alú, na'á ne lea 'aki ha me'a na'e mātu'aki mahu'inga: "Oku muimui e kau Mā-mongá ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá."

Kuo te'eki ai ke u fanongo 'i he kau Māmongá, ko ia ne u 'alu ki 'api, hū ki he 'initaneti, 'o fekumi. Ne u

a'u ki he Mormon.org 'o 'ota ha tatau ta'e totongi 'o e Tohi 'a Molomoná. Ne 'omi ia 'e he kau faifekau hili ha ngaahi 'aho si'i.

Na'e 'ikai ke u fakapapau'i pe te u kamata ke tui ki he 'Otuá, ka na'e tokoni'i au 'e he kau faifekau ke u 'ilo he 'ikai ke u tui pē kiate Ia ka ke u 'ilo foki Ia. 'I he'eku kamata ke lotu mo ako 'a e Tohi 'a Molomoná, ne u fakatokanga'i 'oku ou 'i ha fononga faka'ofo'ofa 'o e kumi e fiefiá. Ne tuku 'eku ifi tapaká. Ne tuku 'eku tukuaki'i e 'Otuá pea kamata ke u fakamālō kiate Ia koe'uhí ko e ngaahi me'a lelei 'i he'eku mo'uí. Ne u 'ilo na'e mamahi Hono 'Aló koe'uhí ko 'eku ngaahi angahalá mo e kotoa 'o e mamahi ne u ongo'i. 'I he 'aho 28 'o 'Okatopa 2007, na'e papitaiso ai au ki Hono Siasí.

Kapau na'e te'eki ai ke u a'usia tonu 'a e lilii mei he lotomamahí ki

he fiefiá, he 'ikai te u tui 'oku malava. 'I he 'ahó ni 'oku ou sai'ia 'i hoku uiui'i 'i he Palaimelí pea 'oku ou fakamālō he ma'u 'a e faingamālie ke tokoni 'i hono fokotu'utu'u 'o ha ngāue tokoni 'i he konifelenisí 'a e kau tāutaha kei talavou' 'i Pōlani. Ko e malava ko ia ke tokoni'i ma'u pē 'a e ni'ihi kehé tu'unga 'i he ngāue tokoni 'a e Siasí, kuó ne tākaki mai ki he fie-fia kuó u ma'u 'i he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Ko e me'a kotoa pē 'oku ou fai he taimí ni, 'oku ou fai 'aki 'a e 'ofa haohaoa koe'uhí ko Sīsū Kalaisi. 'Oku ou tui 'oku faka'ofo'ofa 'a e mo'uí pea na'a mo e taimi 'oku tau faingata'a'ia aí, kapau te tau muimui 'i he Fakamo'uí, he 'ikai ke tau hē.

Na'e tonu e fefine ne ma fe'iloaki: ko e tui ki he 'Otuá 'oku mahu'inga. He 'ikai lava ke tau ma'u hatau tu'unga 'i he māmani ko 'ení kapau 'oku 'ikai ke tau 'ilo Ia. 'Oku ou hounga'ia he faifai peá u ma'u ha feitu'u 'oku ou 'ilo 'oku ou kau ki ai. ■
Dorota Musiał, Poland

Na'á ne lea 'aki ha me'a na'e mātu'aki mahu'inga: "Oku muimui e kau Māmongá ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá."

FAKAMATALA MAI 'O KAU KI HOMOU SIASÍ

Iha'aku folau ke 'a'ahi ki hoku tokouá, na'á ku nofo 'i mui he vakapuná 'i he feitu'u 'oku nofo ai e kau ngāue 'o e vakapuná. Na'e fehangaaki e ongo 'otu sea 'i he feitu'u ko iá.

Ne u fakafē'iloaki au ki he kakai ne mau nofo peá u talaange te u hū ki he 'Univēsitī Pilikihami 'Tongí. Na'e tala mai 'e ha tangata na'e tangutu 'o hanga mai kiate au na'e 'i ai ha kaungāme'a lelei hono 'ofefiné ne toki 'alu 'o ngāue fakafafekau taimi kakato. Na'e 'i ai ha ki'i 'ilo hono 'ofefiné ki he Siasí, ka ko iá, na'e 'ikai ha'ane momo'i 'ilo ki ai. Na'e talaange mahino leva 'e he tokotaha ngāue he vakapuná he 'ikai ke fie kau ia ki he "siasī ko iá" koe'uhí he 'okú ne fakafepaki'i e hou'eiki fafiné. Na'e pehē 'e he tangatá kuó ne fanongo he me'a tatau—tokua 'oku lau e hou'eiki fafine 'o e Kāingalotu 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'oku nau ma'ulalo ange 'i he kakai tangatá, 'oku 'ikai ke nau lava 'o ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí pe pule'i e ngaahi fakatahá, pea 'oku pule'i pē 'e he kakai tangatá 'a e Siasí.

Peá ne tafoki mai leva kiate au, 'o ne fehu'i mai, "Oku fēfē ho'o ongo ki ai?" Ne tafoki kotoa mai e kakaí 'e toko fitu kiate au mo tatali.

Na'e kamata ke tā vave hoku mafú. Ne u 'osi ako ma'uloto e Ngaahi Tefito 'o e Tuí 'i he'eku kei tamasi'i ki ha me'a 'oku hoko fakafokifā pehē, pea 'i he'eku 'i he to'u tupú mo e kakai lalahi kei talavou, ne u toutou fai 'eku fakamo'oni ki he mata-me'a-hā-mai 'a Siosefa Sāmitá mo e Tohi 'a Molomoná. Ka na'e te'eki ai ke u ma'u ha ki'i fakakaukau ki he founga ke tali 'aki e fehu'i 'a e tangatá. Ne u lotu fakalongolongo leva ki he Tamai Hēvaní ke Ne fakahinohino'i au.

Pea na'á ku toki lea 'aki leva 'a e ngaahi 'uluaki fo'i lea ne ha'u ki he'eku fakakaukau: "Oku 'ikai ke mou 'ilo fekau'aki mo e Fine'ofá." Na'e hā mei honau fofongá na'e 'ikai.

Na'á ku fakamatala'i ange leva, "Oku ngāue fakataha 'a e lakanga fakataula'eikí mo e hou'eiki fafiné, 'a ia ko e kau mēmipa kotoa kinautolu 'o e Fine'ofá. Ko 'emau palesitēni Fine'ofá ko ha fefine 'okú ne tataki 'a e ngaahi 'ekitiviti 'a e hou'eiki fafine 'i he Siasí 'i he funga 'o e māmaní kotoa. Ko e fatongia 'o e hou'eiki fafiné ko hono 'omi e manava'ofá mo e 'ofa faka-Kalaisí ki he mo'ui 'a e kau mēmipá pea tautautefito ki he mo'ui honau fāmilí."

Na'e fanongo tokanga 'a e kakai ne nau 'iate aú.

"Oku tau mo'ui 'i ha kuonga faikehe 'i ha taimi 'oku fie ma'u

ai 'e ha kakai fefine 'e ni'ihī ha kakai fefine ke nau ngāue mo fakakaukau 'o hangē ko e kakai tangatá. Ka 'oku mau tui 'oku vahevahe 'e he 'Otuá 'a e ngaahi ngafá. 'Oku mau fie ma'u ke hoko e kau fafiné ko e kau taki ki he hou'eiki fafiné pea mo kaungā taki 'i honau 'apí. 'Oku fakafalala lahi 'a e kau tangatá kiate kinautolu ke tau fai ange ha fale'i 'i he ngaahi feitu'u ko 'ení. Ko ha ngāue potupotutata mo angatonu. 'Okú ne 'ai e ngaahi houalotu 'a e Siasí mo hotau 'apí ke lelei. Pea 'oku tau tui mo'oni 'oku 'ikai ai 'a e tangatá kae 'i he fefiné, pea 'oku 'ikai ai 'a e fefiné, kae 'i he tangatá, 'i he 'Eiki (vakai, 1 Kolinitō11:11). 'Oku mau tui 'oku 'ikai ke tau kakato ta'e kau ai 'a e tokotaha ko eé. 'Oku 'ikai ke mau tui na'e fa'u kinautolú ke tau fe'au'auhi ka ke fetokoni'aki."

Na'á ku lea 'aki 'a e 'uluaki me'a ne ha'u ki he'eku fakakaukau: "Oku 'ikai ke mou 'ilo fekau'aki mo e Fine'ofá."

Ne u ongo'i ne faitāpuekina au 'i he 'osi 'eku fakamatalá. Ne u 'ilo'i 'a e ngaahi lea ne u lea 'akí na'e mei he Laumālié ia. Na'e hangē ne fiemālie 'a e taha kotoa ki he'eku fakamatalá. Pea toki pehē mai leva 'a e tangatá, "Fakamatala mai ke lahi ange kau ki ho siasí."

Pea 'i he houa 'e ua hono hokó, ne u ma'u ha faingamālie fakafiefia ke fakamatala kau ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongoleléi, tali ha ngaahi fehu'i, mo fai 'eku fakamo'oni ki he ongongolelei 'oku ou 'ofa aí. ■
Souna Moa, Vesinia, USA

TE U FILI NAI E NGĀUÉ PE KO E LOTÚ?

Na'á ku mali mo hoku uaifí 'i he 1981 'i he Temipale Tokiō Siapaní. Hili 'ema malí na'e 'ikai ke faingofua 'ema mo'uí he kamata-'angá. Na'á ku hounga'ia ke ma'u ha ngāue, ka na'á ma faingata'a'ia ke feau 'ema ngaahi fakamolé. Na'á ma kole e tokoni 'a e Tamai Hēvaní peá ma fai 'a ia kotoa ne ma lavá ke feau e ngaahi fie ma'ú mo totongi 'ema

vahehongofulú. Na'á ma 'ilo'i kapau te ma falala ki he 'Eikí, te Ne tokonaki ma'amaua.

'I ha uike 'e taha na'e kosi'i fakatou-'osi mai 'e hoku uaifí mo hoku kaungame'á ha kongá tatau 'o ha nusipepa. Ko ha tu'uaki 'o ha fie ma'u faiako ki he Lea Faka-Pilitāniá ke ngāue taimi kakato.

Ne u 'ave 'eku tohi fakamatala nounou kau kiate au

mo hoku tu'unga faka'akó (résumé) ki he kautahá pea na'e kole mai ke u 'alu ange ki ha faka'eke'eke. Hili 'a e faka'eke'eké, na'e pehē mai 'e he tokotaha na'á ne fai 'a e faka'eke'eké, "Na'á ke hiki 'i ho'o fakamatala fakanounou na'á ke kau 'i he ngāue ta'e totongi ko ha faifekau ma'á e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā-'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku 'uhinga ia 'okú ke 'alu ki he lotú 'i he Sāpaté, 'ikai ko ia? Kapau te ke fai ha fili pe te ke 'alu ki he lotú pe ngāue 'i he Sāpaté, ko e fē te ke fili?"

Ko ha fehu'i faingata'a koe'uhí he ne u fie ma'u ha ngāue lelei ange. Kae hili 'eku fifili ki aí, ne u tali ange, "Te u 'alu ki he lotú."

Na'e ki'i malimali ta'e fie malimali mai 'a e tokotaha fai faka'eke'eké mo ne pehē mai, "Ooi, 'oku mahino." Peá ne talamai ke u 'alu ā mo ne palō-mesi mai 'e fakapapau'i 'e he kautahá he efiaki ko iá pea 'oku totonu ke u tā ange ke u 'ilo 'a e olá. 'I he'eku mavahe mei he lokí, ne u fakakaukau kuó u tō.

'I he hoko 'a e taimi ke u tā ai he efiaki ko iá, ne u lomi 'a e fika 'o e kautahá mo e tailiili lahi.

Na'á ku fehu'i ange ki he sekelitalí, "Fēfē 'a e ola 'o e 'initaviú? Ne u tō, 'ikai ko ia?"

Ne u 'ohovale ka ne u fiefia 'i he'ene talí.

Na'á ne pehē mai, "Oku mau loto ke kole atu ke ke ngāue ma'amautolu".

Hili ha māhina 'e taha mei ai kuó u 'ilo 'a e 'uhinga ne u ma'u ai 'a e ngāué. Na'e fakamatala mai 'e he sekelitalí na'e nofo kaungá'api e tokotaha fai faka'eke'eké mo e kau faifekau taimi kakato 'o e Kau Mā-'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'á ne fa'a sio ki he kau faifekau na'a nau heka fakavavevave 'i he'enua pasikalá ki he'enua ngāué 'i he pongipongí.

Na'e pehē ['e he sekelitalí], "Na'e

Na'e fehu'i mai 'e he tokotaha fai faka'eke'eké kiate au, "Kapau te ke fai ha fili pe te ke 'alu ki he lotú pe ngāue 'i he Sāpaté, ko e fē te ke fili?"

pehē ['e he tokotaha fai faka'eke'eké] na'á ne tui, ko ho'o kau ki he siasi tatau, te ke ngāue mālohi ma'amautolu 'o hangē ko e ngāue 'a e kau faifekau ma'a honau siasí. 'Okú ke monū'ia!"

Talu mei ai mo e ma'u ma'u pē 'e homau fāmilí 'a e me'a ne mau fie ma'ú.

Ko e taimi pē 'oku ou fakakaukau ai ki he 'usia mahu'inga ko 'ení, 'oku fakalotolahi'i mo fakafiemālie'i au. 'Oku ou 'ilo 'oku fa'a faka'aonga'i 'e he 'Otuá ha kakai kehe ke tāpuaki'i 'Ene fānaú. 'Oku 'ikai ke u lava 'o fakahaa'i totonu 'eku ongo'i hounga'ia 'i hoku malí mo hoku kaungame'á 'i hono ue'i fakalaumālie kinaua ke 'omi 'a e tu'uaki ngāue ko ia he nusi-pepá kiate aú, pea ki he kau faifekau ngāue mālohí mo 'enua hoko ko e fa'ifa'itaki'anga ma'ongó'ongá, pea mo 'etau Tamai Hēvani manava'ofa, 'ofa mo tokangá, 'a Ia 'okú Ne ma'u 'a e mālohi fakafo ke fakatapui 'etau ngaahi a'usiá ke tau lelei ai. ■
Kenia Isi, Siapaní

Angama'a

'I HA MĀMANI ANGA'ULI

Na'e fakataha 'a e ngaahi makasini 'a e Siasí mo ha kulupu 'o ha kakai lalahi kei talavou mei he ngaahi feitu'u kehekehe 'o e māmaní ke alea 'i 'a e ngaahi faingata'a mo e ngaahi tāpuaki 'o e kei angama'a 'i ha māmani 'oku 'ikai ke nau fakamahu'inga 'i—pea a'u 'o manukia—'a e angama'a. Ne mau fakatokanga 'i 'oku langaki mo'ui mo fakalaumālie 'enau fakamatala tau'atāina, faitotonu, mo e loto mo'oni pea mo 'amanaki te mou ma'u ha me'a ke tokoni 'i kimoutolu 'i he'enau ngaahi fakamatala ke mou fakamahu'inga 'i 'a e toputapu 'o e malí mo e feohi fakaesinó.

'I hono fakatonuhia 'i ko ia 'e he kakai tokolahi 'a e 'ulungaanga ta'e ma'á, ko e hā ha ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelé 'oku nau tokoni 'i koe ke kei ma'a fakasekisuale?

Mātini 'Aosakeseni, Noaue:

'Oku pehē 'i he folofolá ke ke angama'a. Ko ha 'uhinga lelei ia kiate au.

Lisia Senikini, Kalefōnia, USA:

Ko e angama'a ko ha tukupā. Mo'ui 'aki ia. Ko ha founa ia 'o e mo'ui.

Lisi Uesi, 'Ingilani: 'Oku tokoni 'i lahi au 'e he mahino ko ia ko hai aú, mo e mahino ko ia 'oku 'i ai ha me'a lahi ange ki he mo'ui 'i he taimí ni pea mo e tu'o taha pē he pōnī. Ko e palani 'o e fakamo'ui—neongo na'e 'ikai lava ke u fakamatala 'i mahino ia he'eku ta'u hongofulu tupú—'oku fu'u tokoni lahi. 'Oku faka'ofa'ofa 'a e fakakaukau 'o e mali ta'engatá! 'I he taimi 'oku mahino ai ki he kakaí 'a e tukupā ko 'ení, te nau fakatokanga 'i 'a e kāfakafa hono tuku kitautolu heni 'e he 'Otuá 'i he ngaahi fāmilí mo Ne

tuku mai mo e ngaahi fekau koe'uhí ke 'oua na'a ngata pē 'i he'etau malú ka ke tau fiefia foki. 'I he'eku mo'ui 'aki e ngaahi tefito 'i mo'oni ko 'ení mo vahevahe kinautolu mo hoku ngaahi kaungame'a, pea mo pehē ange, "He 'ikai ke u inu [kava mālohi]" pe "He 'ikai ke u 'alu ki he paati ko 'ení" pe "He 'ikai ke u fai 'ení," 'oku nau faka'apa'apa 'i au. 'E faifai te nau malu 'i au. Ko e mahino ko ia 'oku 'i ai hoku mahu'inga he ko e fānau 'a e 'Otuá pea 'oku 'afio 'i 'e he Tamai Hēvaní ko hai aú mo tokanga mo'oni kiate aú, ko ha mālohi lahi ia.

'Ana ('Ani) Valasova, Lūsia:

'Oku tokoni lahi kiate au e taimi 'oku ou fakakaukau ai ko e kongā au 'o ha fāmilí fakalangí. 'Oku ou 'ofa mo faka'apa'apa ki he 'Otuá pea 'oku 'ikai ke u loto ke Ne ongo 'i mā 'i he ngaahi fili 'oku ou fakahokó.

Keili Utimoo, Folōlita, USA:

'Oku ou fakakaukau mo'oni ko e mahino ko ia 'o e toputapu 'o e fāmilí kuó ne 'omi kiate au ha tukupā

mālohi ke u mo'ui 'aki e fono 'o e angama'a. Ko e me'a 'e taha, ko hono 'ilo 'i ko ia ko e taimi 'oku tau maumau 'i ai e ngaahi fekaú, 'oku 'i ai hono ngaahi nunu'a kovi, 'oku 'ikai ke u fie a'usia.

Falanite (Fei) Tōmasi, Haiti: Kuó u fakakaukau mo'oni ki he anga e lea 'a e kakaí, "Ko e hā e 'uhinga 'okú ke toe tatali aí he te ke ala ma'u e me'a kotoa pē?" Ka kuó u fifili pe ko e hā hono lōloa 'o e fa'ahinga fiefia ko iá. 'E sai ange ke u mo'ui 'aki e fono 'o e angama'a pea, ma'u e nongá 'i he faka'osinga 'o e 'ahó.

Hipolaite (Hipo) Kouati, Matā-

fanga 'Aivoli: Ko e taha 'o e ngaahi me'a 'oku tokoni lahi kiate aú ko e fanongonongo ki he fāmilí: "'Oku mau . . . toe fakahā foki heni kuo 'osi tu'utu'uni 'e he 'Otuá ke toki ngāue 'aki pē 'a e ngaahi mālohi toputapu 'o e fakatupú 'e ha tangata mo ha fefine kuó na 'osi mali fakalao ko ha husepāniti mo ha uaifi."¹

Ko e me'a 'e taha 'oku tokoni ko e founa hono fakamatala 'i mai kiate kitautolu 'e he Kau Takimu'a 'a e angama'a. 'Oku nau fakatokanga mai ki he founa 'oku kamata ai 'a e anga ta'e ma'á mo ako 'i mai ko e taimi 'oku tau ngaohikovia ai 'a e sinó, 'oku tau ngaohikovia 'a e laumālié. Na'e ako 'i 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani na'e totongi 'e he Fakamo'ui hotau mo'uá ke 'i ai ha 'aho kuo tau ma'u ha sino toetu'u. Ko e founa te tau lava ke fakahounga 'i ai 'Ene

totongi hotau mo'ua ko e tauhi hotau sinó ke ma'a.²

Lisi: 'Oku ou manatu'i ha'aku pōtalanoa mahino mo ha taha 'i hoku ta'u 15. Ne ma talanoa ki he founa 'oku 'ikai ke u tui ai ki he feohi fakaesino kimu'a he malí, pea ne u manatu 'i ene pehē mai, "Io, kae fēfē kapau ko e hoko noa pē ia? Fēfē kapau 'e 'i ai ha pō 'e taha, kuó ke . . . ?" Ka ne u 'ilo ne 'i ai ha'aku fili. 'Oku 'ikai ha me'a ko e "hoko" noa pē.

'Oku faingata'a ke u tui kuo foaki mai 'e he Tamai Hēvaní kiate kitautolu 'a e tau'atāina ke filí mo e ngaahi fekaú ke fakatau'atāina 'i kitautolu pea 'oku fai 'e Sētane e me'a kotoa te ne lavá ke ha 'i pe pule 'i kitautolu. Ko e ngaahi taimi na'e talanoa ki ai hoku kaungāme'á 'a e malava ke "hoko" pē ha me'á, ko e taimi pātí 'a ia kuo konā ai e kakaí pea nau tauhōhoá. Ko ia, 'oku 'ikai ke u tuku ai au ki he ngaahi tūkunga ko iá. 'Oku 'ikai totonu ke toki fai e filí he'ene 'osí ke ke toki lea ange 'io pe 'ikai. 'Oku fai e filí kimu'a, 'i ho'o fehu 'i kiate koe, "Te u 'alu nai ki he pātí?"

'Oku tokolahi ha kakai, kapau 'oku 'ikai ke nau fakakaukau 'i e ngaahi me'á kimu'a pe ko hono ngaahi nunu'á, te nau fai pē 'a e me'a 'oku nau fie ma'u he taimi ko iá. Ka 'o kapau te ke pehē, "Oku ou fie ma'u 'a e aofangatuku ko 'ení; te u fai leva 'a e ngaahi fili ko 'ení," te ke hao ai mei ha ngaahi faingata'a lahi.

Na'á ke lau ki he tau'atāina ke filí mo e ngaahi fekaú. Ka 'oku hanga nai 'e he ngaahi fuakavá—ngaahi fuakava 'o e papitaisó pe ngaahi fuakava 'o e temipalé—'o tokoni'i koe ke ke mo'ui 'aki 'a e ngaahi tu'unga mo'ui totonú?

Fei: 'Oku ou fakakaukau ki he anga 'eku mo'ui kimu'a peá u toki papitaisó pea mo e 'uhinga mālie 'o e mo'uí 'i he'eku fakahoko ko 'eni e ngaahi fuakavá. 'Oku fakafo 'a e malava ke fakamolemole 'i kitautolu

tu'unga he Fakalelé. 'I he taimi 'oku ou manatu 'i ai 'eku ngaahi fuakavá, 'oku ou fakakaukau ki ha founa te u lava ai 'o fakatomalá, hoko 'o lelei ange, mo laka ki mu'á.

Ani: 'Okú ke vakai ki ha fakakaukau ta'engata 'o tautautefito 'i he temipalé. 'Oku tokoni'i koe 'e he temipalé ke ke fakakaukau ki he ta'engatá kae 'ikai ko e 'aho ní pē, pea 'okú ke fai leva ha ngaahi fili fakapotopoto ange.

Lisia: 'Oku tau tui he taimi lahi 'oku kovi e feohi fakaesinó, ka 'oku 'ikai. Kuo pau pē ke fakamafai 'i 'e he ma'u mafai totonú, 'i he taimi totonu, pea mo e tokotaha totonu. Ko e 'uhinga ia 'o e ngaahi fuakavá. 'Okú ke fai ha ngaahi tukupā. 'Okú ke pehē, "Oku ou mateuteu mo'oni ki he ngaahi me'á ni 'i he'eku mo'uí." 'Oku tokoni'i au 'e he ngaahi fuakavá koe'uhí 'oku ou 'ilo 'oku ou fai 'a e ngaahi me'á 'o fakatata ki he me'a na'e totonu ke u faí. Pea 'oku ou 'ilo kapau ke u fai 'a e me'a 'oku finangalo ki ai 'a e Tamai Hēvaní, te u fiefia ange ai.

Sonatane Tomasini, Falanisē: He 'ikai ke u fai totonu kiate au pea he 'ikai ke u faitotonu ki he 'Otuá kapau ne u maumau 'i 'eku ngaahi fuakavá. 'Oku tokoni'i au 'e he ngaahi fuakava 'o e malí ke u 'ilo 'oku ou fie foaki ki hoku uaiifí ha taha 'okú ne lava 'o mapule 'i ia, kuó ne teuteu 'i ia ke hoko ko ha husepāniti lelei, pea kuó ne tauhi ia ke ma'a.

'Oku lahi ha ngaahi fakakikihí he māmaní—ko hanau lahi 'oku ongonu mo faingata'a—fekau'aki mo e 'uhinga 'oku 'ikai ke kei 'aonga ai e fonó 'o e angama'á. Ko e hā ha ngaahi fakakikihí kuó ke fanongo ai pea na'e anga fēfē ho'o tali kiate kinautolu 'oku nau fehu 'ia ho'o ngaahi tu'unga mo'ui tāú?

Lisia: 'Oku ou manatu 'i hano "fale'i" kimaotolu 'e ha faiako 'i hoku ta'u faka'osi he ako'anga mā'olungá.

"Na'e totongi 'e he Fakamo'uí hotau mo'ua ka tau ma'u 'i ha 'aho ha sino toetu'u. Ko e founa te tau lava ke fakahounga 'i ai 'Ene totongi hotau mo'ua ko 'etau tauhi hotau sinó ke ma'a."

**KO E
TU'UNGA
MO'UI MO
E KIÍ**

“Oku kei tu’u ma’u pē ‘a e tu’unga mo’uí ‘a ia ko e mapule’i kita kimu’a ‘i he malí mo e anganofu ‘i he nofomalí. Pea neongo ha’atau ngali mavahe mei he tu’unga mo’uí, pe ko e lahi hono tuku hifo e tu’unga mo’ui totonú, pea neongo ‘a e fakavaivai ki ai ha ni’ihi kehe, ka he ‘ikai ke tau fakavaivai, pea ‘e ‘ikai te tau lava ‘o fakavaivai ki ai. . . .

“Kuo foaki atu kiate kimoutolu ‘a e me’afuaki ‘o e Lau-mālie Mā’oni’oni. Kuo pau ke fai mai ha ngaahi fanafana ‘o fakamahino ha me’a pe ko ha fakatokanga ‘i he taimi ‘okú ke fili ai ke fai ha me’a. ‘E lava ‘e he Lau-mālie Mā’oni’oni’o taki atu ‘a kimoutolu mei he kovi pea fakafoki mai ‘a kimoutolu kapau kuo mou puli atu ‘o hē mei homou halá. ‘Oua na’a ngalo ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine kimoutolu ‘o e ‘Otuá. ‘E ‘ikai lava ‘e Sētane ‘o fakapōpula’i kimoutolu. ‘Oku mou ma’u pē ‘a e kī ‘o e fakatomalá ke fakaava ‘a e matapā ‘o e fale fakapōpulá.”

Palesitani Poiti K. Peek, Palesitani ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Kuo Fokotu’u ‘a e Tu’unga ‘o e Mo’oni,” Liahona, Nōvema 2003, 26.

Na’e mali he’ene ‘osi pē mei he ‘ako-‘anga mā’olungá, pea na’e iku kovi, ko ia na’á ne talamai kiate kimautolu “‘oku fele ‘a e ika he tahí.” Ko ‘ene ‘uhingá ‘oku fele ‘a e ngaahi me’a ke mau vakai’i, lahi e kakai ke mau vakai’i. ‘Oku ou manatu ‘i ‘eku fu’u ‘ohovale hono lea ‘aki ia ‘e he’eku fai-akó. Talu mei ai mo ‘eku fakakaukau, ‘io, ‘oku tokolahi e kakai, ka ‘oku ‘ikai ke u fie ma’u ha kakai tokolahi!

Sonatane: Ne talamai ‘e ha tokotaha ‘oku ou ‘ilo, ko e taimi ‘oku feohi fakaesino ai mo ha tahá, ‘okú ne fie ma’u ke ne ‘ilo pe ‘okú ne tatau fakasekisuale mo e tokotaha ko iá. Na’á ne ‘omi ha fakatātā ‘o ‘ene teiti mo ha tangata na’e sai’ia ai, pea ‘i he hili ‘ena feohi fakaesinó, na’e ‘ikai ke ne ongo’i ne na fe’unga pea na’e ‘ikai ke ‘aonga ‘ena feohí. Na’á ne faka’aonga ‘i ‘ene me’a ko iá ke langomaki ‘aki ‘ene tuí, pea na’e hangē ne ngali mo’oni. Fāifai, peá u fakamatala ‘i ange ki ai ‘oku ou tui ‘e lava pē ke mo fe’ilongaki lelei ‘i ha ngaahi founga kehe, pea kapau te mo fai ia mo fakatupulaki e falalá ka mo mo’ui ‘aki e fonu ‘o e angama’á, te mo fe’unga lelei ange he taimi te mo mali aí.

Ani: Ko e taukave angamaheni lahi taha ‘oku ou fanongo ma’u pē ai ko e taimi ‘oku fe’ofa’aki ai ha ongo-me’á, SAI pē ia; ko e feohi fakaesinó ko e fakahaa’i pē ia ‘o e ‘ofá.

Mātini: ‘Oku ha’u ha me’a ki hoku ‘atamaí he taimi ‘oku ou fanongo ai ki he tulituhia “Okú ma fe’ofa’aki,” ko ha lea fakahangatonu ia meia Palesitani Sipenisá W. Kimipolo. ‘Okú ne pehē ‘oku fa’a hū mai ‘a e holi kovi ‘i he matapā ‘e tahá ‘i he taimi ‘oku fakakaukau ai ‘a e kakai ‘oku nau fe’ofa’aki.³ Ko e me’a ia ‘oku hoko ki ha kakai tokolahi he taimi ‘oku nau feohi fakaesino ai ki mu’a he te’eki malí; ko e holi kovi ia neongo ‘oku nau fakakaukau ‘oku nau fe’ofa’aki. Kapau na’á na

fe’ofa’aki mo’oni, te na fefaka’apa-‘apa’aki lahi ange, fepoupou’aki, mo mahino ‘oku ‘i ai e taimi ki he feohi fakaesinó. Pea, kiate au, ‘oku fakahaa’i ‘e he feohi fakaesinó kimu’a he malí he ‘ikai te mo fepoupou-‘aki mo’oni pē ‘o hangē ko ho’omo fakakaukau. ‘I he ‘ikai ke mo lava ‘o fetokoni’aki ‘i hono mo’ui ‘aki ho’omo ngaahi tu’unga mo’ui totonú he taimi ní, ‘e anga fēfē leva ha’amo fepoupou’aki kimui ange.

Keili: ‘Oku ongo’i ‘e he kakai ‘e ni’ihi ‘oku ‘ikai tui ‘Otuá, kuo ‘osi e ‘aonga ‘o e Tohi Tapú mo e fonu ‘o e angama’á. Na’e ‘i ai haku ngaahi kaungāme’a ‘e ni’ihi he ako mā-‘olungá na’e ‘ikai ke nau tui ‘Otuá pe talatalakehe—pea na’e ‘i ai haku kaungāme’a na’e ‘ikai ke fu’u tui ki he ngaahi akonaki hono siasí. Na’á ne mo’ui ‘o fakatatau ki he me’a na’á ne fie ma’u. Ko ‘ene fakakaukau, ko e feohi fakaesinó, ko hono fakafiemālie’i kita, pea kapau ‘oku ‘i ai ha me’a ‘okú ne ta’ofi ‘a e fakatōli’a ko iá, ‘oku ‘ikai fie ma’u ia.

‘Oku ou tui na’e ‘ohovale hoku kaungāme’a he’eku tui ki he Tohi Tapú mo e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá, ka na’á ku feinga ke tokoni’i ia ke mahino ki ai ‘oku ‘ikai ke u tui ko e ngaahi fekau ko ha ngaahi fakangata-ngata; ‘oku ou mo’ui ‘aki kinautolu koe’uhí he ‘oku ou fiefa ange ai. Neongo ne ma ta’e felotoi, ka na’á ne faka’apa’apa’i au, peá ma kei kaungāme’a lelei pē.

Lisi: ‘Oku ma’u e ngaahi tali ki he ngaahi fakakikihi kotoa ko ‘ení ‘i he ngaahi tefito’i mo’oni tefito ‘o e ongoongolelé. Ko e taimi ‘okú ke tui ai ‘oku ‘i ai ha ‘Otuá, ‘oku ‘i ai ha palani ma’ongo’onga angé, ‘oku ‘eke’i meiate koe ‘a e me’a ‘okú ke fai pe ta’e faí, ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku ‘ofa mo tokanga kiate koé, pea ‘i he taimi ‘okú ke tui ai ‘oku ‘i ai ho mahu’inga mo’oni koe’uhí ko e fānau koe ‘a e ‘Otuá—‘e ngalingali te ke fakakaukau

lahi ange ki ho mahu'ingá mo ke faka'apa'apa'i ho sinó. Ko e taimi 'oku 'ikai ke 'ilo pe tui ai e kakaí ki he ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení, 'oku nau hanga ki ha kakai mo ha ngaahi feitu'u kehe ke vakai'i ko e hā honau mahu'ingá.

Ko e hā e ngaahi ivi tākiekina pe ngaahi fa'ifa'itaki'anga kuó ne tokoni'i koe ke ke tukupā ke mo'ui 'aki e fono 'o e angama'á?

Hipo: Na'e 'i ai ha taha ne ma loki fakataha na'e fakama'u ke mali. 'I ha 'aho 'e taha ne mau talanoa ai ki he'ene teu malí, pea fehu'i 'e ha taha, "Ko e hā ha ngaahi tukupā 'okú mo fakakaukau 'e tokoni kiate kimoua ke mo kei fe'ofa'aki lahi ai?" Ko 'ene talí 'eni, "E faka'auha 'ema feohí kapau 'e maumau'i e fono 'o e angama'á. Na'á ma fakakaukau ai he 'ikai ke ma fai ha me'a te ma ongo'i ta'e fiamalie ai 'i he 'ao 'o e pispópé pe ko 'ema mā-tu'á." 'Okú ne kei tokoni'i pē au.

“Oku 'ikai ke u lau 'a e ngaahi fekaú ko ha ngaahi fakangatanga; 'oku ou mo'ui 'aki kinautolu koe'uhí he 'oku ou fiefia ange ai.”

Sonatane: Ko ha taha lahi kei talavou au he taimí ni, 'oku faingofua ange e fanongo ki he palōfitá mo fakaulauloto ki he ngaahi me'a 'oku lea 'aki 'e he kau taki 'o e Siasí. Ka kimu'a aí, 'oku ou tui 'oku hilifaki e ngaahi fatongia lahi 'i he'etau mātu'á mo e fāmílí. 'Oku lava ke 'omi 'e he Siasí ha fakamatala mo ha ngaahi me'a lahi, ka na'e tokoni'i mo'oni au 'e he ngaahi sī-pinga 'a hoku fāmílí ke u fakatokanga'i ko ha me'a lelei 'a e ongoongoleléi pea 'okú ne 'ai ke tau fiefia.

Lisi: 'I he'eku tupu haké, ko e mēmipa ofí taha mai 'o e Siasí ne ma ta'u tataú, na'e nofo ia 'i ha houa 'e taha mo e konga hono mama'ó mei hoku 'apí, ko ia na'e 'ikai ha toe kau mēmipa kehe 'i he akó. Ka na'e 'i ai ha me'a ne u hounga'ia mo'oni ai neongo ko au toko taha pē, na'e omi ma'u pē 'a e kau takí ki he Mutualé; na'a nau omi ma'u pē ki he semineli; na'a nau omi ma'u pē ke ako'i mai 'eku lēsoní—he taimi kotoa pē. Na'e 'ikai ke nau teitei pehē mai, "Sai, 'oku toko taha pē 'a e tamasi'i akó ko ia ai he 'ikai ke fai ha'atau kalasi he 'ahó ni." 'Oku ou tui na'á ku ako e me'a lahi, ka ko e me'a ne u manatu'i mo'oni ko e omi ma'u pē hoku kau takí. Pea koe'uhí ko kinautolu, ne u ma'u ai ha ngaahi faingamalie ke ongo'i e Laumalié.

'Oku ou tui he 'ikai ke tau teitei lava 'o fakahounga'i kakato 'a e me'afuaki 'o e Laumalie Mā'oni'oni. Neongo na'e 'i ai 'eku mātu'á mo hoku fāmílí mo hoku kau takí, ka 'i he taimi ne u 'i he akó aí ne u toko taha pē. Ka na'á ku 'i ai mo e Laumalié. Ko ia, ko e hā pē ha me'a te ne pukepuke e Laumalié 'i ha mo'ui 'a ha taha, 'e hoko ia ko ha ivi tākiekina ma'ongo'onga 'i hono tokoni'i e taha ko iá ke ne tauhi e fono 'o e angama'á.

Lisia: Ko e taha hoku ngaahi mālohinga lahi tahá ko e ma'u 'eku fakamo'oni pē 'a'akú. Kapau 'oku 'ikai ke

ke tu'u ma'u mālohi 'i he ongoongoleléi, 'oku faingofua 'aupito ke ke fou 'i ha hala kehe. Ka 'o kapau 'okú ke kamata 'aki hano fakapapau'i 'okú ke ma'u ha fakava'e mālohi 'i he ongoongoleléi, 'e tonu e me'a kotoa pē.

Hipo: Ko e taimi 'okú ke fie ma'u ai ke ke mālohi fakatu'asinó, hanga 'o ngāue'i, pea 'i ho'o ngāue'i iá, te ke ma'u e olá. Kapau te tau faka'onga'i ia 'i ha founga fakalaumalie, kuo pau ke tau ngāue'i fakalaumalie ia. 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a lahi kuo pau ke tau fai ke ma'u ha ola fakalaumalie, hangē ko hono lau 'o e folofolá mo hono fai e me'a kotoa pē te tau lavá ke ma'u e Laumalié. 'Oku totonu foki ke tau fokotu'u ha ngaahi taumu'a mā'oni'oni pea ngāue'i e ngaahi taumu'a ko iá. Ka, ke a'usia e ngaahi taumu'a ko iá, he 'ikai ke tau lava 'o fai toko taha pē. Kuo pau ke tau kau mo e 'Eikí. 'Oku tau ma'u 'a e mālohí meiate Ia mo e Laumalié ke ikuna'i e ngaahi faingata'á. Pea 'e toki lava leva ke tau fai ki he kole 'a Palesitani S. Monisoní:

“Oua na'a tuku ke hanga 'e ho'omou ngaahi hólí 'o faka'auha ho'omou ngaahi 'amanakí. Matu'uaki 'a e 'ahí'ahí.

“Manatu'i 'a e ngaahi lea mei he tohi 'a Molomoná: 'Kuo te'eki ai ke hoko 'a e faiangahalá ko e fiefia.’”⁴ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Ko e Fāmílí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
2. Vakai, Jeffrey R. Holland, "Of Souls, Symbols, and Sacraments," 'i he *Brigham Young University 1987–88 Devotional and Fireside Speeches* (1988), 77–79.
3. ["'I he taimi 'o e faiangahalá, 'oku teke'i atu leva 'a e 'ofa haohaoá ia ki tu'a 'i he matapā 'e tahá kae hū mai e holi koví 'i he matapā 'e tahá. Kuo kamata ke fetongi e 'ofá 'aki e holi 'o e kakanó mo e holi 'oku 'ikai lava ke mapule'i. Ko hono talí ko e tokāteline ia 'oku fu'u vékeveke 'a e tēvoló ke fokotu'u, 'oku fakatonuhia'i 'a e fetu'utaki fakasekisuale 'i tu'a 'i he malí"] (*Teachings of Spencer W. Kimball*, ed. Edward L. Kimball [1982], 279).
4. Thomas S. Monson, "Ke Mou Hoko ko ha Fa'ifa'itaki'anga," *Liahona*, Mē 2005, 113.

“Ko e hā e ‘uhinga ‘o e faka‘apa‘apa‘i e lakanga fakataula‘eiki ‘o e ‘Otuá?”

Ko e lakanga fakataula‘eiki ‘a e mālohi ‘oku fakahoko ‘aki ‘e he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi ‘Ena ngāue. Ko e mālohi ma‘ongo-‘onga taha ia ‘i he māmaní. ‘Oku fakafou ‘i he lakanga fakataula‘eiki hono fakahoko ‘a e ngaahi ouaú, foaki e ngaahi tāpuakí, fakahoko e ngāue fakatemipalé, malanga ‘i e ongoongolelé, mo fakahoko e ngaahi maná.

‘Oku fakafofonga ‘i ‘e he kau ma‘u lakanga fakataula‘eiki ‘a e Fakamo‘uí, ko ia ai ‘oku nau faka‘apa‘apa‘i ‘a e lakanga fakataula‘eiki ‘aki hono fai e me‘a na‘e mei fai ‘e he Fakamo‘uí kapau na‘á Ne ‘i heni. ‘Oku nau faka‘apa‘apa‘i ‘a e lakanga fakataula‘eiki ‘aki ‘enau mo‘ui ke taau mo ia. ‘Oku nau faka‘apa‘apa‘i ‘a e lakanga fakataula‘eiki ‘aki honau valá, tō‘ongá, leá, ngāue tokoní, pea mo ‘enau ngaahi fakakaukáu.

‘Oku lava foki e kau finemuí ‘o faka‘apa‘apa‘i ‘a e lakanga fakataula‘eiki ‘aki hono tauhi ‘enau ngaahi fuakava ‘i he papitaisó pea ‘aki ‘enau kau ‘i he loto ‘apasia ki he ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula‘eiki hangē ko e sākalamēnití pe ngāue fakatemipalé. ‘Oku lava ke nau pou pou ‘i ‘enau tamaí, ngaahi tuongá‘ané, mo e kau ma‘u lakanga fakataula‘eiki kehé ‘i hono tauhi e ngaahi fekaú mo mo‘ui taau ke fakahoko honau ngaahi fatongia lakanga fakataula‘eiki.

‘Oku tau lava kotoa ke faka‘apa‘apa‘i ‘a e lakanga fakataula‘eiki ‘aki e ngāue faivelenga ‘i hotau ngaahi uuiuí, ‘aki hono faka‘apa‘apa‘i kinautolu ‘oku nau ma‘u e lakanga fakataula‘eiki, ‘aki hono faka‘apa‘apa‘i ‘a e ngāue kuo lavá, pea ‘aki hono faka‘apa‘apa‘i ‘a e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava ‘okú ne [lakanga fakataula‘eiki] tokoní‘i kinautolu ke tau ma‘ú.

‘Ai Ke Ngali ko ha Fakafofonga ‘o e ‘Otuá

Kapau ‘e lava ke mahino kiate kinautolu hono fakaofo ‘o e foaki mai ‘e he ‘Otuá ‘a e me‘a‘ofa ní, tā ‘e faingofua hono faka‘apa‘apa‘i ‘o e lakanga fakataula‘eiki: ngāue mo e loto hounga‘ia pea faka‘apa‘apa‘i e mālohi ‘okú ke falala ki aí. Fehu‘i hifo kiate koe, kapau na‘e ‘ilo ‘e he taha kotoa pē ‘oku mau feohi ‘oku ou ma‘u e mālohi ‘o e ‘Otuá, na‘a nau mei faka‘apa‘apa‘i lahi ange pe si‘i ange nai

kiate Ia? Ko e faka‘apa‘apa‘i ia ‘o e lakanga fakataula‘eiki—ko hono ‘ilo‘i ia ko e fakafofonga koe ‘o e ‘Otuá pea fai ho lelei tahá ke ngāue ‘i ha founga ‘okú ne fakahaa‘i e faka‘apa‘apa‘i ki he falala kuó Ne fai kiate koe.

Meisoni R., ta‘u 19, Kololato, USA

Ke ke Angatonu

‘I he‘eku hoko ko ha finemuí te u lava ke pehē ‘oku ‘ikai fie ma‘u ia ke u faka‘apa‘apa‘i e lakanga fakataula‘eiki. Ka ‘oku fie ma‘u kotoa e kau finemuí ke nau fai ia. ‘Oku tau faka‘apa‘apa‘i e lakanga fakataula‘eiki ‘aki ‘etau angatonú. ‘Oku tau faka‘apa‘apa‘i e lakanga fakataula‘eiki ‘aki hono tokoní‘i e kau talavou ke ma‘a ‘enau fakakaukáu. ‘Oku tau vala taau pea lea ‘aki e ngaahi lava ‘oku ma‘a. ‘I hono fai ‘ení, ‘oku tau tokoní‘i ai e kau talavou ke faka‘apa‘apa‘i e lakanga fakataula‘eiki, pea tau faka‘apa‘apa‘i ai foki ‘e kitautolu ‘a e lakanga fakataula‘eiki.

Malisa B., ta‘u 14, Alesona, USA

Fai Ho Fatongia ki he ‘Otuá

Ko ‘eku fakakaukáu, ko e founga mahu‘inga taha ke faka‘apa‘apa‘i ‘a e lakanga fakataula‘eiki ko hono fai ‘a e ngaahi me‘a na‘e mei fai ‘e he ‘Eiki tonu kapau na‘á Ne ‘i heni he māmaní, koe‘uhí he ‘oku tau fakafofonga ‘i ‘a Sisū Kalaisi. ‘Oku ‘uhinga ia ke tau fakahoko kotoa e ngaahi tukupā, fatongia, mo e ngaahi palōmesi ne tau fai mo e ‘Otuá he taimi ne fakanofa ai kinautolu ki he lakanga fakataula‘eiki. ‘I hono faka‘apa‘apa‘i Hono lakanga fakataula‘eiki, ‘oku tau muimui ai ki He‘ene fekaú ke “tu‘u hake pea ulu atu, koe‘uhí ke hoko ‘a [etau] māmá ko ha fuka ki he ngaahi pule‘angá” (T&F 115:5). ‘Oku tau tokoní‘i ai e ní‘ihi kehé ke nau ‘ilo ‘oku ‘i māmani e kau tamaio‘eiki tokolahi ‘a e ‘Otuá kuo ‘osi fakamafai‘i.

Pisima‘ake B., ta‘u 18, Sanitō Tomingikou, Lepupelika Tomínikani

‘Oku fakataumu‘a pē ‘a e ngaahi tali ko ha tokoní mo ha fakakaukáu, ka ‘oku ‘ikai ko hano fakahaa‘i ‘o ha tokāteline ‘a e Siasi.

Fakahaa'i e Faka'apa'apa ki he Lakanga Fakataula'eikí

'Oku ou tui ko hono faka'apa'apa'i e lakanga fakataula'eikí ke ma'u ha faka'apa'apa mo ha loto falala 'i hono ngāue 'aki e lakanga fakataula'eikí. Ko e taimi te ke ma'u ai ha kau mēmipa 'o e Lakanga Taula'eki Faka-'Ēloné 'oku nau faka'apa'apa'i e lakanga fakataula'eikí mo e sākalamēnití 'o hangē ko ia 'oku hoko 'i homau uōtí, te ke lava leva 'o ma'u ha ngaahi a'usia ma'ongo'onga 'i hono tufaki mo teuteu e sākalamēnití. 'Oku mau tui sote hina mo e hēkesi kotoa. 'Oku mau 'ilo 'oku ola lelei ia 'i he uōtí, pea 'oku pehē pē mo au. 'Oku ou 'ilo' i ko hono ma'u e lakanga fakataula'eikí ko e me'a lelei taha ia kuo hoko kiate aú. *Heniseni B., ta'u 15, Tekisisi, USA*

'Oua 'e Holoki Ho'o Ngaahi Tu'unga Mo'uí

'Oku 'uhinga e faka'apa'apa'i e lakanga fakataula'eikí ke 'oua na'á ke tuku koe ki ha ngaahi tu'unga 'okú ke 'ilo te ke holoki ai ho'o ngaahi tu'unga mo'uí. 'I he taimi ne mau ako ai e Fuakava Motu'á 'i he semineli, ne mau 'ilo 'i he Sēnesi 39 'a e hoko 'a Siosefa 'o 'Isipité ko e fa'ifa'itaki'anga 'o hono faka'apa'apa'i hono lakanga fakataula'eikí 'aki 'ene hola mei he ngaahi feinga ange 'a e uaifi 'o Potifaá.

Ko e founga 'e taha ke tokoni mai ai 'a e kau finemuí, 'i hono faka'apa'apa'i e lakanga fakataula'eikí ko ha'anau muimui ki he ngaahi tu'unga mo'ui mo e vala 'oku tāu 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupu*. *Siosefa B., ta'u 16, Tekisisi, USA*

Poupou'i e Lakanga Fakataula'eikí

'Oku 'uhinga ia kiate au e faka'apa'apa'i e lakanga fakataula'eikí ke faka'apa'apa'i mo poupou'i 'e he kau talavou 'a e me'a'ofa kuo foaki mai 'e he 'Eikí kiate kinautolú. 'I he taimi 'oku ou sio ai 'oku faka'apa'apa'i 'e ha talavou 'a e lakanga fakataula'eikí, 'oku ou ongo'i ha nonga 'oku lahi

ange pea 'oku ou faka'apa'apa'i lahi ange 'a e talavou ko iá. Kuo tuku 'e he Tamai Hēvani kiate ia 'a e lakanga fakataula'eikí, ko ia 'oku ou ongo'i ko e fatongia ia 'o ha talavou 'o 'ikai ngata pē 'i hono ma'u 'o e lakanga fakataula'eikí ka ke poupou'i foki ia. *Melinitā B., ta'u 16, Uāsingatoni, USA*

Manatu'i e Fakamo'uí

Ko e lakanga fakataula'eikí ko e mālohi mo'oni pē ia 'o e 'Otuá 'i he māmaní pea 'okú ne fakahaa'i mai kiate kinautolu 'a e hala ke tau foki ai kiate Iá. 'I he taimi 'oku tau fakakaukau ai ki hono faka'apa'apa'i e lakanga fakataula'eikí, 'oku tau fakakaukau ki he ngaahi akonaki ko 'eni meia Palesiteni Tōmasi S. Monisoní mo e toenga 'o e kau 'Apo-setoló. Ko e founga lelei taha ki hono faka'apa'apa'i e lakanga fakataula'eikí ko hono fai e ngaahi me'a kuo ako'i kiate kinautolú, 'a ia 'okú ne tuku kinautolu ke tau manatu ki he Fakamo'uí. 'I he taimi 'oku tau manatu ai kiate Iá, 'e 'iate kinautolu leva Hono

Laumālié. 'Oku faka'atā kinautolu 'e hono ma'u e Laumālié ke tau nofo ma'u 'i he me'a totonú pea tau hoko ko e fa'ifa'itaki'anga 'o e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e ongoongoleléi.

Kalasi Lautohi Faka-Sāpaté: Kylie E., Jaiten B., Joseph E., Alexandra R., Kaylie V., Alisha F., mo Haylee W. ('ikai hā he taá); 'Aitahō, USA

'OKU TOPUTAPU IA

"'Oku totonu ke anga maheni 'aki 'e he kau talavou mo e kau fine-muí . . . hono fakalāngilangí 'i 'o e [lakanga fakataula'eikí] pea mo 'ilo' i ko ha me'a ia

'oku toputapu, . . . he 'oku tu'unga 'i he mālohi 'o e mafai ni 'a hono fakahoko 'o e ngaahi ouau 'o e ongoongoleléi 'i he funga māmaní pea mo e feitu'u toputapu kotoa pē, pea ka 'ikai ia he 'ikai lava ke fakahoko kinautolu. 'Oku totonu foki ke fakalāngilangí 'i ia 'e kinautolu 'oku nau ma'u iá. 'Oku totonu ke nau mo'ui taau mo e mafai kuo tuku kiate kinautolú."

Palesiteni Siosefa F. Sāmīta (1838–1918), Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa F. Sāmīta (1998), 144.

FEHU'I HOKÓ

"Ko e hā te u lea 'aki ki he kau ta'e siasi 'oku nau fehu'i mai pe ko e hā e 'uhinga 'oku 'ikai ke mo'ui 'aki ai 'e he kāingalotu 'e ni'ihī 'o e Siasí 'a 'etau ngaahi tu'unga mo'ui totonú?"

'Omi ho'o talí kimu'a he 'aho 15 'o Nōvemá ki he liahona@ldschurch.org pe ki he:

Liahona, Questions & Answers 11/12
50 E. North Temple St., Rm. 2420
Salt Lake City, UT 84150-0024, USA

'E lava ke 'ētita' 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fé'unga pe mahino.

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o 'i-meilí pe tohi 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni mo e fakangofuá: (1) hingoa kakatō, (2) 'aho fá'ele'í, (3) uōtí pe koló, (4) siteikí pe vahefonuá, (5) ho'o tohi fakangofuá, mo e fakamo'oni hingoa 'a ho'o mātu'á kapau 'okú ke sí'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'i-meilí) ke paaki ho'o talí mo e taá.

KE KE POTO MO HOKO KO HA KAUNGĀME'A

**Fai 'e 'Eletā
Robert D. Hales**

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

*Ako mo ma'u e 'iló mo e
potó 'i ho'o kei si'í. Pea hiki
hake mo fakamālohia ki-
nautolu 'oku mou feohí.*

Kapau 'okú ke fie ma'u mo'oni ke ma'u ha mo'ui 'oku lelei, 'e fie ma'u ke ke muimui 'i he fale 'i 'a e folofolá: “Ako 'a e potó 'i ho'o kei si'í; 'io, ako 'i ho'o kei si'í ke tauhi 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá” ('Alamā 37:35). 'Oku lava ke fakanounou 'i 'a e founga 'o e akó 'i he founga ko 'ení:

'Oku tau kamata kotoa 'i he tefito 'i poto faka'atamá. 'Oku tau tānaki ki ai e 'iló mo e ako 'oku fakafou mai he lokiakó mo e laukongá. 'Oku tau tānaki ki ai 'a e ngaahi a'usia 'i he mo'uí. Pea tau a'u leva ki he sitepu hono faá: ko e potó. Ko e feitu'u ia 'oku ngata ai 'a e māmaní. Ka 'oku tau ma'u ha me'a 'oku 'ikai ma'u 'e he māmaní. 'I he papitaisó mo e hilifakinimá, na'e foaki mai ai kiate kitautolu 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní. Makatu'unga 'i he'etau fai-velenga ki he ngaahi fonó, ouaú, mo e ngaahi fuakava ne tau fakahoko 'i he papitaisó, 'i he ngaahi tukupā 'oku tau toutou fai ma'u pē 'i he houalotu sākalamēnití, pea 'i he ngaahi fua-kava 'o e lakanga fakataula'eikí mo

e tempalé, te tau ma'u ma'u pē ai 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní ke ne ako 'i mo fakahinohino kitautolu. 'Oku tataki kitautolu 'e he Laumālie ke ngāue mo fakahoko. 'Oku tau ma'u kotoa ha ngaahi me'afuaki fakalaumālie mo ha ngaahi talēniti (vakai, T&F 46).

'Oku fakaiku 'a e potó fakataha mo e ngaahi me'afuaki fakalaumālie ki he 'ilo 'oku ma'u 'e he lotó. “Ko e potó ko e me'a 'oku fungani hake ia; ko ia ke ke ma'u 'a e potó: pea 'i he me'a kotoa pē 'okú ke ma'ú ke ke ma'u mo e 'iló” (Lea Fakatātā 4:7). 'Oku mahu-'inga ke tanumaki e potó mo e 'iló 'i ho'o kei si'í.

Na'e ako 'i au fekau'aki mo e potó 'e ha me'a ne hoko he'eku kei si'í. Ko ha tamasi'i kolo au, ko ia na'e 'ave ai au 'e he'eku tamá ke u ngāue 'i he faama 'eku fa'ē tangatá 'i he fakahihifo 'o 'Iutaá. Lolotonga 'eku 'i aí, na'e 'ikai ke mahino kiate au hono 'uhinga na'e fakahū ai 'e he fanga pulú honau 'ulú 'i he uaea talatalá ke kai 'a e musie 'i he tafa'aki 'e taha 'o e 'aá, kae 'ikai ke fili mei he 'eka 'e lauafe 'oku lolotonga 'i aí. Kuó ke fakakaukau nai ki he lahi 'o 'etau fai pehe? 'Oku tau feinga pē ke sio pe ko e hā e ngaahi fakangatangata 'i tu'á, tautautefito 'i he'etau kei ikí. 'I he'etau hoko ko e tangatá—'a e tangata fakakakanó—'oku tau

fakahema ke teke 'i ki 'olunga 'a e uaea talatalá pea fakahū atu hotau 'ulú ai. Ko e hā 'oku tau fai ai iá?

'Oku lava ke tau ma'u ha fiefia lahi 'i he mo'uí ta'e feinga ki he ngaahi ngatangata'angá. Manatu 'i, “Ko e potó ko e me'a 'oku fungani hake ia,” pea 'aki 'a e poto ko iá, “Oua na'á ke 'alu atu ki he hala 'o e angahalá, pea 'oua na'a 'eve'eva 'i he 'alunga 'o e kakai angakoví. Faka'ehi'ehi mei ai, 'oua na'á ke ofi ki ai, tafoki mei ai, pea 'alu atu pē” (Lea Fakatātā 4:14–15). 'Oua te ke ofi mai. 'Oua te ke fakahū ho 'ulú 'i he uaea talatala 'o e 'aá.

'Oku 'I ai Nai Hao Ngaahi Kaungāme'a Lelei?

Te ke fakatokanga 'i, 'oku 'alu fakataha e ngaahi akonaki ko 'eni 'o e potó, mo hono toe ako 'i 'i he tohi Lea Fakatātaá kau ki hono fili 'o e ngaahi kaungāme'a lelei: “Oua na'á ke 'alu atu ki he hala 'o e angahalá, pea 'oua na'a 'eve'eva 'i he 'alunga 'o e kakai angakoví” (Lea Fakatātā 4:14). “E hoku foha, 'oua na'á ke 'alu 'i he halá mo kinautolu; ta'ofi ho va'é mei honau halá: he 'oku lele honau va'é ki he koví” (Lea Fakatātā 1:15–16).

'Okú ke 'ilo fefē 'okú ke ma'u ha ngaahi kaungāme'a lelei? Te u 'oatu ha sivi 'e ua. Kapau te ke faka'aonga 'i e ongo sivi ni, he 'ikai te ke 'alu ki he ngaahi hala ngalikehé pea hē atu

mei he “hala fāsi’i mo lausi’i ‘a ia ‘oku fakatau ki he mo’ui ta’engatā” (2 Nifai 31:18).

1. **‘Oku fakafaingofua’i ‘e he ngaahi kaungāme’a lelei hono mo’ui ‘aki e ngaahi fekaú he taimi ‘oku mou feohi aí.** ‘Oku fakamālohia mo tokoni’i koe ‘e he kaungāme’a mo’oni’i ke ke mo’ui ‘aki e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e ongoongolelei ‘a ē te nau tokoni’i koe ke ke kātaki ki he ngata’angá.
2. **He ‘ikai ke ‘ai koe ‘e he kaungāme’a mo’oni’i ke ke fili ‘i hono ngaahi halá mo e ngaahi hala ‘o e ‘Eikí,** ke ne ‘ave ai koe mei he hala fāsi’i mo lausi’i. ‘Oku ‘alu fano e filí he māmani ko ‘ení mo ne fie ma’u lahi kitautolu takitaha ke tau tō. Kapau ‘oku ‘ave koe ‘e ho ngaahi kaungāme’á ‘i he ngaahi hala ‘o e angahalá, mavahe meiate kinautolu he taimí ni. Fili fakapotopoto ho ngaahi kaungāme’á.

Ko e Fa’ahinga Kaungāme’a Fēfē Koe?

Te u fai atu ha fehu’i faingata’a he taimí ni: ko e fa’ahinga kaungāme’a fēfē koe?

‘Oku ‘i ai ha me’a lahi ange ki he mo’uí ‘i hono fakahaofi pē kitautolú. Kuo fekau’i kitautolu ke tau hiki hake mo fakamālohia ‘a kinautolu kotoa pē ‘oku tau feohí. ‘Oku finangalo ‘a e ‘Eikí ke tau foki fakataha kotoa ange kiate Ia.

Ko ha maamakamo koe, pea ‘oku ‘ikai ha me’a ‘e fakatu’utāmaki ange ka ko ha maamakamo ‘oku maumau. Manatu’i ko hai koe: ko e maama koe ki he māmaní, ki ho ngaahi kaungāme’á, ki ho ngaahi tokouá mo e tuofāfiné. Ko koe ‘a e tokotaha ‘oku nau falala ki aí.

Hoko atu e Lea Fakatātā 4:

“Ka ko e hala ‘o e angatonú ‘oku tatau ia mo e ulo ‘o e māmá, ‘a ia

Hoko ko ha maama ki he māmani pea tataki mo fakahinohino ‘a kinautolu ‘oku mou feohi ki he ngaahi hala ‘o e mā’oni’oni. ‘Oku nau fakafalala atu kiate koe ko ha maamakamo mo’oni.

‘oku ‘āsili pē ‘ene uló ‘o a’u ki he haohaoha ‘o e ‘ahó.

“Oku tatau mo e po’ulí ‘a e hala ‘o e angahala: ‘oku ‘ikai te nau ‘ilo ‘a ia ‘oku nau tūkia aí” (veesi 18–19).

‘Oku ‘ikai ‘aupito te nau ‘ilo ‘a e ‘uhinga ‘oku nau tūkia aí. ‘Oku ‘ikai ha’anau maama, ‘ikai ha fakahinohino.

‘Okú ke ‘ilo nai ‘a e anga ‘o e fakafalala ki ha maamakamó ‘i he taimi ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha māmá? Ko hono olá ko e fakapo’uli, pea ‘oku tau hē.

‘I he taimi ‘oku mole ai e ivi faka-‘uhila ‘a e pailaté, ‘oku ‘ikai leva ke ‘i ai ha’ane me’a fakahinohino

tukukehe ‘a e ngaahi me’a ko ia ‘oku ngāue ta’e ‘uhilá. ‘Okú ne ongo’i ‘oku ‘ikai te ne toe lava ha me’a he taimi ‘okú ne ‘i he ki’i vakatau sea-taha ai ‘o fute ‘e 40,000 (12,200 m) ‘i he ‘ataá ‘o kāpui kotoa ‘e he ‘aó mo e ngaahi me’a peheé. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane me’a fakahinohino. Ne u a’usia ‘i he’eku mo’uí ha me’a pehē, pea ‘oku ou fiefia ‘oku ou ‘i heni. Ko ha a’usia he ‘ikai ke teitei ngalo. Mahalo pē te ke a’usia ha tu’unga pehē ‘i ha ‘aho. ‘Oku ‘ikai ha toe me’a ‘e fakatu’utāmaki ange ka ko ha maamakamo kuo maumau, tautautefito ki he taimi ‘okú ke fakafalala ai ki he māmá.

‘Oku fakafalala nai ha taha ki ho’o māmá ke fakahinohino ‘i ia? Hoko ko ha fa’ifa’itaki’anga lelei. Hoko ko ha maama ki he māmaní pea tataki mo fakahinohino ‘a kinautolu ‘oku mou feohí ki he ngaahi hala ‘o e mā’oni’oni. ‘Oku nau fakafalala atu kiate koe ko ha maamakamo mo’oni. Ke ke ‘i ai he taimi ‘oku fie ma’u ai koe ‘e ha tahá.

Ko e Laumālié ko e maama fai-fakahinohino ia te ne ‘omi e fiefiá mo e nēkeneká. Fakatauange ke ‘oua na’a fakafisinga’i kitautolu ‘e he Laumālié koe’uhí ko hotau ‘ulungāngá. ‘Oiauē, ‘oku ou lotua ke ‘oua na’a tau teitei tuēnoa mo loto-mamahi ‘i he māmani “fakapo’uli mo fakata’elatá” ni (1 Nifai 8:4).

Fakatauange ke ‘iate kimoutolu ‘a e ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Eikí ‘i ho’omou fāifeinga ke ako mo ma’u ha ‘ilo mo ha poto ‘i ho’omou kei ikí. Fakatauange ke mou ma’u foki ha poto mo ha ‘ilo ‘i homou lotó ki he ngaahi mo’oni ‘o e ongoongolelei ‘aki e talangofua pea ‘aki foki ‘a e maama ‘o e Laumālié, ‘a e Laumālie Mā’oni’oni. Hoko ko ha kaungāme’a lelei. Hiki hake mo fakamālohia ‘a kinautolu ‘oku mou feohí. Ngaohi e māmaní ko ha feitu’u lelei ange koe’uhí he na’á ke ‘i heni. Tokoni’i ho ngaahi kaungāme’á ke nofo ‘i he hala fāsi’i mo lausi’i, kātaki ki he ngata’angá, pea foki mo ha lāngilangi. ■

TEUTEU *ki ha Hulohula*

Fai 'e Crystal Martin

Na'e 'ahi'ahi'i au ke u fai 'a e me'a 'oku fai 'e he taha kotoá, ka ne u toki fakatokanga'i hake ne u fie ma'u ke u hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga.

‘Hoku ta’u hongofulu tupú, na’e faingata’a he taimi ‘e ni’ihi ke u mo’ui ‘aki e ongoongolelé. Na’e ‘ikai ke tokolahi ha kāingalotu ‘o e Siasí ‘i he feitu’u na’á ku nofo aí, pea ko e taimi ‘e ni’ihi, na’e ‘ai ‘e hoku ngaahi kaungāme’a na’e ‘ikai ke nau kau ki he Siasí ke faingata’a ange kiate au ke u fai ‘a e me’a totonú.

Na’e lea mai ha taha ‘o hoku ngaahi kaungāme’a kiate au kimu’a ke fai ha hulohula, “Oku totonu ke ke tui ‘eni; ‘oku hoa ia mo e lanu ho fofongá,” Na’á ne faka’ali’ali mai ha kofu ke u faka’aonga’i, ka na’e ‘ikai ha nima ‘o e kofú. Ne u fili ke u tui e kofú ‘aki ha sāketi.

‘I he’eku a’u ki aí, na’e ‘ikai ha toe taha ia na’á ne tui ha kofu ‘oku ‘i ai hano nima, pea ne u ongo’i hangē ‘oku ou fu’u ‘ilongá. ‘I he’eku kamata ke fu’u māfaná, ne talamai ‘e hoku ngaahi kaungāme’a ‘oku totonu ke u

to’o ‘a e sāketi pea te u hā faka’ofa’ofa ange ai:

Ko e taimi na’e ‘ai ai ke u fakatonuhia’i hono to’o e sāketi, ne u manatu’i hoku tāpuaki fakapēteliaké. Na’e fakahā mai ‘e hoku tāpuaki ‘e lahi hoku ngaahi ‘ahi’ahi’i pea kapau te u tō, ‘e muimui e tokolahi ‘iate au. Ko e taimi ia ne u fakatokanga’i ai ne fie ma’u ke u fai ‘a e me’a totonú—‘o ‘ikai ngata pē ‘iate au ka ki he ni’ihi ‘oku nau falala mai kiate aú. Ne u fili ke u tui pē ‘a e sāketi.

Taimi ‘e ni’ihi na’a nau fakakata’aki au ko e ‘ikai ke u fai ‘a e ngaahi me’a na’e fai ‘e he toengá, ka na’á ku to’a pea tāpuekina au koe’uhí ko ia. Ne u ‘ilo kimui ange kuo falala ha kakai tokolahi kiate au. Na’e fakahā mai ‘e haku ngaahi kaungāme’a ‘e ni’ihi na’a nau faka’apa’apa’i au he’eku muimui ki he’eku ngaahi tu’unga mo’uí. Na’a nau kole fakamolemole mai he’enu

fakafaingata’a’ia’i au ‘i he ‘ikai ke u fai ‘a e ngaahi me’a na’e fai ‘e he toenga ‘i he ako’anga mā’olungá.

Koe’uhí na’á ku muimui ki he ngaahi tu’unga mo’ui ‘a e Siasí mo feinga ke u hoko ko ha fa’ifa’itaki’anga lelé, na’e lava ke u ma’u ha ngaahi a’usia ‘i he ngāue fakafaifekau mo ako’i ‘a e ongoongolelé ki he ni’ihi kehé. Na’e ‘ikai ke u mei lava ke tokoni’i e ni’ihi kehé kapau na’e ‘ikai ke u fai ‘a e me’a totonú. ■

TU’UNGA TAAU ‘O E VALÁ

“‘Oua ‘aupito na’á ke teitei holoki e tu’unga taau ho valá. ‘Oua na’á ke faka’aonga’i ha fa’ahinga me’a ‘oku fai ke kumi ‘uhinga ki ai ha’o vala ta’etaau. . . . ‘Oku totonu ke faka’ehi’ehi e kau finemuí . . . [mei hono tui e] vala ‘oku ‘ikai ke ne ‘ufi’ufi e umá.”

Ki Hono Fakamālohia ‘o e To’u Tupú (tohi, 2011), 6–7.

Valá mo e Fōtungá:

“TUKU KE FAKAHINOHINO ‘E HE LAUMĀLIE MĀ‘ONI‘ONÍ”

Fai 'e
Mary N. Cook
Tokoni 'Uluaki 'i he
Kau Palesitenisī Lahi
'o e Kau Finemuí

I he 'etau hoko ko e kau fakafongonga 'o Kalaisī, 'oku tau fakahaai 'i 'etau faka'apa'apa ki hotausinó “i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē” 'aki hono tauhi ha ngaahi tu'unga mo'ui pau.

Kuo tui ma'u pē 'e Kimi hono vala 'oku tāú. 'I ha 'aho 'e taha ne u kole ange 'ene fakakaukau ki he me'a 'okú ne ui ko e piva tāú, sote tāú, mo e teunga kaukau tahi tāú. Na'e 'ikai ke ne 'omi e fua totonu 'o e hemí mo e kiá, ka ne ma alea 'i 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni 'oku nau kato'i 'a e tāú pea mo e ngaahi faingata'a 'o hono kumi e vala taau 'oku hā manakoá. Ne ma'u 'ema fiefiá he'ema felingiaki 'ema ngaahi fakakaukau ke fakalōloa 'i'aki ha pivá. Fāifai pea pehē mai 'a Kimi, “Kapau 'oku 'ikai ke u ongo'i fiamālie he fuofua taimi 'oku ou tui ai ha me'a, 'oku 'uhinga ia kiate au 'oku ta'e taau pea he 'ikai ke u ongo'i fiamālie hono tui iá. Kuó u ako ke 'oua te u fakatau ia. 'Oku ou fakafoki ia ki hono tautau'angá.”

'I he fāifeinga 'a Kimi ke mo'ui tāú, 'oku lava 'e he Laumālie Mā'oni'oní ke tataki ia 'i he'ene fili hono valá. 'Okú ne mo'ui 'aki 'e tu'unga mo'ui 'o e vala tāú pea 'oku 'ikai ke ne feinga ke lilii e fono 'o e valá mo e fōtungá. 'Oku mahino ki ai ko e sinó ko ha temipale (vakai, 1 Kolinitō 3:16) pea 'oku 'i ai hono fatongia ke tokanga ki ai, malu'i, mo fakakofu fakalelei ia.

'I he langa 'o ha temipalé, 'oku fai e tokanga lahi ke fakapapau 'i 'oku malu'i mo teuteu 'i faka'ofa'ofa, 'a loto mo tu'a. Ko e kī ki hono palani 'o e ngaahi temipalé ko e mahino ko ia ko e temipalé 'okú ne fakafongonga 'i 'a e 'Eikí—ko Hono falé ia. 'Oku tau faka'apa'apa 'i e ngaahi temipalé ko e ngaahi fale toputapu pea ko kinautolu pē 'oku mo'ui tāú 'e ala hū ki aí. 'Oku tau ongo 'i 'apasía 'i he temipalé koe'uhí ko e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava toputapu 'oku tau fakahoko aí 'oku malava ai ke tau toe foki ki he 'etau Tamai Hēvaní.

'Oku mahu'inga ange ho sinó 'i he temipale faka'ofa'ofa taha 'i he māmaní. Ko e foha pe 'ofefine 'ofeina koe 'o e 'Otuá! Ko e ngaahi tefito 'i mo'oni tatau ko 'ení—'a e fakafongonga 'i, faka'apa'apa 'i, mo e ongo 'i 'apasía—'oku toe kaunga lahi ange ia ki he tokanga 'i mo e malu'i 'okú ke fai ki ho sinó.

Fakafongonga'i

'I he 'etau fakahoko he uike takitaha 'a e sākalamēnití, 'oku tau to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o e Fakamo'uí. Ko Hono kau fakafongonga kitautolu 'i he māmaní. Ko e taha 'o e ngaahi fakahinohino 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* 'oku pehē: “Te ke lava 'o fakahaai 'i [ki he 'Eikí] 'okú ke 'ilo' 'i 'a e pelepelengesi 'a ho sinó 'o fakafou 'i ho valá mo ho fōtungá. Te ke lava 'o fakahaai 'i 'okú ke muimui kia Sisū Kalaisi [pea 'okú ke 'ofa 'Iate Ia.]”¹

'I he taimi na'e lau ai 'e ha finemuí 'e taha 'a e fakamatalá ni, na'á ne fakapapau 'i na'e 'ikai ke ne fie 'a'eva 'o ofi ki he laine 'o e vala ta'e tāú. Na'á ne to'o leva ha fa'ahinga me'a

pē 'i he'ene kōpate fa'o'anga valá na'e 'ikai ke fenāpasi mo e fakafofonga 'o e Fakamo'uí. Na'á ne pehē, "Te u poto kapau he 'ikai ke u 'ahi'ahi'i ha me'a 'i he ngaahi falekoloá 'oku ou 'ilo 'oku 'ikai totonu ke u tui. Ko e hā hono 'uhinga 'oku 'ahi'ahi'i a?" Na'e tokoni'i ia 'e he tefito'i mo'oni 'o e fakafofongá ke ne fakahoko 'a e tukupā mālohi ko iá.

Faka'apa'apá

'I he'etau hoko ko e kau fakafofonga 'o Kalaisí, 'oku tau fakahaa'i 'etau faka'apa'apa'i hotau sinó "i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē" (Mōsaia 18:9) 'aki e loto fiemālie ke tauhi ha ngaahi tu'unga mo'ui pau. 'Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke hū ki he tempalé 'a kinautolu pē 'oku ma'á. 'Oku mahino ho'o fili ke angama'á 'i ho'o faka'apa'apa'i e 'Eikí mo ho sino fakamatelié.

'Oku totonu foki ke tau faka'apa'apa'i e sino 'o e ni'ihí kehé mo tokoni'i kinautolu ke nau mo'ui angama'a. Na'e pehē 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālati 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Oku fie ma'u ke mahino ki he [Kau Finemuí] ko e taimi 'oku nau tui ai ha vala mano'ono'o, tātā'olunga mo kia 'āpangá, 'oku 'ikai ngata pē 'i he'e-nau 'oatu 'a e pōpoaki hala ki he kau talavou 'oku nau feohí, ka 'oku nau toe puke ma'u 'i honau 'atamaí 'a e fakakaukau hala 'oku fakafalala 'ata'atā pē 'a e mahu'inga 'o ha fefine ki he'ene hā faka'ofa'ofá. Kuo te'eki ai hoko 'eni pea he 'ikai teitei hoko 'eni ko hano fakamatala'i totonu 'o ha 'ofefine 'o e 'Otuá."²

Kau finemui, faka'apa'apa'i ho sinó pea tokoni'i e ni'ihí kehé, tautautefito ki he kau talavou, ke pukepuke 'enua ngaahi fakakaukau mo e ngaahi tō'onga angama'á. Faka'apa'apa'i ho sinó, 'o 'ilo'i 'oku 'oatu 'e he mo'ui anga mā'oni'oni *faka'ahó* kiate koe 'a e mahu'inga *ta'engatā*.

Ongo'i 'A'apá

Na'e ako'i kinautolu 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "Oku tatau pē hono faka'ali'ali mai 'e he kelekele mo e

'ātakai 'oku tu'u ai e tempalé 'a e toputapu mo e ongo'i 'apasia ki he me'a 'oku fakahoko he loto tempalé mo hono faka'ali'ali atu 'e ha vala 'oku tau tui hono faka'ofa'ofa mo e ma'a 'o hotau lotó. 'Oku hanga 'e he founga 'o 'etau teuteú 'o fakahā pe 'oku tau fai 'a e faka'apa'apa 'oku taau mo e ngaahi ouau pea mo e ngaahi fuakava ta'engata 'o e tempalé mo fakahā atu pe 'oku tau teuteu'i kinautolu ke ma'u ia."³

Fakahaa'i ho'o loto 'a'apa ki he feilaulau fakalelei 'a hotau Fakamo'uí 'aki ho'o tui ho ["vala lelei ki he Sāpaté"] ke kau ki he 'ouau 'o e sākalamēnití. ["Oku totonu ke vala faka'e'i'eiki 'a e kau talavou 'i he taimi 'oku nau fakahoko ai 'a e ouau 'o e sākalamēnití."⁴ Kau finemui, mou vala taau.

Tu'u hake! Hoko ko e fa'ifa'itaki'anga 'o e vala tāú 'i 'api, 'i he 'apiakó, 'i he matātahí, 'i he hulohulá, pe 'i he taimi sipotí. Muimui he sīpinga 'a Kimí he taimi 'okú ke fili ai ho valá, tuku ke tataki koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i ho'o ngaahi filí. "Fehu'i loto pē kiate koe, "Te u ongo'i fiemālie nai 'i hoku fōtungá 'o kapau ne u 'i he 'ao 'o e 'Eikí?"⁵

Kapau te mou mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'e tolu—fakafofonga'í, faka'apa'apa'í, mo e ongo'i 'apasia—he taimi 'oku mou fili ai homou valá, *te mou* "ulo atu" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:5) ko e kau fakafofonga 'ofeina 'o e Fakamo'uí. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū* (tohi, 2011), 9.
2. M. Russell Ballard, "Ngaahi Fa'e'e mo e 'Ofefiné," *Liahona*, Mē 2010, 20.
3. Robert D. Hales, "Teunga Tāú: Ko e Faka'apa'apa ki he 'Eikí," *Liahona*, 'Aokosi 2008, 20.
4. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū*, 16.
5. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū*, 16.

FAKAMĀLOHIA

‘E HE FOLOFOLÁ

‘Oku fakamo‘oni e to‘u tupú ki ha ngaahi taimi na‘e ako‘i, fakafiemālie‘i mo fakahinohino‘i ai kinautolu ‘e he folofolá.

‘OKU TOKONI E FOLOFOLÁ ‘I HE TAIMI ‘O E FAINGATA‘Á

“‘Oku hangē e ngaahi tohi folofolá ko ha fanga kī‘i maama ‘oku nau fakamaama hotau ‘atama‘i pea nau teuteu‘i kinautolu ke ma‘u ha tatakī mo ha ue‘i fakalaumālie mei langí. . . . ‘Oku lava ke ma‘u ha mālohi lahi mei hono ako ma‘uloto ‘o e folofolá. Ko hono ako ma‘uloto ‘o ha potufolofolá ko hano kamata ia ‘o ha feohi fakakaungāme‘a fo‘ou. ‘Oku hangē ia hano toki ‘ilo‘i ha taha fo‘ou ‘e lava ke tokoni ‘i he taimi ‘o e faingata‘á, ‘okú ne ue‘i mo fakafiemālie‘i kita pea hoko ko ha ma‘u‘anga poupou ki ha liliu ‘oku fie ma‘u.”

‘Eletā Richard G. Scott ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Mālohi ‘o e Folofolá,” *Liahona*, Nōv. 2011, 6.

Ne mau kole ki he to‘u tupú ke nau fakahā mai ha taimi ne tokoni‘i ai kinautolu ‘e ha potufolofola ne nau ako ma‘uloto, ‘o hangē ko e lea ‘a ‘Eletā Lisiate G. Sikoti ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i he konifelenisi lahi ‘i ‘Okatopa 2011 (vakai, fakamatala he tafa‘akí). Ko e nī‘ihi ‘eni ‘o ‘enau ngaahi talí.

Ke 'i Hoku Laumālié 'a e Melinó

“E hoku foha, ke 'i ho laumālié 'a e melinó; 'e ki 'i fuofuolooa si 'i pē 'a ho 'o faingata 'a 'iā pea mo ho 'o ngaahi mamahi” (T&F 121:7).

Ko e potufolofola kuó ne 'omi 'a e fakafiemālie taha kiate au 'i he ngaahi ta'u kuo hilí ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:7, he taimi na'e 'i he Fale Fakapōpula Lipetii ai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o tautapa ki he Tamai Hēvaní ki ha tokoni. Na'á ku ako ma'uloto 'a e vēsí ni 'i he seminelí pea 'oku ou fakamanatu ia 'i he taimi 'oku ou fie ma'u ai ha fakafiemālié. 'Okú ne fakamanatu mai kiate au 'oku 'ofa 'eku Tamai 'i Hēvaní 'iate au pea 'okú Ne 'afio 'i hoku ngaahi 'ahi'ahí. 'Okú ou faka'aonga 'i e vēsí ni ke ne 'omi ha nonga kiate au 'i he ngaahi taimi 'o e mei 'osi e kātakí mo e ongo 'i vaivaí.

Na'e tokoni 'i au 'e he vēsí ni he taimi ne u 'i ha paati ai ne mafuli ki ha 'ātakai ne u 'ilo 'i na'e 'ikai totonu ke u 'i ai. Ne u 'ikai ange 'i he loto faka'apa'apa ki hoku ngaahi kaungāme'á he taimi ne nau kole mai ai ke u inu [kava mālohi] pe ifi tapaká. Na'e 'omi 'e he vēsí ni 'a e mālohi ne u fie ma'ú ke u tu'u ma'u he ngaahi me'a na'á ku tui ki aí.

Na'e toe tokoni foki e vēsí ni kiate au ke u fai ha fili faingata'a. Ne 'ikai lava ke ma māvahevahe mo hoku kaungāme'á he ta'u 'e nima. Ne ma sipoti fakataha, fononga

fakataha, peá ma 'eva he faka'osinga kotoa pē 'o e uiké. Ka na'e kamata ke ne 'eva mo ha ngaahi kaungāme'a matu'otu'a ange ne 'ikai ke u fie feohi mo kinautolu. 'I he faka'osí na'á ne 'ai ke u fili 'iate ia ko hoku kaungāme'á pe ko 'eku pikitai ki he ngaahi me'a ne u tui ki aí hangē ko e Lea 'o e Potó mo e fono 'o e angama'á. Ne u ongo 'i mafasia. Na'e 'ikai ke u teitei lavelave 'iloa ko e tu'u ma'u 'i he me'a ne u tui ki aí 'e faingata'a. Ka na'á ku fili ke kumi haku ngaahi kaungāme'a fo'ou, mo manatu 'i ma'u pē 'a e tala'ofa 'a e Tamai Hēvaní kia Siosefa Sāmitá 'e lelei 'a e me'a kotoa pē.

'Okú 'ikai ha me'a 'e toe mahu'inga ange ke liliu ai e ngaahi me'a ne u tui ki aí, pea 'oku ou a'usia 'a e fiefia 'oku mo'oni mo tu'uloá he taimi 'oku ou fili ai ki he totonú. Kuo fakamālohia 'eku fakamo'oní 'e he potufolofolá ni mo ne 'omi ha tokoni he taimi ne u fie ma'u aí.

Lōleini J.

ta'u 16, 'Ākanisasi, USA

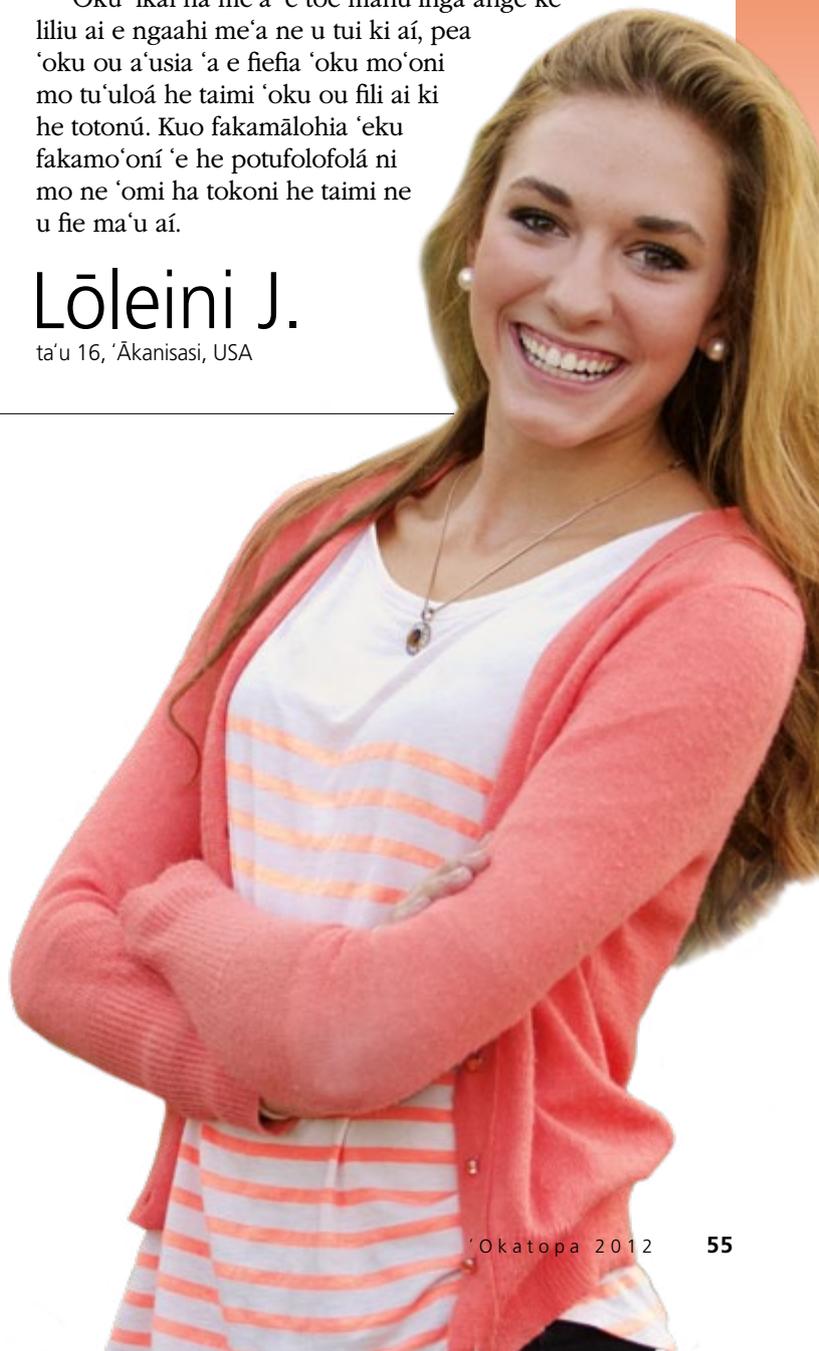
Hoko 'a e Ngaahi Me'a Vaivaí 'o Mālohi.

'I ha ngaahi māhina kimu'a he sivi hū ki he ako'anga mā'olungá, na'e 'ikai ke u ongo 'i mateuteu. Na'á ku faka-papau 'i 'e ta'e malava ke u fai lelei ia. Ko ia ne u hanga hake ki he'eku Tamai Hēvaní 'i he lotu. Lolotonga 'eku lotú, na'e ha'u 'a e ngaahi leá ni ki hoku 'atamaí: “Pea kapau 'e ha'u kiate au 'a e tangatá te u fakahā kiate kinautolu 'a honau vaivaí. 'Okú ou foaki ki he tangatá 'a e vaivaí koe'uhí ke nau loto-fakatōkilalo, pea 'oku fe'unga 'a 'eku 'ofa ki he tangata kotoa pē 'oku nau fakavaivaí 'i 'a kinautolu 'i hoku 'aó; he kapau te nau fakavaivaí 'i 'a kinautolu 'i hoku 'aó, pea tui kiate au, te u liliu 'a e ngaahi me'a vaivaí ko e mālohi kiate kinautolu” (’Eta 12:27).

Na'á ku fakatokanga 'i ko e taimi 'oku ou lotu ai ki he Tamai Hēvaní 'o kole ha mālohi ke fehangahangai mo e ngaahi faingata'á mo e 'ahi'ahí, 'okú Ne faitāpuekina mo tokoni 'i au ke u ikuna 'i hoku ngaahi vaivaí. Ko hono fakahoko e me'a 'oku ou hoha'a ki aí ki he 'Eikí ko e fili lelei taha ia ne u fai. Ko e faiako lelei tahá Ia, pea 'oku ou 'ilo na'á Ne tokoni 'i au.

'Aivini O.

ta'u 16, 'Eli Salavatoa

Lotu Mau ai Pē

“Lotu ma’u ai pē, koe’uhí ke ke lava ‘o ikuna; ‘io, ke ke lava ‘o ikuna ‘i ‘a Sētane, peá ke lava ‘o hao mei he nima ‘o e kau tamaio’eiki ‘a Sētané ‘a ia ‘oku nau pou pou ‘i hake ‘a ‘ene ngāuē” (T&F 10:5).

‘Oku tokoni ‘i au ‘e he vēsī ni ke u lava ‘o fehengahangai mo e ngaahi ‘ahi’ahí. ‘I he taimi ‘oku ‘amanaki ai ke u fai ha me’a ‘oku ou ‘ilo ‘oku halá, ‘oku hā mai ki he ‘eku fakakaukau ‘a e vēsī ni mo hono pōpoakí. Ko e taimi kotoa pē ‘oku ou lotu ai ‘i he hili ‘eku ma’u ‘a e ue’i fakalau-mālie ko iá, ‘oku ou ma’u ‘a e tokoni ko ia ‘oku ou fie ma’u ke ikuna ‘i ‘aki e ngaahi ‘ahi’ahi ‘oku ou fehengahangai mo iá.

Sese F.

ta’u 17, ‘lutā, USA

‘Oku ou ‘Iate Koe

“Ke ke fa’a kātaki ‘i he ngaahi faingata’á, he ‘e lahi ho ngaahi faingata’á iá; ka ke ke kātaki ‘i ia, he vakai, ‘oku ou ‘iate koe, ‘io ‘o a’u ki he ngata’anga ‘o ho ngaahi ‘ahó” (T&F 24:8).

Kuo hoko ko ha tāpuaki hono ako ma’uloto e potufolofolá ni, tautautefito ki he taimi kuó u ongo ‘i tailiili ai pe tuénoá. Ko e taimi pē ‘oku ou manatu ‘i ai iá, ‘oku ou loto-to’a leva mo ongo ‘i lelei ange. ‘I he ‘etau hoko ko e kau talavou mo e kau finemuí, ‘oku tau fie ma’u ha fakahinohino mo ha pou pou, tautautefito ki he taimi ‘oku tau fehengahangai ai mo e ngaahi ‘ahi’ahi faingata’á mo e faingata’á. Neongo ko e taimi ‘e ní’ihi ‘oku ngali ta’e pau pe fakalotosi ‘i ‘a e kaha’ú, ka ‘oku ou ‘ilo te u lava ‘o falala ki he ‘Eikí mo ma’u e māfana ‘o ‘Ene ‘ofá.

‘I he ‘eku kei sí’i, ne ako ‘i au ‘i ‘api pea ‘i he Palaimelí ‘e ‘i hoku tafa’akí ma’u pē ‘a e ‘Eikí kapau ne fai ‘eku tafa’akí. Koe’uhí ko e ngaahi akonaki ko iá mo e potufolofola foki ko ‘ení, ‘oku ou ‘ilo ai ‘oku lava ke u falala ma’u pē kiate Ia.

Sofia I.

ta’u 15, ‘Ulukuai

FOKOTU’U HA TAUMU’A

Fakakaukau ke fokotu’u ha taumu’a ke ako ma’uloto ha ngaahi potufolofola ‘e ní’ihi. Te ke lava ‘o ako ma’uloto ha ngaahi veesi ‘i he semineli pe ko ha kongá ‘o e Fatongia ki he ‘Otuá pe Fakalalaka Fakatāutahá.

'OKU HANGATONU MO LAUSI'I E HALÁ

'Oku lahi e ngaahi hala ke filí, ka ko e hala pē
'e taha 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá.

(Vakai, 2 Nifai 9:41; 31:17-21; 'Alamá 7:9)

Hiki mei he Palaimelí

KO E HĀ KOĀ E 'UHINGA KAKATO 'O E KAU TALAVOÚ?

Ko e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné—
Tokoni'i e Ni'ihi Kehé ma'á e Fakamo'uí

Ko hono tufaki 'o e sākalamēnití
Ko hono tĀnaki e ngaahi foaki 'aukaí
Ko hono fakamālohia ho fāmílí

Fatongia ki he 'Otuá

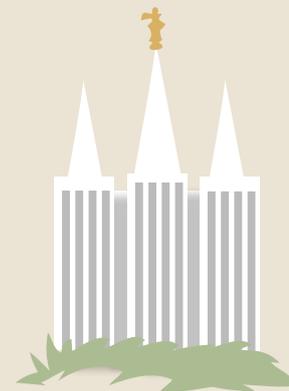
Ko hono ako mo fai ha ngaahi me'a
fo'ou
Ko e vahevahe mo e ni'ihi kehé
Fakatupulaki ha vā fetu'utaki vāofi
ange mo e Tamai Hēvaní

Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú

Ngaahi tu'unga mo'ui ke ke mālohi aí

Ko Hono Teuteu'i Koe

Ki ha ngāue fakafaifekau
Ki he nofo-malí mo e tu'unga
fakaetamaí

Ko e 'alu ki he Temipalé

Ko e papitaiso ma'anautolu kuo pekiá
Ko e teuteu ke fai ha ngaahi fuakavá
Ko Hono Ongó'i e Laumālie Mā'oni'oní

Ngaahi 'ekitivitii

Ngāue mo ho'o kōlomú
Fakafiefia he Mutualé!

Si'i fānau tangata 'ofeina 'o e Palaimelí,

'I he hoko ho ta'u12, kuó ke lahi fe'unga ai ke ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. 'Oku fu'u mahu'inga 'eni. 'I he taimi 'oku foaki atu ai 'e he 'Otuá Hono lakanga fakataula'eikí, te Ne fakahā atu 'okú Ne falala kiate koe. 'E hoko ia ko ho fatongia toputapu ke tokoni'i e ni'ihi kehé 'o hangē ko ia na'e fai 'e he Fakamo'uí.

Ko e taimi 'eni ke kamata ai e teuteú. Tokanga pea fakafanongo ki he kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'oku mou feohí 'i he'enu tāpuaki'i mo tufaki 'a e

sākalamēnití, fai papitaisó, foaki e ngaahi tāpuaki, ngāue fakafaifekau, mo tatakí e fāmílí. Fai ma'u pē ho lelei tahá ke mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e ongoongoleí. Pea te ke mateuteu ai ki he 'aho lahi ko ia te ke ma'u ai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné.

Faka'apa'apa atu,
David L. Beck
Palesiteni lahi 'o e Kau Talavou

I he hokosia 'a e taimi ke hiki atu ai ki he Kau Talavou' pe Kau Finemu'i, ko e ngaahi a'usia 'eni kuo pau ke ke 'amanaki atu ki ai!

KO E HĀ E 'UHINGA KAKATO 'O E KAU FINEMUÍ?

Ngaahi Kaungāme'a Fo'ou

Ko e ako mo e fiefia fakatahá
Ko e Fepoupouakí

Ko Hono Fakatupulaki Ho Tui ki a Sīsū Kalaisí

Ko hono mo'ui'aki 'o e mo'oní mo e angatonú
Vahevahe ho'o fakamo'oní

Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú

Ngaahi tu'unga mo'ui ke ne fakamālohia koé

Fakalalaka Fakatāutahá

Ngaahi me'a fo'ou ke akó
Fokotu'u e ngaahi taumu'á pea tupulaki
'i he angama'á

'Alu ki he Temipalé

Ko e papitaiso ma'anautolu kuo pekiá
Ko Hono Ongoi e Laumālie Mā'oní'oní
Ko e teuteu ke fakahoko e ngaahi fuakavá

Ngaahi 'ekitivitií

Ko e Ngāue fakatahá
Fakafiefia 'o e Mutualé!

Ko Hono Teuteu'i Koe ko ha 'Ōfefine 'o e 'Otuá

Ke hoko ko ha taki mo
ha fa'ifa'itaki'anga lelei
Ke hoko ko ha uaifi mo
ha fa'ē faivelenga

Sí'i kau finemui 'ofeina 'o e Palaimelí,

'Oku mau 'unaloto fiefia atu ki ha 'aho te ke kau ai ki he Kau Finemuí! Ko ha 'ofefine mahu'inga koe 'o e Tamai Hēvaní. Te ke ako 'i he Kau Finemuí ke ke tu'u ko Hono fakamo'oní 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa pē. Te ke ma'u ha kaho ke fakamanatu atu kiate koe ke ke tu'u ma'á e mo'oní mo e angatonú pea tuku ke ulo atu 'a e maama 'a e Fakamo'ui ki he māmaní kotoa. 'E tokoni atu ho'o tohi Fakalalaka Fakatāutahá ke ke ako e folofolá, fokotu'u ha ngaahi taumu'a fakatāutaha, pea fakalalaka 'i he hala ki he temipalé. 'E tokoni atu e ngaahi me'a kotoa ko 'eni ke ke teuteu ai ke hoko ko ha uaifi mo ha fa'ē pea mo ha taki ma'ongo'onga 'i he māmaní.

Faka'apa'apa atu,
Elaine S. Dalton
Palesitani lahi 'o e Kau Finemuí

FATPA1 © BUSATH PHOTOGRAPHY

Si'i Kaungāme'a

Mālō e lelei mei Mekisikou! Na'á ku fiefia he ma'u ho'o tohi mo 'ilo kuo vave mai ho 'aho fā'ele'í. Hangē 'okú ke ki'i manavasi 'i he 'ai ke ke 'osi mei he Palaimeli. 'E lava nai ke u fakahā atu kau ki he taimi ne u hū ai ki he Kau Finemuí?

Ne u ki'i manavasi 'i he 'ai ke u hiki mei he Palaimeli. Ne u hoha'a na'a 'ikai ke 'i ai haku ngaahi kaungāme'a. Ne u tailili he'eku hoko ko e taha 'o e fānau fefine iiki tahá kae 'ikai ko e taha 'o e kau ta'u lalahi.

Ka na'e lelei pē e me'a kotoa. Na'e faka'eke'eke au 'e he pīsopé kimu'a 'i hoku 'aho fā'ele'í peá ne fakahā mai 'e hoko 'a e liliú ko ha me'a lelei. 'I he Sā-paté, ne u kei ongo 'i mā peá u nofo pē he loki 'o e Palaimeli. Me'a mālié, ne 'ilo au ai 'e he taha 'o e kau taki 'o e Kau Finemuí. Na'á ne pehē mai, "Ne u fakakaukau pē te u 'ilo koe heni! Ha'u, kuo taimi ke ta ō ki he kalasi."

Na'e talitali lelei au 'e Sisitā Tiasi 'i he 'ekitiviti kamata, peá ne 'omai kiате au ha tohi 'e tolu ne u sai'ia ai: Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú, Fakalaka-laka Fakatāutaha 'a e Kau Finemuí, mo ha tohinoa. 'I he'eku sio takai holo he loki, ne u fakatokanga 'i ne u maheni mo ha tamaiki fefine 'e ni'ihai ai mei he Palaimeli. Ne lea fakafe'iloaki mai e tamaiki fefine 'e ni'ihai ne 'ikai ke u 'ilo. Ne

vave 'eku ongo 'i nongá kae 'ikai ilifia.

Hili ia ne faka'au ke lelei ange e me'a kotoa. Na'e makehe kiate au 'a e ngaahi 'ekitiviti 'a e Mutualé koe'uhí he ne nau ako 'i mai kiate au 'a e founa ke u mo'ui 'aki 'a e ongoongolelé mo e founa ke u tokoni ai ki hoku fāmilí mo e ngaahi kaungāme'á. Pea 'oku fu'u fakafiefia 'a e 'alu ki he kemí 'i he ta'ú takitaha! Ko e Lournaille au he taimi ni, 'oku ou 'amanaki ke faka'osi vavé ni pē 'a e ki' i tohi Fakalalaka Fakatāutahá. 'Oku 'ikai ke u fa'a tatali ke tui 'a e mētali 'a e Kau Finemuí koe'uhí ke ne fakamanatu mai kiate au 'a e lahi 'o 'eku ofi ange ki he'eku Tamai Hēvani 'i he ngaahi ta'u kuo hili.

Ko ia 'oua te ke manavasi 'i, 'e hoku kaungāme'a. Loto-to'a peá ke 'alu ki he Kau Finemuí. 'Oku ou palōmesi atu he 'ikai te ke ongo 'i fakame'apango'ia.

'Ofa Atu,
Malepolo

Ko Hono Talitali Lelei ha 'Ēpoki Fo'ou 'o e Mo'uí

Fai 'e Marissa Widdison

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Okú ke nofo nai 'i ha feitu'u 'oku liliu ai e lanu 'o e 'akaú he teuteu ki he fa'ahita'u momokó? 'Oku pehē e ngaahi kaungāme'á ni 'e toko fā. Ko Noa B., Tileni L., Petuliki M., mo Peni M. 'oku nau nofo kotoa 'i he Motu ko Pilinisi 'Etuaté ofi he matāfanga fakahahake 'o Kānatá. 'Oku mateuteu e fānau tangata ko 'ení ki ha fa'ahita'u fo'ou 'o e mo'uí, 'o hangē ko e 'akaú. Te nau ta'u 12 'i he 'osi ha ta'u 'e taha, pea 'oku 'uhinga ia te nau lea māvae ki he Palaimelí kae fakafē'iloaki ki he Kau Talavou. Ko e me'a 'eni na'e pau ke nau lea 'aki kau ki he tupu haké mo e hoko atú.

Fai pē ho 'Ulungaanga Totonú

'I he taimi ne hiki mai ai 'a Noa ki hení, na'e tokoni'i ia 'e hono ngaahi kaungāme'a fo'ou ke liliu ki he anga 'o e mo'uí 'i he motú. Taimi ní, ko ia 'oku ta'u motu'a taha 'i he kulupú, 'okú ne tokoni'i kinautolu ke nau anga ki he mo'uí 'i he Kau Talavou.

Na'e pehē 'e Noa kau ki he'ene kamata 'i he Kau Talavou, "Ne u hoha'a kau ki hono tali aú mo hono 'ilo'i e ni'ihí kehé. Na'e fu'u tokoni 'aupito 'a e 'alu ki he ngaahi 'ekitivití." Ko e hiva manakoa 'a Noa 'i he Palaimelí 'oku fekau'aki mo e kautau 'a Hila-maní, pea ko e anga ia 'ene sio ki he kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí—'i he'enu uouangataha mo fāitahá.

Ko 'ene fale'í? "Fai pē ho 'ulungaanga totonú."

Faka'apa'apa'i 'a e Lakanga Fakataula'eikí

Kia Petulikí, ko hono ma'u e lakanga fakataula'eikí 'oku 'ikai ko ha liliu ki ha fa'ahinga ta'u. 'Oku 'uhinga ia ko e mo'uí taau mo mateuteu. Na'e pehē 'e Petuliki "'Oku 'ikai te ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí koe'uhí kuó ke ta'u 12. Kuo pau ke ke mateuteu."

'Oku mahino kia Tileni 'a e mahu'inga 'o e teuteú. 'Okú ne feinga ke a'u ki he lotú 'i ha miniti 'e 15 kimu'a ke ne teuteu fakalaumalie ke tufaki e sākalamēnití. Na'á ne pehē, "Kuó u 'osi tufaki tu'o tolu pe

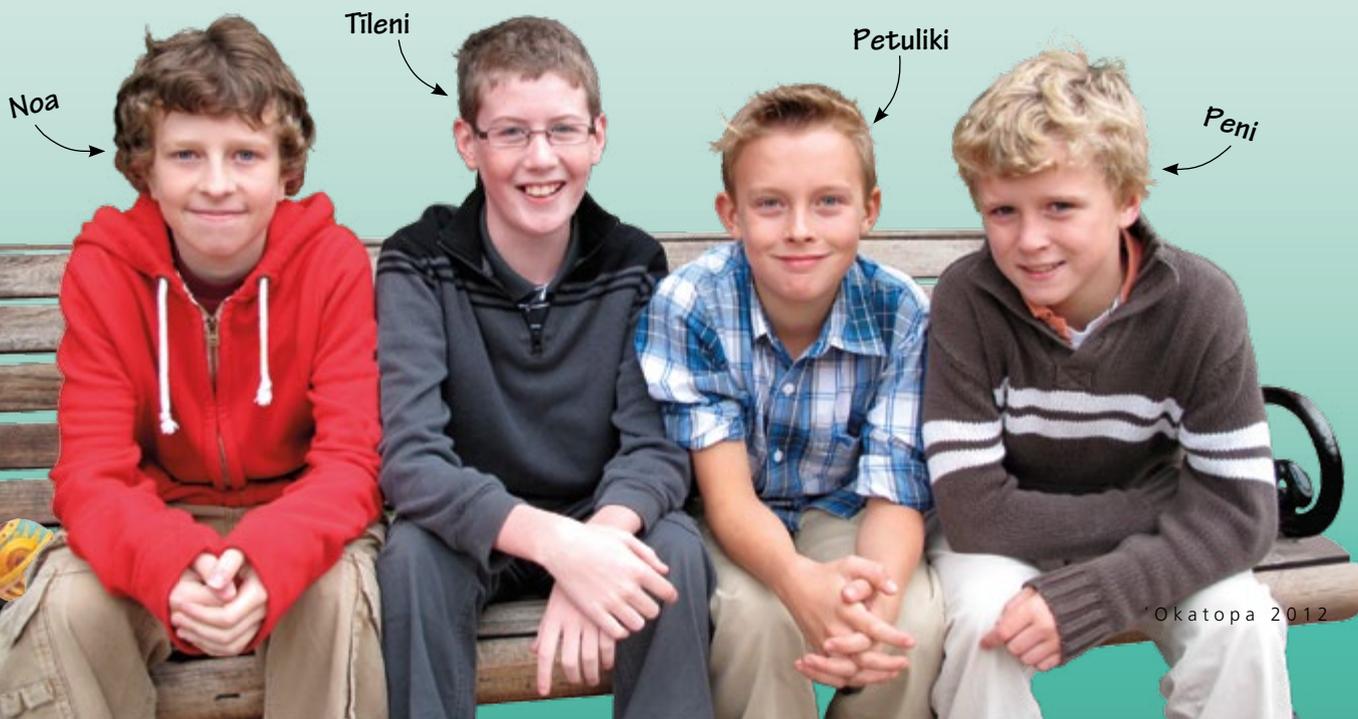
tu'o fā 'a e sākalamēnití, pea 'oku ala mai 'a e Laumalié ki hoku lotó he taimi kotoa pē. 'Oku 'ikai ke u tui 'e faifai péa u anga ki ai."

Na'e pehē 'e Peni 'oku fakamanatu kiate ia 'a e 'Ohomohe Faka'osí 'i he'ene tufaki 'a e sākalamēnití: "Na'e tu'u ai 'a Sīsū. 'Oku tau tu'u 'i he feitu'u na'e 'i ai 'a Sisuú, pea 'okú Ne finangalo ke tau 'i ai."

Sio ki he Temipalé

'Oku ngāue 'a Peni ke ma'u hono Pale 'o e Tui ki he 'Otuá pea 'okú ne 'amanaki atu ki he 'uluaki taimi te ne fakahoko ai ha ngaahi papitaiso ma'á e kau pekiá. Na'e pehē 'e Peni, "Kuo te'eki ai ke u hū ki loto 'i he temipalé, ka 'oku fakamo'oni ma'u pē 'a e kakai kehé kau ki he'enu ongo'i māfana mo lelei hili 'enu o ki aí."

Na'e toki 'alú ni 'a Noa ko 'ene 'uluaki 'a'ahi ia ki he temipalé. Na'á ne pehē na'e tokanga'i ia 'e he kau talavou 'i he'ene kōlomú hangē pē ha fāmili. Na'á ne pehē, "Mahalo te ke ongo'i tailiili, ka 'e 'i ai e kakai ai ke nau tokoni atu kiate koe. Te ke ongo'i 'oku talitali lelei koe." ■

Ha'u, 'Eiki Sīsū

The founga faingofua ♩ = 72-84

Mei he faiva 'a e Siasí ko e
Fakamo'ui 'o Māmaní: Ko Hono 'Alo'í mo 'Ene Toe Tu'ú

1. Ha-'u, ki he 'ai - 'a - nga - kaí; Si'o fo - fo - nga ke va - kaí?
2. Ha-'u, ki he ka - u ka - fó, Pe - lu tui, fe - si lo - tó.
3. Ha-'u, 'ae Hu-hu - 'i la - hí, Mā-ma 'oe po - ngi - po - ngí.

No - fo mu - li pē 'i he - ní, Fa - ka - mā - 'u - la - lo - í.
La - mi, 'o - fa 'au - fu - a - tō, 'la - te Koe, mau mā - lō - lō.
Ho fā - nau 'o ta - 'e - nga - tá; Holo ho - mau lo - 'i - ma - tá!

Ho - la 'a e po - 'u - lí; 'Imā - nu - e - la koe 'Ei - kí.
Ha - 'u he nāu - nau - 'i - á; Pu - le mo tā - kie - ki - ná.
Ha - 'u he nāu - nau - 'i - á; Pu - le mo tā - kie - ki - ná.

Ha'u, ki he 'ai - 'a - nga - ka - í; Sī - sū koe 'Ei - kí!
Teu ke hū mo ta - li a - tú; Ha'u, 'Ei - ki Sī - sū!
Teu ke hū mo ta - li a - tú; Ha'u, 'Ei - ki Sī - sū!

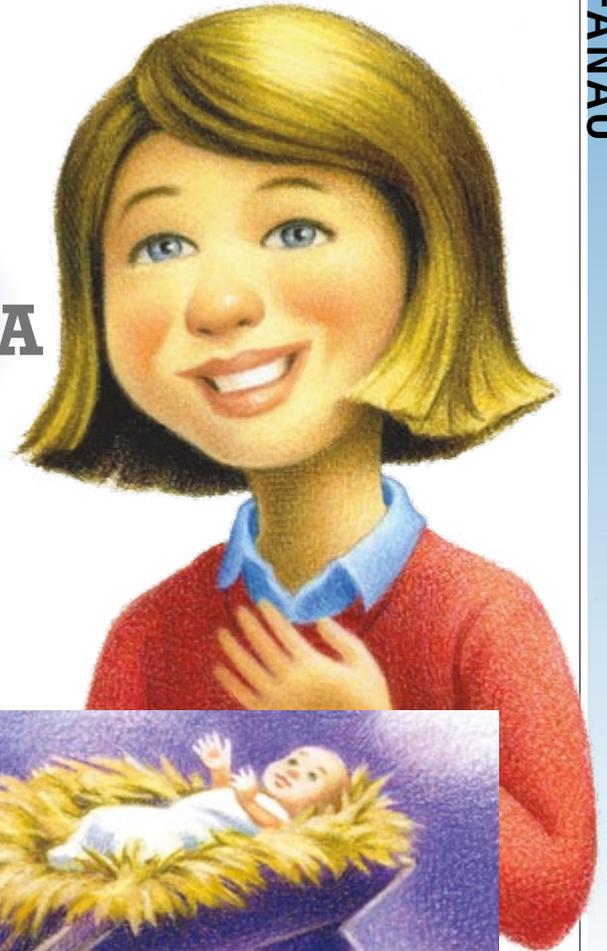
Na'e tohi mo fa'u 'a e *Fakamo'ui 'o Māmaní: Ko 'Ene 'Alo'í mo e Toe Tu'ú* 'i he malumalu 'o e Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

© 2003 IRI. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. 'E lava ke hiki ha tatau 'o e hivá ni ke ngāue 'aki fakatāutaha, faka-Siasí pe 'i 'api pē. Kuo pau ke fakakau e fakatokanga ko 'eni 'i he tatau kotoa pē 'oku hikí.

Ko hono vahe-vahe mai 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ha ni'ihī 'o 'ene ngaahi fakakaukau ki he kaveingá ni.

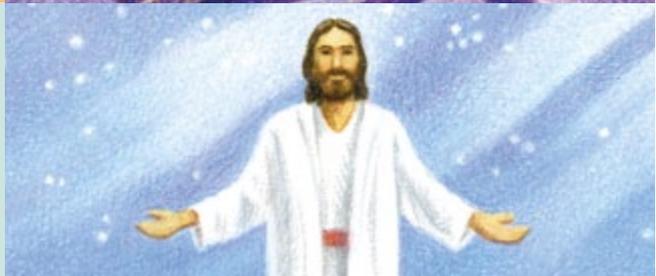
Ko e hā 'oku MAHU'INGA ai ke u muimui FAIVELENGA KIA SĪSŪ KALAI SI, 'o tatau ai pē pe ko e fē e feitu'u 'oku ou 'i aí?

Ko Sīsū Kalaisi 'a e 'Alo pē Taha mo 'Ofeina 'o e 'Otuá Na'e Fakatupú.

Ko la 'á hotau Fakatupú. Ko la 'á e Maama 'o Māmaní. Ko la 'á hotau Fakamo'ui mei he angahalá mo e maté.

Ko e 'ilo mahu'inga taha 'eni 'i he māmaní, pea 'e lava ke ke 'ilo'i ia 'iate koe pē.

Ko e kau muimui kitautolu 'o Sīsū Kalaisi. 'Oku 'ikai ha toe vieveiu.

'E lava ke ke faka'aonga'i e lēsoni mo e 'ekitiviti
ko 'eni ke ako lahi ange ai ki he kaveinga 'a e
Palaimelí ki he māhina ní.

'Oku 'Atā ki he Tokotaha Kotoa Pē 'a e Ngaahi Tāpuaki 'o e Lakanga Fakataula'eikí

Ihe taimi na'e liliu ai 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi 'a Molomoná, na'e 'i ai ha'ane fehu'i mo 'ene tangata tohi ko 'Ōliva Kautelé. Na'á na ō ki he vao 'akaú ke lotua. Lolotonga 'ena lotú, "na'e 'alu hifo ha talafekau mei he langí 'i ha 'ao 'o e maama." Ko e talafekau ko 'ení ko Sione Papitaiso. Na'á ne hilifaki

hono nimá 'i he 'ulu 'o Siosefa mo 'Ōlivá pea foaki ange kiate kinaua 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. Na'e fekau 'e Sione Papitaiso 'a Siosefa mo 'Ōliva ke na fepapitaiso-'aki. Hili ha taimi nounou mei ai, ne omi 'a e 'Aposetolo ko Pita, Sēmisi mo Sioné ki māmani 'o fakanofu 'a Siosefa mo 'Ōliva ki he Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. Kuo toe 'i he māmani 'a e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. (Vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōliá 1:68–72.)

'E lava ke tau ma'u ha ngaahi tāpuaki mo ha ngaahi ouau faka'ofu'ofa tu'unga he lakanga fakataula'eikí. 'Oku kau he ngaahi tāpuaki peheé 'a e ngaahi tāpuaki 'oku foaki ki he ngaahi pēpē fo'ou, kau mahakí,

pea ki he fānaú 'e he'enua tamaí pe ko ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki mo'ui taau kehe. Kuo pau foki ke tau ma'u ha ngaahi ouau lakanga fakataula'eiki pau ke tau toe foki ai ki he Tamai Hēvaní. 'Oku kau 'i he ngaahi ouau 'e ni'ihi ko 'ení 'a e papitaiso 'i he fakaukú, ma'u 'o e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, mo e ngaahi ouau fakatemipale toputapu te nau lava 'o sila 'i fakataha 'a e ngaahi fāmili ke ta'e ngatá. 'Oku fakahoko foki he tempalé 'a e ngaahi ouau ma'á e kakai kuo nau pekia ka na'e 'ikai ke nau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelé. 'Oku 'Atā ki he Tokotaha Kotoa Pē 'a e Ngaahi Tāpuaki 'o e Lakanga Fakataula'eikí! ■

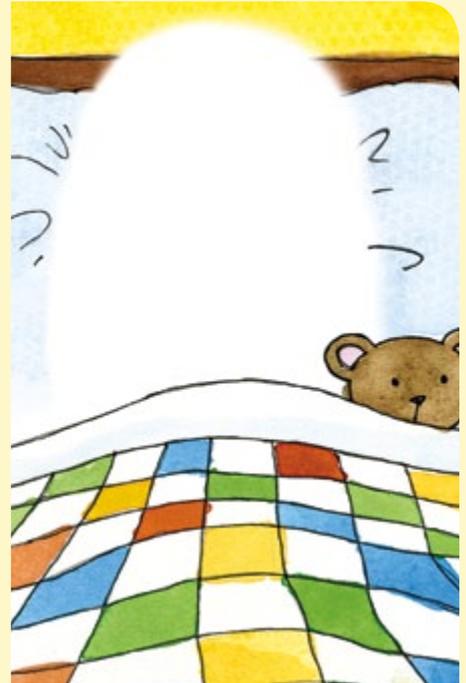
Hivá mo e Folofolá

- Fili ha hiva kau ki he lakanga fakataula'eikí mei he *Tohi Hiva 'a e Fānaú*
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:35

**‘EKITIVITĪ FKT:
‘Oku Tokoni‘i ‘a e
Kakai ‘e he Lakanga
Fakataula‘eiki**

Ko e lakanga fakataula‘eiki ko e mālohi ia
‘o e ‘Otuá ke ngāue mo tāpuekina e kakai
‘o fakafou he ngaahi ouaú mo e ngaahi
tāpuaki. Tā hō ‘imisí ‘i loto ‘i he
ngaahi fakatātā ko ‘ení.

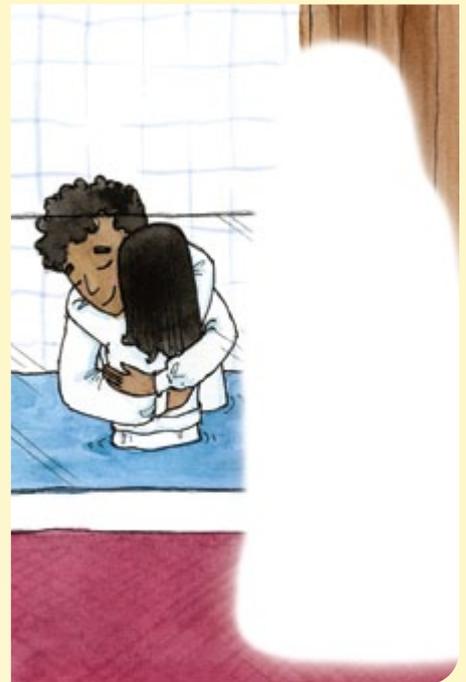
‘Oku tāpuaki‘i mo tufa ‘a e sākalamēnití ‘e he
kau ma‘u Lakanga Fakataula‘eiki. Tā fakatā-
taa‘i koe ‘i he seá, ‘okú ke teuteu ke ma‘u e
sākalamēnití.

‘E lava ke faingāue ‘a e lakanga fakataula-
‘eiki ki he kau mahakí. Tā fakatātaa‘i koe
‘okú ke tokoto ‘i he mohengá, ‘oku ‘ikai ke
ke ongo‘i sai.

Ko Koe Pē

‘I he Mata‘itofe Mahu‘ingá, vakai ki
he Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:68–73.
Faka‘aonga‘i e ngaahi veesi ko iá ke
tokoni atu ke ke fakafonu e ngaahi lea
‘oku puliá. Hiki ha ngaahi me‘a kehe
‘okú ke ako mei hono lau e ngaahi veesi
ko ‘ení ‘i ha la‘ipepa kehe.

1. “Ko e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné
... ‘okú ne ma‘u ‘a e ngaahi kī ‘o e
tauhi mai ‘a e _____, pea mo
e ongoongolelei ‘o e _____.”
2. _____ na‘e ‘uluaki papitaisó.
3. Na‘e papitaiso ‘e ‘Ōliva Kautele ‘a
_____.
4. Na‘e ngāue ‘a Sione Papitaiso
‘o fakataua ki he tu‘utu‘uni ‘a
_____, _____
pea mo _____.
5. Na‘e foaki kimui ange ‘e Pita, Sēmisi
mo Sione ‘a e _____
Lakanga Fakataula‘eiki kia Siosefa
mo ‘Ōliva.

‘E lava ke sila‘i fakataha e fāmīlí o fakafou ‘i he
ngaahi ouau fakatemipalé. Tā fakatātaa‘i ho
fāmīlí ‘i mu‘a he temipalé.

Ko e papitaisó mo hono ma‘u ‘o e me‘afoaki
‘o e Laumālie Mā‘oní‘oní ko e ongo ouau ia
‘o e lakanga fakataula‘eiki. Tā fakatātaa‘i koe
‘i mu‘a ‘i he vai papí.

Ngaahi tall: 1. kau ‘angelo, faka-
tomá; 2. ‘Ōliva Kautele; 3. Siosefa
Sāmīta; 4. Pita, Sēmisi, Sione;
5. Melekisetekei.

Liunga Ua e Ngaahi Tāpuakí

Fe'iloaki mo Sōfī mo 'Elaité A. 'o 'Anatananalivo, Matakasikaá.

Fai 'e Richard M. Romney

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Oku nofo e ongo māhanga fefine ta'u hongofulu ko Sōfī mo 'Elaité 'i Matakasikā. Ko ha motu lahi ia 'i he matāfanga 'o 'Afiliká. 'Oku 'i ai ha talanoa mo'oni 'oku sai'ia ai hona fāmili. 'Oku pehē 'e 'Elaité, "Ne 'ilo'i 'e he'eku tamaí 'oku mo'oni 'a e Siasí 'i he'ene fuofua fe'iloaki pē mo e ongo faifeakaú. Ne fakaului ia he taimi pē ko iá." Ne papitaiso 'ena fa'éé hili pē ha ngaahi māhina sí'i.

Kimú'a pea fā'ele'i e ongo tamaiki fefiné, ne 'aukai mo lotu 'ena ongomātu'á ke 'i ai ha'ana ta'ahine. 'Oku pehē 'e Sōfī, "Pea 'ikai ko ha ta'ahine pē 'e taha, he ne fā'ele'i 'e he fine'eikí ha toko ua."

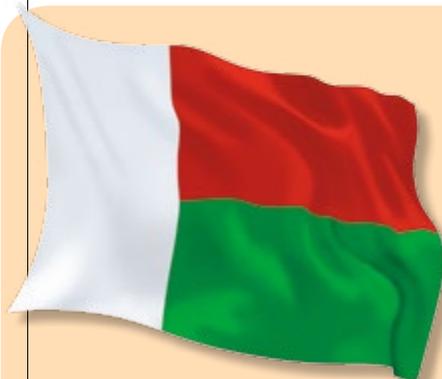
Talu mei ai mo e liunga ua e ngaahi tāpuakí ma'u ai pē! ■

Ne tākaki 'e he fāmili 'o Sōfī mo 'Elaité 'i ha ta'u 'e tolu ha pa'anga ke nau ō ki he Tempale Sohānisi-peeki Sauté 'Afiliká ke silá 'i kinautolu. Ne nau fononga 'i ha maile 'e 1,300 miles (2,100 km) tupu pea kolosi atu he Tahī 'Initiá ke a'u ki ai.

'Oku 'i ai ha kiliniki faka-faito'o 'a e fine'eiki 'oku ofi ki honau 'api. 'Oku na tokoni 'i hono tafi mo tauhi ia ke ma'á.

'Oku fakafongga'i 'e he lanu hine-hina ko ia 'i he fuka 'a Matakasikaá 'a e haohaoá, fakafongga'i 'e he kulokulá 'a e tau'atāina pea fakafongga'i 'e he lanumatá 'a e 'amanaki lelei.

'Oku 'i ai ha ongo pusi 'a Sofi mo 'Elaite, pea 'oku na saí'ia ke fuofua kinaua.

Ko e fa'ahinga 'o e ngeli ko e Limá mo e fōkai 'a e ongo monu-manu 'oku ma'u 'i Matakasikā.

'Oku fiefia 'a e ongo māhangá mo hona ongo tuonga'ané, hona fakafotú, pea mo 'ena tamaí mo e fa'éé 'i he efiafi fakafāмили 'i 'api.

FATAA'I 'O E FĀMĪJŪ 'E RICHARD M. ROMNEY, NGA'AAHI TĀ KEHE FAI 'E CRAIG DIMOND © IRI; ISTOCKPHOTO.COM/GLOBALP; ISTOCKPHOTO.COM/LIPOWSKI

He 'Ikai Lava Nai Ke PAPITAIISO Mo Au?

“E papitaiso 'a 'enau fānaú ki he fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá 'i he taimi 'oku nau ta'u valu aí” (T&F 68:27).

Ne fehu'i ange 'e Sisitā Siliva, “E Nuno mo Meliame, te mo muimui nai he sīpinga 'a Sīsū Kalaisi 'o papitaiso he Tokonaki kaha'ú?”

Ne 'ikai tui 'a Paulo ki he me'a ne fanongo ki aí. Ne fakaafe'i 'e he ongo sisitā 'a hono ta'oketé mo hono tuofefine ta'u 10 ke na papitaiso!

Ne tali fiefia ange e ongo māhangá, “Io! Io!”

Ne 'ikai lava 'o ta'ofi e malimali 'a Meliamé. Ne tā nima 'a Nuno mo Sisitā Lōpesi. Ne malimali fiefia 'a e Kuifefiné mei hono sea lanu kulo-kula he tuliki.

Kuo lau uike 'eni hono ako'i 'e he ongo sisitā 'a Paulo mo hono ongo

tuofefiné 'i he 'api 'o e Kuifefiné.

'Oku nofo 'a Paulo 'i he motu ma'ui- 'ui mo havilivili ko Sā Mikaelé, 'a ia 'oku maile 'e 1,000 (1,600 km) mei Potukali. Ne sai'ia 'a Paulo ke fakaava e kongā ki 'olunga 'o e matapā 'o e fale 'o e Kuifefiné mo ne mokomoko- 'ia he 'ea havilivili mei tahí 'i he taimi 'oku sio atu ai kia Sisitā Lōpesi mo Sisitā Siliva 'okú na lue mai he halá ke ako'i ange 'a e ongoongoleléi.

Ne ako'i 'e he ongo faifekau fefiné 'a Paulo mo hono ngaahi tokouá 'i ha ngaahi uike 'i he 'api 'enau Kui Fefiné 'i he motu ma'ui- 'ui mo havilivili ko Sā Mikaelé- 'a ia 'oku maile 'e 1,000 (1,600 km) hono mama'ó mei he fonua lahi ko Potukali. 'E papitaiso 'a Nuno mo Meliame, 'o hangē pē ko ia ne ako'i 'e Sīsū! Ne fie muimui foki mo Paulo 'i he sīpinga 'a e Fakamo'uí.

Na'á ne 'eke loto vēkeveke ange, mo puke ke ofi 'ene tohi fakatātā 'o e Tohi 'a Molomoná, “E ongo sisitā, 'e lava nai ke papitaiso mo au he Tokonaki kaha'ú?”

Ne malimali 'a Sisitā Siliva mo kalokalo. “Oku ou kole fakamolemole atu, Paulo. Kuo folofola mai e 'Eiki 'oku fie ma'u ke tau papitaiso kotoa ka 'e toki fai ia hili e hoko hotau ta'u valú. 'Okú ke kei ta'u ono, pea 'oku 'ikai ke ke ha'isia ki ho'o ngaahi filí.”

Ne pehē ange leva 'e Paulo, “Ka, 'e ongo sisitā, kuó u lotu mo lau e Tohi 'a Molomoná mo hoku fāmīlī 'o hangē ko ia kuó mo ako'i māi. 'Oku ou 'alu he uike kotoa ki he Palaimelí mo e Kuifefiné mo e Fa'ē-tangata ko Malioó. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni e Sias! Me'a ní he 'ikai lava ke papitaiso fakataha au mo Nuno mo Meliame?”

Ne pehē ange leva 'a Sisitā Lōpesi, “Kuó ke fai lelei 'i hono mo'ui 'aki e ngaahi fekaú mo ako ki he ongoongoleléi. Ka 'oku kei fie ma'u pē ke ke tatali 'i ha ta'u 'e ua pea toki lava ke papitaiso koe.”

Ne kamata ke folofāvai 'a Paulo pea lo'imata'ia. Na'á ne tu'u faka- vavevave hake leva 'o lele ki hono lokí 'i he fungavaka ki 'olunga 'o e falé, 'a ia ne mohe ai mo hono tokouá mo e tuofefiné.

Hili e tangi ‘a Paulo ‘i ha taimi nounou ‘i hono piló, na‘á ne fanongo atu ki ha taupātū mai ha taha he sitepú. Ne tangutu hifo leva ‘a e Fa‘ētangata ko Malioó he mohenga ‘o Pauló.

Ne ‘eke ange ‘e he Fa‘ētangata ko Malioó, “Paulo, ko e hā e me‘a ne hokó?”

Ne pehē ange ‘e Paulo, “Ne talamai ‘e Sisitā Siliva mo Sisitā Lō-pesi he ‘ikai lava ke papitaiso au, ka ‘e lava ke papitaiso ‘a Nuno ia mo Meliame. ‘Oku ou fie hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasí! ‘Oku ou sai‘ia ‘i hono hiva‘i e ngaahi himí he houalotu sākalamēniti mo e ako ki he folofolá he Palaimeli. ‘Oku ‘ikai ke u fie ma‘u ke li‘aki au.”

Na‘e lea mokomoko ange leva e Fa‘ētangata ko Malioó, “Paulo, te ke kei lava pē ‘o hoko ko ha kongá ‘o e Siasí, neongo ‘oku te‘eki ke ke ta‘u motu‘a fe‘unga ke papitaiso.”

Ne mihimihi pē ‘a Paulo ‘i hono piló, “O fēfē?”

Ne fakamatala‘i ange leva ‘e he Fa‘ētangata ko Malioó, “Sai, ‘okú ke ‘ilo‘i ‘oku teuteu‘i ‘e he Palaimeli ha polokalama sākalamēniti. Ne talamai kiate au ‘e ho‘o faiako Palaimeli ‘okú ne kumi ha ni‘ihi ke fai ‘enau fakamo‘oní ‘i he polokalamá. Ko e founa ia ‘e taha ‘e lava ke ke kau ai ‘i he lotú.”

“Mo‘oní?” Ne tangutu hake leva ‘a Paulo ‘o sio ki he‘ene fa‘ētangata. Na‘á ne ki‘i fakakaukau. “Mahalo te u lava foki ‘o fai ‘eku fakamo‘oní ‘i hono papitaiso ‘o Nuno mo Meliamé!”

Na‘e pehē ange leva ‘e he Fa‘ētangata ko Malioó, “Fakakaukau lelei ia! Neongo ‘okú ke kei si‘i ke papitaiso koe, ka ‘oku lava pē ke ‘i ai ha‘o fakamo‘oní.”

Ne hifo leva ‘a Paulo mei hono mohengá ‘o fakavavevave hifo he sitepú.

Ne ui atu e Fa‘ētangata ko Malioó, “Paulo, ko ho‘o ‘alú ki fē?”

Ne tali fiefia mai ‘e Paulo, “Ko ‘eku ‘alú ke ‘ahi‘ahi fai ‘eku fakamo‘oní ki he ongo faifekaú!” Te u vahevahe ia lolotonga ‘eku tali ke papitaiso aú!” ■

“‘Oku ‘uhinga ‘a e fa‘a kātaki ki he fa‘a tatali mo e ‘ūkuma. ‘Oku ‘uhinga ia ke tau vilitaki ‘i hono fai ha me‘a pea fai e me‘a kotoa te tau lavá—‘a e ngāué, ‘amanaki lelei, mo ngāue ‘aki e tuí.”

Palesitani Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisi ‘Uluaki, “Fai Atu Ai Pē ‘i he Fa‘a Kātaki,” Liahona, Mē 2010, 57.

Ko e Teuteu 'o Hangē Ha Tīkoní

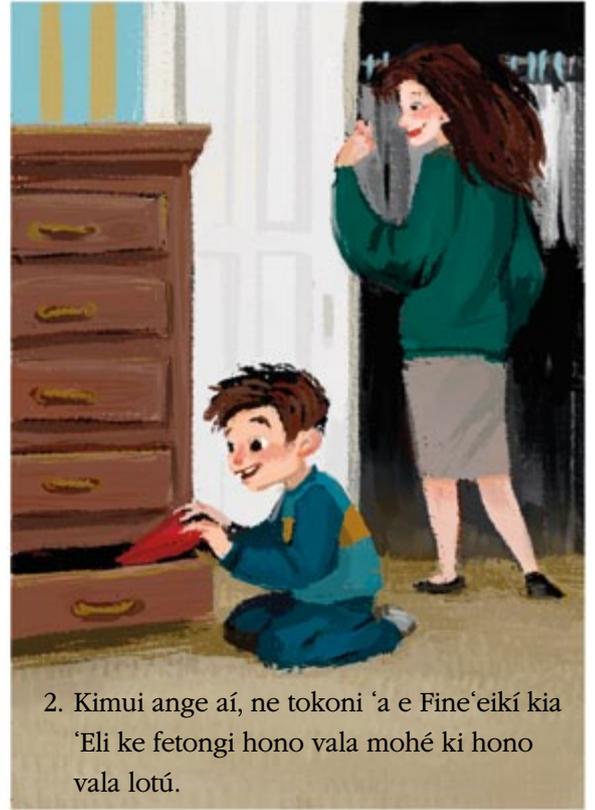
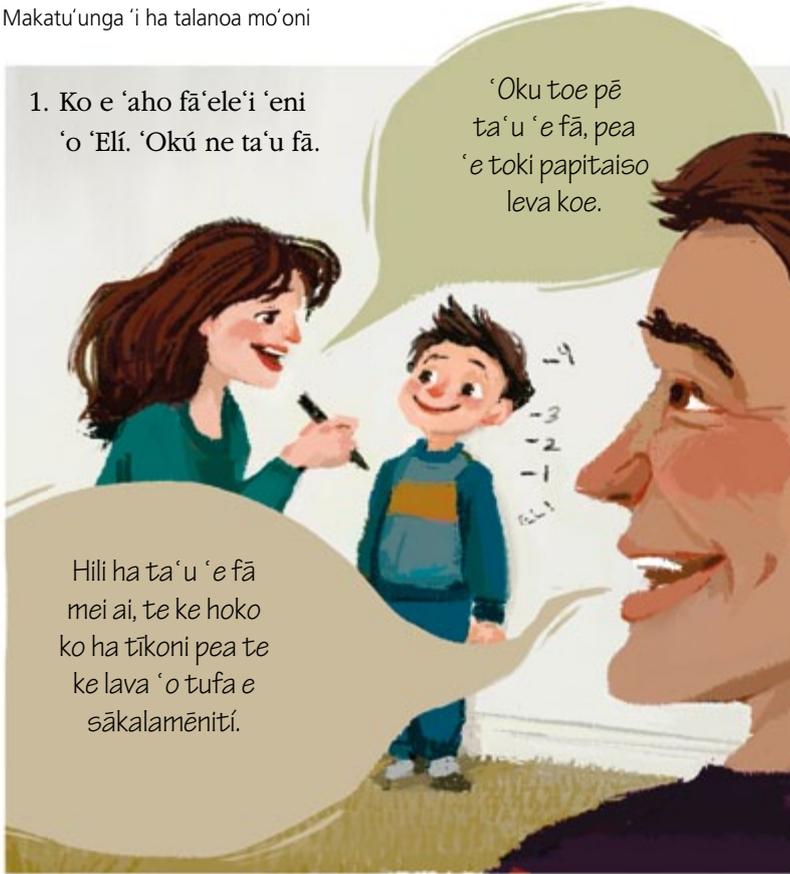
Fai 'e Hilary M. Hendricks

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

1. Ko e 'aho fā'ele'i 'eni
'o 'Eli. 'Okú ne ta'u fā.

'Oku toe pē
ta'u 'e fā, pea
'e toki papitaiso
leva koe.

Hili ha ta'u 'e fā
mei ai, te ke hoko
ko ha tīkoní pea te
ke lava 'o tufa e
sākalamēnití.

2. Kimui ange aí, ne tokoni 'a e Fine'eikí kia
'Eli ke fetongi hono vala mohé ki hono
vala lotú.

3.

'Oku tui nai 'e he kau
tīkoní ki he lotú ha
talausese 'o e kau
mo'unga'i tangatá?

'Ikai. 'Oku tui 'e
he kau tīkoní e
talausese lelei.

4.

'Oku tui nai 'e
he kau tīkoní
ki he lotú ha
sote 'o ha
mo'unga'i
tangata?

'Ikai. 'Oku tui 'e he kau
tīkoní 'a e sote hiná
mo e hēkesí.

5.

‘Oku ou fie tui ha sote hina mo ha talausesē lelei. ‘Oku ou fie teuteu hangē ha tīkoní.

Ne tokoni e Fine‘eikí kia ‘Eli ke tui hono talausesē lelei, sote hina mo ha hēkesi.

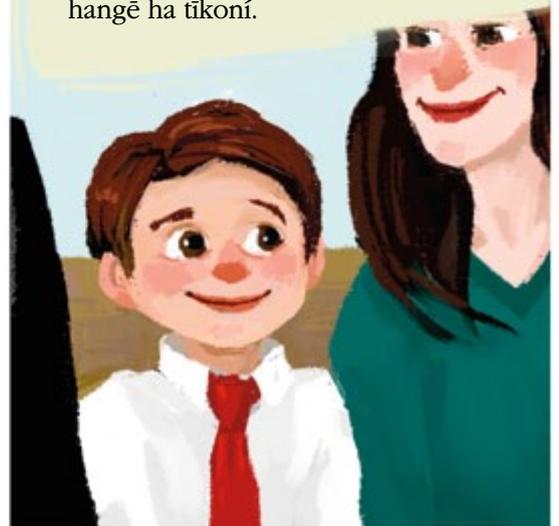

6. Ne kūnima ‘a ‘Eli he lotú ‘i he‘ene sio ki hono tufa ‘e he kau tīkoní ‘a e sākalamēnití.

7. ‘I he taimi ne ‘omi ai ‘e ha tīkoní ‘a e sākalamēnití kia ‘Eli, ne to‘o ‘e ‘Eli ha me‘i mā peá ne ‘oatu ‘a e laulaú ki he Fine‘eikí.

8. Ne malimali e Fine‘eikí kia ‘Eli. Na‘á ne fiefia ke tokoni. Na‘á ne ongo‘i ‘okú ne hangē ha tīkoní.

NGAAHI FAKATĀTĀ 'OKU FUFUU'Ī

'Oku fie teuteu 'a 'Eli hangē ha tikoní. Tokoní'i ia ke kumi e ngaahi me'a 'i hono lokí 'e tokoni ke ne teuteu hangē ha tikoní.

PEESI VALIVALĪ

‘Oku tau ma’u ‘a e ngaahi ouau ‘o e fakamo’ui ‘o fakafou mai ‘i he lakanga fakataula’eiki.

“Pea ko kinautolu kotoa pē foki ‘oku ma’u ‘a e lakanga fakataula’eiki ko ‘enī
‘oku nau ma’u au, ‘oku folofola ‘e he ‘Eiki’” (T&F 84:35).

Ngaahi Ongongo 'o e Siasí

Vakai ki he news.lds.org ke ma'u ha ngaahi ongoongo mo ha polokalama faka-Siasí lahi ange.

Fakafehokotaki 'e he To'u Tupu Palāsílá e Hisitōlia Fakafāmilí mo e Ngāue Fakatemipalé

Fai 'e Melissa Merrill

Ngaahi Ongongo mo e Ngaahi Me'a 'Oku Hoko he Siasí

Na'e fakatokanga 'i 'e Hōsea A. Mosikā ha me'a: na'e lahi e "taimi tatali" 'o e to'u tupu 'oku nau omi ki he Temipale Kamipinasi Palāsílá.

Ko Misa Mosikā foki ko e talēkita 'o e senitā hisitōlia fakafāmilí, 'a ia 'oku ofi atu pē ki he temipalé, pea na'á ne 'ilo'i koe'uhí ko e fononga lōloa mai ha ni'ihi 'o e to'u tupú ki he temipalé, na'e omi ai ha tokolahi 'i ha 'ū kalavani 'o nau nofo ai 'i ha ngaahi 'aho si'i. Na'e 'ikai lava ke ne tukunoa 'i e taimi ne nau tatali ai he 'osi 'enau papitaisó ki he 'enau ma'u me'atokoní pea mo 'enau tali ki he 'enau mātu'á mo e kau taki kehe ne nau kau atu ki he ngaahi ouau kehe 'o e temipalé.

Ka na'á ne fakakaukau, mahalo pē te ne lava 'o 'oange ki he to'u tupú ha me'a 'e taha ke nau fai makehe mei he lue takai holo pē 'i tu'a he temipalé 'i honau taimi 'ataá.

Pea na'á ne fai ia.

Ko ha Fakaafe

Na'á ne kamata fakaafe 'i 'a e to'u tupú ki he senitā mo ne talaange te ne lava 'o ako'i kinautolu ki hono fai 'o e fekumi fakamotu'alea 'i he FamilySearch.

'I he kamata'angá ne mā pe momou hanau ni'ihi. Ka na'e pehē 'e Misa Mosikā ko e taimi na'á ne lea ai 'o fekau'aki mo hono fakahaofi 'o e kakaí mei he fakapo'ulí kae 'omi honau hingoá ki he māmá 'i he talangofua ki he lea 'a e palōfita mo'uí, ne ongo ia ki he to'u tupú (vakai, David A. Bednar, "E Liliu 'a e Loto 'o e Fānaú," *Liahona* mo e *Ensign*, Nov. 2011, 24–27).

Na'e mahu'inga foki e tu'u fakataha pē 'a e temipalé mo e senitā hisitōlia fakafāmilí 'i he feitu'u tatau; 'okú ne fakaha'i mai 'i ha founa fakatu'asino ko e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí ko ha kongā ia 'e ua 'o ha ngāue ma'ongo'onga 'e taha. Pea hangē ko e lau 'a Siasí A. 'Oakesi ko e palesiteni 'o e Temipale Kemipinasi Palāsílá, ko ha me'a ia 'oku omi e to'u tupu 'i he vāhenga fakatemipalé 'o ako.

Na'á ne pehē, "Kimu'a pea fai ha fakamamafa 'i hono fakakau mai kinautolu ki he hisitōlia fakafāmilí mo e fekumi fakamotu'aleá, na'e meimei ko e tefito'i taumu'a pē 'enau omi ki he temipalé ke fakahoko e papitaiso ma'á e kau pekiá. Kuo kau 'eni 'a e fakahokohoko fakamotu'aleá ia 'i he 'enau ngāué."

Ko ha Talateu

'I he taimi na'e omi ai e to'u tupú ki he senitā, na'e fai ai ha ki'i fakataukei nounou pea lea ai 'a Misa Mosikā mo e kau faifekau ngāue tokoni he senitā 'o kau ki he ngaahi tefito 'i mo'oni ko 'eni:

- 'Oku nau hoko ko e kau faifakamo'ui 'i he mo'unga ko Saioné (vakai, 'Opataia 1:21).
- 'Oku nau muimui ki he ui 'a e palōfitá (vakai, "E Liliu e Loto 'o e Fānaú").
- 'Oku nau fakahaofi 'a e kakaí mei he fakapo'ulí—'a e fakapo'uli 'o e ngaahi filimi kuo mo'ungaloá mo e ngaahi tohi efua 'o e 'ōfisi lesisitá mo e ngaahi siasí. 'Oku hanga 'e he fakahokohoko fakamotu'aleá 'o 'omi 'a e ngaahi hingoā ko iá ke 'ilo'i pea 'ai ke faingofua hono kumi kinautolú ke lava 'o 'ilo kinautolu 'e honau ngaahi fāmilí.
- 'I he 'enau kau ko ia ki he ngāué ni, te nau kau ai ki ha tafa'aki 'e taha 'o e "tefito faka'ofu'ofa tahá ni 'o e ngaahi tefito kotoa pē 'a ia 'oku kau ki he ongoongolelei ta'engatá, 'a ia ko e papitaiso ma'á e kakai kuo pekiá" (T&F 128:17).
- Te nau faka'aonga 'i ai honau taimi 'i he ngāue ma'ongo'onga 'o e huhu'i 'o e kau pekiá, 'a ia 'okú ne faitāpuekina e ngaahi fāmilí.
- 'Oku tau kau kotoa pē 'i he fāmilí 'o e 'Otuá, pea ko e taimi 'oku nau fakahokohoko fakamotu'alea ai 'a e hingoā 'o ha kakai 'oku 'ikai ke nau 'ilo'i, ko 'enau tokoni 'i ai pē ia honau fāmilí.
- Ko 'ene mahino pē kiate kinautolu e founa 'oku nau kau atu ai ki he fakahokohoko fakamotu'aleá, 'oku nau ma'u ai ha faingamālie ke

Lolotonga e ngaahi 'a'ahi ki he temipalé, 'oku kau atu ai e to'u tupu 'i he vāhenga 'o e Temipale Kamipinasi Palāsilá ki he fakahokohoko fakamotu'alea FamilySearch 'i he vaha'a taimi 'oku nau tatali ai ki he taimi hoko ke nau papi ai.

nau ako'i honau fāmilí mo e to'u tupu 'i honau uōtí mo e koló ke nau kau mai foki mo kinautolu ki ai.

Na'e faka'aonga'i leva 'e Misa Mosikā mo e kau faifekau e ngaahi komipiuta 'a e senitaá ke faka-'ali'ali 'aki ki he to'u tupú e founa kamata hono fai 'o e ngāué pea mo e founa ke fokotu'u pea ngāue 'aki e polokalama fakakomipiutá 'i he'enau foki ki honau 'apí. Na'e pehē 'e Misa Mosikā, ko 'ene mahino pē kiate kinautolú, ne nau kamata "fai leva 'a e ngāué 'i ha mālohi ta'e fakatataua."

Ko ha Loto Vēkeveke ki he Ngāué

Na'e hā 'enau loto vēkevekā mei he lahi 'o e hingoá. 'I he fuofua māhina 'e ua 'o e 2012, na'e fakahokohoko fakamotu'alea ai 'e he kau 'a'ahí ha ngaahi hingoa 'e 6,370; ko e hingoa 'e 3,305 ai na'e fakahokohoko fakamotu'alea ia 'e ha to'u tupu 'i he vaha'a 'o e ta'u 12 ki he 18. Ko hono mo'oni, ke lava 'o fakalato e fakautuutu e tokolahi 'o e kakai 'oku nau mahu'inga'ia 'i hono fai 'o e ngāué ni, na'e hanga ai 'e he senitā hisitōlia fakafāmilí 'i Kemipinasí 'o fakalōloa honau taimi ngāue angamaheni ko e 8:00 a.m. ki he 6:00 p.m. ke nau ava pē 'o a'u ki he taimi 10:00 po'ulí.

Ka 'oku 'ikai li'aki 'e he to'u tupú ia 'a e ngāué 'i he'enau mavahe pē mei he temipalé. 'I he'enau a'u ki honau 'apí, 'oku nau hokohoko atu pē 'o fai e ngāue ko ia 'oku ui 'e Misa Mosikā ko e "kau tau 'e toko 170,000 tupu 'o e kau fakahokohoko

fakamotu'alea 'i he Siasí he 'ahó ni." 'Oku tokolahi ha ni'ihi 'oku nau fakakakato 'enau ngaahi tau-mu'a ki he Fatongoa ki he 'Otuá mo e Fakalakalaka Fakatāutahá 'i he'enau ngāue fakahokohoko fakamotu'aleá.

Ko ha Tākiekina ki he Lelei

'I he kongā kimu'a 'o e ta'u ní, na'e 'alu ai 'a e ta'ahine ta'u 16 ko 'Isapela A. 'o Vila Vela, 'Esipilito Sanitō 'i Palāsilá, fakataha mo 'ene fa'eé mo hono tokouá ki he temipalé; na'e hoko he 'aho faka'osi 'enau 'a'ahí 'a e ta'u 'e taha 'o e mālōlō 'ene kui fefiné. Na'e papitaiso 'o fakafofonga'i 'e 'Isapela 'ene kui fefiné kae fakahoko 'e he'ene fa'eé 'a e ngaahi ouau fakatemipale kehé ma'ana.

Na'e pehē 'e 'Isapela, "Ne u ongo'i he 'a'ahi ko 'ení na'e fie ma'u ke u fai ha me'a lelei. Ne u loto ke u ako ke poto he fakahokohoko fakamotu'aleá pea na'e tokoni'i au 'e Misa Hōsea Mosikā.

"Ko ia 'i he taimi ne u papitaiso ai 'o fakafofonga'i 'eku kui fefiné, na'e ongo mo'oni e Laumālié kiate au. Ne u 'ilo'i 'oku 'i ai ha kakai tokolahi kuo fuoloa fau 'enau tatali mai he tafa'aki 'e taha 'o e veilí pea ne nau fie ma'u 'eku tokoni. Ne u 'ilo'i 'e lava ke u foaki ha kongā 'o hoku taimí ke u tokoni ai pea 'oku lahi e me'a 'e lava ke u fai ma'á e kakai ni. Ko e ngāue fakahokohoko fakamotu'aleá, ko ha ngāue ia 'o e 'ofa." ■

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange 'i he talanoá ni, vakai ki he news.lds.org.

Fokotu'u e Fuofua Siteiki 'i 'Initiá

Fai 'e 'Eletā E. Jack mo Sisitā Pamela Kellerstrass

Misiona 'Initia Pangikoloá

Na'e hāsino e ongo'i fiefia mo e hounga'ia 'i he fakataha mai ha kāingalotu mo e kaungāme'a 'e toko 1,500 tupu he 'aho 27 'o Mē 2012, ki he Senitā Konivēsio Novotelá 'i Haitalpeti 'i 'Initiá ki hono fa'u 'o e Siteiki Haitalpeti 'Initiá, 'a ia ko e fuofua siteiki ia 'i he fonuá. Na'e pule'i ia 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea na'á ne kau fakataha atu ki ai mo 'Eletā

Tōnolo L. Holositoloma 'o e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú, kae pehē kia 'Eletā 'Anitoni D. Pēkini 'o e Kau Fitungofulú, 'a ia 'okú ne lolotonga hoko ko e Palesiteni 'o e 'Ēlia 'Ēsiá. Na'e kau atu e kau takí kotoa mo hono uai'í ki he konifelenisi.

Na'e hikinima 'i 'a Sione Kati ko e palesiteni fakasiteikí pea tokoni 'uluaki 'a Sualesa Natalasani pea tokoni ua 'a Lasalanami Pasi. Ko e fuofua pēteliake 'o 'Initiá ko e palesiteni fakavahefonua

mālōloó ko Palāsati Lao Kati.

'I ha lea 'a Lenitī D. Fanga ko e palesiteni 'o e Misiona 'Initia Pangikoloá ki he fakataha'anga tokolahi taha 'a e Kāingalotú kuo fai 'i 'Initiá, na'á ne pehē ai, "Ko ha 'ata nāunau'ia 'eni 'i he 'aho fakahisitōliá ni, ko ha 'aho

Ko e kau palesitenisi 'o e Siteiki Haitalpeti 'Initiá (mei to'ohema ki to'omata'u): Sualesa Natalasani ko e tokoni 'uluaki; Sione Kati ko e palesiteni; pea mo Lasalanami Pasi ko e tokoni uá.

Ko e fakataha mai ha kau tāutaha kei talavou 'e meimei toko 600 mei 'Initiá, Nēpolo mo Sulí Langikā ke fakahoko ha konifelenisi kimu'a pea toki fokotu'u e fuofua siteiki 'i 'Initiá.

FATĀA NA'E FAI 'E JAMES DAIRYMPIE

te tau manatua ma'u pē. Te tau manatua ma'u pē na'e 'i heni ha 'Aposetolo 'a e 'Eikí."

Na'e fakahaa'i 'e 'Eletā Pēkini ha 'ofa mei he Kau Palesitenisī Faka'ēliá ki he kāingalotu 'i 'Initiá 'aki 'ene pehē, "Oku tau mātā ha kamata'anga 'o ha ngāue faka'ofa'ofa he fonuá ni. 'Oku fakahoko e tupulaki 'a e Siasí mo hono fa'u 'o e siteikí 'o fakatatau mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei ta'engata' pea mo e ngaahi sīpinga 'o e lakanga fakataula'eikí kuo fokotu'ú."

'I he lea 'a 'Eletā Holositoloma 'o kau ki he'ene hoko ko ha fakamo'oni fika ua ki hono uiui'i 'o e kau palesitenisī fakasiteiki fo'ou, na'á ne fakamatala'i ai e founa ma'u fakahā 'oku fili 'aki e kau taki fo'ou 'o e siteikí. 'I he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e Kau Fitungofulú, na'á ne pehē ai na'e vahe ange kiate ia pea na'á ne tū'uta mai mo ha loto 'oku 'ata'atā mei he filifilimānakó pe laulanú. Na'á ne ha'u 'i he founa 'a e 'Eikí, 'o fakafalala pē ki Hono Laumālié ke ma'u 'aki ha fakahā. Na'e pehē 'e 'Eletā Holositoloma, "Ko e finangalo ia 'o e 'Eikí ke hoko 'a Palesiteni Kati ko e palesiteni fakasiteikí."

Na'e lea foki 'a Kilisitina 'Oakesi, 'a ia na'á ne kau atu ki ai mo hono husepānití, 'o fekau'aki mo hono ako'i 'o e fānaú ke nau tui "na'e 'ilo ia 'e he'emaui ngaahi fa'éé" (vakai, 'Alamā 56:48).

'I he lea tuku 'a 'Eletā 'Oakesi 'i he fakatahá, na'á ne fakahaa'i ai 'ene hounga'ia ki he pule'anga 'o 'Initiá, ko ha fonua 'oku tau'atāina fakalotu pea 'atā ai ki he kāingalotu 'o e Siasí ke nau "fakataha mo lea'aki e ngaahi

tefito'i mo'oni 'o 'etau tuí."

Na'e fakamo'oni 'a 'Eletā 'Oakesi 'o kau ki hono ma'u ha fakamo'oni mei he Laumālié kuo teuteu mo fili 'e he 'Eikí 'a e kau taki kuo uiui'i. Na'e lea foki 'a 'Eletā 'Oakesi 'o kau ki he ngaahi fatongia fo'ou 'o ha siteikí.

Na'á ne pehē 'i he Fuakava Motu'á, na'e fakatatau ai 'e he palōfita ko 'Īsaiá 'a 'Isileli ki ha tēniti ne fakamalumu ai e fānau 'o 'Isileli. "Ko e Siasí he 'ahó

fakapēteliaké ho hohoko 'i he ha'a 'o 'Isileli 'a ia 'oku fakafou ai hono ma'u e ngaahi tāpuaki ma'ongo'ongá. 'Oku fakahaa'i mai foki 'e he tāpuaki fakapēteliaké 'a e ngaahi tāpuaki mo e tala'ofa te tau lava 'o ma'u 'o kapau te tau faivelenga."

Na'á ne hoko atu 'o pehē, "I he tupulaki ko ia 'a e Siasí 'i 'Initiá, 'e hokosia e taimi 'e ue'i fakalaumālie ai 'a e palōfitá ke langa ha tempale 'i 'Initia. 'Oku

**Lolotonga e
'a'ahi 'a 'Eletā
'Oakesi mo ha
kau taki kehe
'o e Siasí ki
Haitalapati 'i
'Initiá, na'a nau
fe'iloaki ai mo
ha kāingalotu
'e laungeau mei
'Initia, Nēpolo
pea mo Sulī
Langikā.**

ni 'oku hangē ia ha tēniti. 'Oku tau 'ilo'i kotoa pē ko e tēniti kuo pau ke poupu'i ia 'e ha ngaahi siteiki (papa tukituki). Ko 'eni kuo hoko 'a Haitalapati ko ha siteiki 'o Saione, 'e fie ma'u ai ke mou laka atu 'o fakahaa'i ha poupu 'oku lahi angé 'o fakafou 'i he vahehongofulú mo e kau faifekau."

Ko e ola hono fokotu'u 'o e siteikí, ko e lava 'a e kāingalotu 'i Haitalapati 'o ma'u honau tāpuaki fakapēteliaké. Na'e fakamatala'i 'e 'Eletā 'Oakesi 'a e kakano 'o ha tāpuaki fakapēteliaké 'o ne pehē ko e ngaahi tāpuakí ko ha "ngaahi potu folofola fakatātaha ia."

Na'e pehē 'e 'Eletā 'Oakesi, "Oku fakahaa'i mai 'e he tāpuaki

hanga 'e he siteiki kotoa pē 'oku fa'ú 'o fakalahi ange e faingamālie ke 'i ai ha tempalé. 'I hono fakahaa'i 'e he kakaí 'enau mo'ui taau mo mateakí, 'oku muiaki mai leva 'a e tempalé."

'I he faka'osinga e lea 'a 'Eletā 'Oakesi, na'á ne tuku ai ha tāpuaki: "I he fuofua siteiki ko 'eni 'i he fonua ma'ongo'onga ko 'Initiá, 'oku ou tāpuaki'i kimoutolu ke mou manatu'i e ngaahi akonaki 'o e houa ko 'eni. 'Oku ou tāpuaki'i kimoutolu ke mou manatu'i e ngaahi fuakava kuo mou fai 'i he taimi ne papitaiso ai kimoutolú. 'Oku ou tāpuaki'i kimoutolu ke mou manatu'i mo vilitaki ke tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá ke mou lava 'o fiefia 'i He'ene ngaahi tāpuakí." ■

Fakatapui 'e ha 'Aposetolo ha MTC Fo'ou 'i he 'Otu Filipaini

Na'e fakatapui 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā 'a e Senitā Ako'anga Fakafaifekau 'o e 'Otu Filipaini 'i he 'aho 20 'o Mē 2012, pea 'e lava ke nofo ai ha kau faifekau 'e toko 144 mei he 'Otu Filipaini, Kemipoutia, Hongo Kongo, 'Initia, 'Initonēsia, Mongikōlia, Pākisitani, Sulī Langikā, Taiuani mo Taileni. 'Oku ako 'i 'a e kau faifekau ko 'enī 'i he ngaahi lea fakafonu 'o honau takitaha fonua tupu'angá.

'Oku 'i he ongo fale 'o e senitā fo'ou ha holo lahi, fanga kī'i loki fa'anga liliu lea, fale komipiuta, 'ēlia fa'anga fō, fanga kī'i lokiako 'oku 'i ai hano me'angāue ki he sió mo e fangó pea mo ha fanga kī'i loki mohe ma'á e kau faifekau, loki ako mo ha 'ū 'ōfisi.

'I hono fai 'e 'Eletā Nalesoni 'a e lotu ke fakatapui e fale fo'ou ni, na'á ne fakahaa'i ai 'ene hounga'ia koe'uhī ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisi pea mo e kau faifekau mo e kāingalotu faivelenga he funga 'o e māmanī 'oku nau 'ofa mo tauhi ki he 'Eiki. Na'á ne kolea ha tāpuaki ma'á e Lepupelika Filipaini ke nau "fakaava ai pē 'a e matapā ko hono talitali lelei" e kau tamaio'eiki kotoa 'a e 'Eiki pea ke faitā-puekina 'a e kakai 'o e pulé'angá 'aki e "tau'atāinā pea nau ha'isia ke tupulaki 'i

he angamā'onī'onī, fakatu'asino mo fakalaumālie fakatou'osi."

Tempale Manasa Palāsilá 'a e Tempale Hono 138 'o e Siasí pea ko e Fika Ono 'i Palāsilá

'I he 'aho 10 'o Sune 2012, na'e fakatapui ai 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí, 'a e Tempale Palāsila Manasá—'a ia ko e tempale ia hono 138 'o e Siasí he funga 'o e māmanī pea ko e tempale hono ono 'i Palāsilá.

Na'e pehē 'e Palesiteni 'Ukitofa, 'e lava ke fakatatau e tui mo e mateaki ko ia 'a e Kāingalotu 'oku nofo 'i Palāsilá, 'a ia 'oku a'u hono kāingalotú ki he toko taha miliona tupú, ki he Vaitafe 'Amasoni—ki he'ene lolotó mo 'ene tafe mālohī.

Kuo fe'unga mo ha meimei tá'u 'e 20 e fononga 'a e kāingalotu 'o e Siasí mei Manasa, ko ha kolo 'oku fakamava-he'i 'e ha ngaahi vaitafe mo e vaotātā lalahi, 'i ha ngaahi kalavani ke nau ō ki he tempale 'i Sao Paulo 'i Palāsilá—ko ha fononga 'oku fe'unga mo ha 'aho 'e 15 'i he folau vaká mo e pasí—pea kimui ange ai ki he tempale 'i Kalakasi 'i Venisuelá—ko ha fononga pasí 'oku fe'unga mo ha 'aho 'e 8.

Na'e hoko 'a 'Eletā Kalauta R. Kositā 'o e Kau Fitungofulú ko e palesiteni 'o e

Misiona Palāsila Manasá 'i he taimi na'e fakaava ai 'i he 1990.

Na'e pehē 'e 'Eletā Kositā, "'Oku ou falala 'e femo'uekina 'aupito e Tempale Manasá he 'aho kotoa pē he 'oku 'ofa e kakai 'i he tempalé. 'Oku nau ako 'i 'enau fānaú ke nau 'ofa 'i he tempalé. 'Oku mahú'inga fau e tempalé kiate kinautolu."

Kātoanga 'i e he Kāingalotu 'o e Siasí 'i Ha'amoá e Ta'u 50 'o 'Enau Tau'atāinā, mo e 'Uluaki Siteikí

'I he Falaite ko e 'aho 1 'o Sune 2012, na'e kau fakataha ai ha Kāingalotu 'e toko 350 'i Ha'amoá, fakataha mo ha kau Ha'amoá kehe ki ha laka ko e fakamanatu e tau'atāinā, 'i he ngaahi hala 'o 'Apiá. 'I he tá'u 'e nimangofulu kuohilí 'i he 1962, na'e ma'u ai 'e he fonuá 'enau tau'atāinā mei Nu'u Sila.

Na'e kau atu ki ai e ngaahi kautahá, ngaahi ako'angá, ngaahi siasi fakalotofonuá pea mo ha ngaahi kautaha fakavaha'apule'anga. Na'e hanga 'e he fānaú ako Siasí 'o fakafiefia 'i ha kau mamata 'e toko tahamano 'aki 'enau kau laká.

Ka na'e 'i ai ha me'a makehe ai ki he kau Ha'amoá Siasí 'i he faka'osinga 'o e uike ko iá; ko e lava foki ia mo e tá'u 'e 50 mei hono fokotu'u 'o e fuofua siteiki 'i he fonuá, 'i 'Apia.

'I he Sāpate ko hono 3 'o Suné, na'e lea ai 'a 'Eletā Sēmisi J. Hamula mo 'Eletā Kēvini W. Piasoni 'o e Kau Fitungofulú, 'a ia ko ha ongo mēmipa 'o e Kau Palesitenisī Faka'ēliá, ki he Kāingalotú mo ha kau fakaafe 'i ha fakataha makehe na'e fakamafola ki he ngaahi falelotu Siasí 'i he fonuá.

Na'e pehē 'e 'Eletā Hamula ko e Palesiteni Faka'ēliá, 'i he hanga atu e Kāingalotu Ha'amoá ki he kaha'ú, 'oku nau taumu'a ai ke hokohoko atu 'enau tokoni mo fakamālohia e ngaahi fāmilí, tukui koló pea mo e pulé'angá. Na'á ne pehē, "'Oku tupu lelei 'aupito e Siasí heni pea 'oku tau tupulaki foki 'i hotau ngaahi fāmilí mo e mo'ui fakafō'ituituí 'i he'etau feinga ke muimui ki he ngaahi akonaki, sīpinga pea mo e fa'ifa'itaki'anga 'o Sisū Kalaisi." ■

'I he Senitā Ako'anga Fakafaifekau fo'ou 'i Filipaini, 'oku ako 'i ai ha kau faifekau 'e toko 144 mei Filipaini, Kemipoutia, Hongo Kongo, 'Initia, 'Initonēsia, Mongikōlia, Pākisitani, Sulī Langikā, Taiuani mo Taileni 'i he ngaahi lea fakafonua 'o honau fonua tupu'angá.

'Okú ne Langaki 'Eku Fakamo'oni

Kuó u lau mo ako faivelenga 'a e *Liahoná* talu mei he 1967, pea kuo tokoni ia ke u tupulaki fakalaumālie. 'Okú ou tatali he māhina takitaha ki he makasiní ke lava 'o fakamaama au pea u ongo'i 'a e ngaahi fana-fana mai e Laumālie 'o e 'Eikí pea mo langaki 'eku fakamo'oni ki he ongoongoleleí. 'Okú tautefito 'eku sa'ia' i he "Fa'ifa'itaki mo Faka-'apa'apa' i 'Etau Mātu'a Fakalangí" (*Liahona*, Fēpueli 2012, 80). Na'e lava ke mahino kiate au e tú'unga ne 'i ai e tokotaha fá'u tohí he ko ha taha tā fakatātā foki au.

Fabio Fajardo, Kolomupia

Ko ha Faiako mo ha Kaungāme'a

'Okú ou manako 'i he *Liahoná*—'okú ne ako'i au, poupou'i au mo fakatonutonu 'eku mo'uí. 'I he'eku lau ha ngaahi me'a lelei he pongipongi, 'oku ou feinga ke u toe lelei ange ai he 'ahó kotoa. 'Okú mālohi ange 'eku 'ofá mo 'eku tuí 'i he taimi 'oku ou lau ai e makasiní. 'Okú ou foaki foki 'o me'a'ofa'aki e *Liahoná* ki hoku ngaahi kaungāme'a. 'Okú ou fakamālō atu 'i ho'ó hoko ko ha faiako mo e kaungāme'a leleí!

Anastasia Naprasnikova, 'Iukuleini

Kātaki 'o 'omi ho'o faka-matalá pe ngaahi fokotu'ú ki he liahona@ldschurch.org. 'E lava ke fakanounou 'i 'a e ngaahi talí koe-'uhí ke lōloa fē'unga pe mahino.

'Okú ma'u 'i he makasini ko 'ení ha ngaahi fakamatala mo e 'ekitivití 'e malava ke ngāue 'aki ma'á e efiafi fakafāмили 'i 'apí. Ko e ni'ihí 'eni 'o e ngaahi sīpingá.

"'Okú Teuteu'i Kitautolu ki he Kaha'ú 'e he Mo'ui Fakapotopotó,"

peesi 12: Lau e ngaahi tafa'aki 'e ono 'oku lau ki ai e talanoá 'e lava ke tau hoko ai 'o mo'ui fakafalala pē kiate kitautolú. Ko e hā ha ngaahi me'a fakatu'upakē pe palopalema 'e lava ke tau faka'ehi'ehi mei ai 'o kapau te tau fakatupulaki 'etau mo'ui fakafalala pē kiate kitautolu he ngaahi tafa'aki ko 'ení? Fakaafe'i e kau mēmipa 'o e fāmilí ke nau fakakaukau 'i he fa'a lotu pe ko e fē ngaahi tafa'aki 'oku fie ma'u ke nau fakalalakala aí pea ke nau fokotu'u ha ngaahi taumu'a ke fakatupulaki 'enua mo'ui fakafalala pē kiate kinautolu 'i he ngaahi tafa'aki ko 'ení.

"Angama'a 'i ha Māmani Ta'e Angama'a," peesi 42: Mou alea'i mo e kau mēmipa 'o e fāmilí e ngaahi fehu'i 'oku fai 'i he fakamatalá. Fakakaukau ke ke vahevahe 'a e tefito'i mo'oni mo e ngaahi a'usia kuó ne fakamālohia ho'ó fakamo'oni ki he angama'á. Mou alea'i ha ngaahi founga ke

faka'aonga'i ai e fale'i mei he talanoá.

"Ke ke Poto mo Hoko ko ha Kaungāme'a," peesi 48: Kamata 'aki ha'o lau e kí'i sivi 'a 'Eletā Heili ki hono 'ilo'i e ngaahi kaungāme'a leleí. Fakakaukau ke mou alea'i 'a hono mahu'inga 'o e hoko ko ha kaungāme'a leleí. Fakaafe'i e mēmipa takitaha 'o e fāmilí ke nau fakakaukau ki ha founga 'e tolu 'e lava ke nau hoko ai ki ha kaungāme'a leleí.

"S'i'i Kaungāme'a," peesi 60, mo e **"Ko Hono Talitali Lelei ha 'Ēpoki Fo'ou 'o e Mo'ui,"** peesi 61: Lau e talanoa fekau'aki mo e fānau Palaimeli ko 'ení mo e founga 'oku nau teuteu ai ke hiki ki he Kau Finemuí mo e Kau Talavou. 'I ho'omou hoko ko ha fāmilí, mou alea'i 'a e me'a ne fai 'e he fānau ko 'ení ke nau teuteu aí. Fakaafe'i e kau mēmipa 'o e fāmilí ke nau lau e kí'i tohi *Fakalalakala Fakatāutahá* pe *Fatongia ki he 'Otuá* pea nau kumi ha fanga kí'i 'ekitivití 'oku nau mahu'inga'ia 'i hono fakakakato he kaha'ú.

Efiafi Fakafāmilí 'i 'Api 'e Taha, Lēsoni 'e Ua

'I ha pō 'e taha, na'e omi ai 'eku ongomātu'á mo e ongomātu'a 'eku fa'ée ke 'a'ahi mai ki he'emaui efiafi fakafāmilí 'i 'apí. 'Okú sa'ia 'eku fānau 'e toko tolú ke nau kau atu ki ai pea 'i he pō ko 'ení, ko hoku foha ta'u fitú na'e totonu ke ne fai 'a e lēsoní. Ne mau teuteu ha kí'i faka'alí'ali mo fakapipiki ha 'ū tā fekau'aki mo e Fakatupú pea ne mau ako mo toe vakai'i e me'a te ne ako'í. Na'e mateuteu mo loto vēkeveke hoku fohá.

Lolotonga e lēsoní, ne mau fakafanongo tokanga ki he fakamatala hoku fohá. 'I he 'osi 'ene fakamatalá na'e pehē leva 'e homa foha ta'u tolu ko Samuelá 'oku fie faiako mo ia. Ko ia ná'á ne to'o e 'ū fakatātaá 'o toe fokotu'utu'u kinautolu 'i he tēpilé.

Pea 'i hono kí'i le'o vaivai mo e fa'a hala 'ene pu'aki leá, na'e fai mai ai 'e Samuela ha lēsoni efiafi fakafāmilí 'i 'apí. Pea neongo na'e 'ikai ke ne mateuteu, ka ná'á ne fakafanongo. Ná'á ne fakamatala'i mai e founga na'e fakatupu ai e māmaní mo fakamatala'i mai e 'ofa 'a Sisū Kalaisi ma'amautolu takitahá.

Ne mau ofo he vakai ki he faingofua 'ene fai e lēsoní—'o hangē ko ia ne fai 'e hono ta'oketé. Na'e ofo mo fiefia 'eku ongomātu'a mo 'eku ongo kuí. Na'e lava ke mau mamata ki he 'ofa 'oku ma'u 'e he longá'i fānau ko 'ení ki he ongoongoleleí—kae pehē ki he 'ofa 'oku ma'u 'e Sisū Kalaisi ma'anautolú.

Lizbeth Sánchez Fajardo, Mekisikou

'OKU HOKOHOKO MAI PĒ E HOKO 'A E NGAAHI ME'A LELEÍ

Fai 'e Caitlin A. Rush

Ko ha pō Falaite angamaheni pē 'eni. Ne u nofo ai mo hoku ngaahi kaungāme'a ofi 'i hoku 'apí hili ha 'amau sio faiva, 'o mau talanoa le'o si'i mo mau kakata le'o lahi. Ne 'i ai ha ongo 'i fiamālie mo 'oni pea 'ikai lava ke tuku 'eku malimalí 'i he vilo takai 'emau fepōtalanoa 'aki 'i he lokí. Ne 'i ai ha ni'ihi ne mau toki maheni pē he ngaahi māhina si'i kuo 'osí; pea ko e ni'ihi ne u 'ilo ha ta'u 'eni 'e 25.

Ne a'u ki ha taimi ne mau fevahevahe 'aki ai mo e ngaahi kaungāme'a fuoloá ni ha ngaahi manatu melie ki he ni'ihi homau ngaahi kaungāme'a he kolisí 'i he ngaahi ta'u kimu'á. 'I he 'emau talanoá, ne u fakakaukau ki he 'eku 'ofa ki he ngaahi kaungāme'a ko 'ení, 'emau fa'a fiefiá, pea mo 'emau vāofi. Ko 'eni kuo mau 'osi mei he akó pea hiki ki ha ngaahi feitu'u kehekekehe 'o e māmaní, pea 'ilo 'oku mau 'i ha ngaahi tūkunga ne 'ikai ke mau 'amanaki ki ai. Ne u ki'i māpuhoi he mole 'a e ngaahi ongo ko iá, peá u sio takai he lokí ki he ngaahi fofonga malimali na'a nau 'ātakai 'i au he taimi ko iá pea ha'u fakafokifā ai ha fakakaukau kiate au: *'oku hokohoko mai pē e hoko 'a e ngaahi me'a leleí.*

Ne hoko e fakakaukau mahinongofua ko iá ko ha me'a mahu'inga kiate au, tautautefito he na'á ku faingata'a ia ma'u pē he fehanga-hangai mo e liliú peá u momou ke tukuange e ngaahi me'a 'oku leleí. 'Oku ou manatu 'ofa ki he kuohilí neongo 'oku ou kei 'i he lolotongá, 'o u hoha'a ke fiefia kakato he taimi ko ē 'a ia 'oku ou 'ilo 'i fakapapau 'oku ou mo'ui

'I he 'eku hoko ko ha taha 'oku fakame'apango-ia he liliu vave 'a e lolotongá 'o kuohilí, ne u hounga'ia 'i he fakamanatu ko ia ke fiefia 'i he taimí ni pea hanganaki atu ki he kaha'ú.

aí. 'Oku ou 'ilo ko e taimi 'oku ou ma'u ai ha me'a leleí, 'oku ou fie puke ma'u ia 'o 'oua 'e toe tukuange; ko e pō Falaite fakafiemālie mo fakafiefia ko 'ení, ko e taha ia 'o e ngaahi taimi lelei ko iá. Ko e angamaheni, ko e taimi ko ia 'oku ou 'ilo 'i ai e lelei e me'a ko iá, 'oku ou fakakaukau leva ki he vave e mavahe atu 'a e me'a kotoá, pea 'e faifai pē pea 'e mole ki he taimí pe tūkunga.

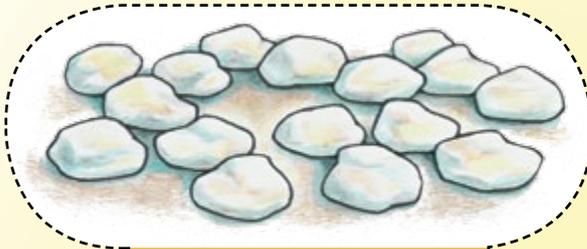
Ka ko e pōnī, ne 'ikai ha loto fakame'a-pango'ia. 'I he 'eku tangutu fakalongolongo, 'o 'ātakai 'i au 'e he kakai ne u 'ofa aí, ne u 'ilo 'i neongo kuo pau ke fakanatula e ngata ha ngaahi me'a lelei pea pau ke hoko ha ngaahi me'a faingata'a 'i he kaha'ú, 'e kei hokohoko mai pē e ngaahi me'a leleí. Pea te nau kei hoko mai pē—'o kapau te u faka'atā ke nau hoko mai. Neongo na'e hiki e ni'ihi 'oku ou 'ofa aí, 'e fetongi ia 'e ha kakai fo'ou mo fakafo pea mo ha ngaahi a'usia ne 'ikai te u 'amanaki ki ai.

'Oku faingata'a he taimi 'e ni'ihi ke hoko atu, ka kuo pau ke tau fai ia. 'Oku 'ikai 'uhinga e hoko atú ke fakangalo 'i e ngaahi kaungāme'a, mo fakamālohi 'i ke ngalo e ngaahi manatú. 'Oku 'uhinga ia ke fakaava hotau lotó ki ha fiefia mo ha ngaahi a'usia lahi ange.

Hili ha ngaahi uike mei he Falaite ko iá, ne tukuange e kau palesitenisí 'o e kakai lalahi kei takavou 'i he kolo ne u 'i aí. Mahalo 'e lava ke fakamo'oni ki ai ha taha pē kuo 'i ha ki'i kolo tokosi'i, ne faingata'a ke fakakaukau ki he me'a 'e hoko 'i he 'ikai ke lava 'o fakafalala homau koló ki he kau tangatá ni pe ko honau malí, 'a ē kuo mau 'ofa mo falala aí. Ka ne u kuikui peá u toutou fai 'a e ngaahi leá ni kiate au pē, 'a ē ne u ma'u he Falaite ko iá: *'oku hokohoko mai pē e hoko 'a e ngaahi me'a leleí.* Ne u ma'u ai ha fakafiemālie pea mateuteu ki he liliú.

Ko e liliú ko e founga ia 'a e 'Eikí. 'Okú Ne finangalo ke tau fiefia pea tupulaki. Ke tau loto vékeveke ke hoko atu 'etau mo'uí. Ko e mo'uí ko ha fononga, pea lolotonga 'etau fiefia 'i he lolotonga ní mo teuteu ki he ngaahi faingata'a kuo pau ke hoko maí, kuo pau ke tau 'unu ki mu'a, ma'u ha 'amanaki lelei, mo fakaava hotau lotó ki he ngaahi a'usia mo e ngaahi me'a lelei kuo pau ke hoko maí. ■

Ihe ngaahi makasini lahi 'o e *Liahona* 'o e ta'u ní, 'oku 'i ai ha seti 'o e ngaahi fakatātā 'o ha kakai mei he Tohi 'a Molomonā. Kosi'i kinautolu pea kuluu'i pe fakapipiki 'aki ha tepi ki ha pepa fefeka, ngaahi tangai pepa iiki, pe ngaahi va'akau ki he ngāue fakamea'á. Tauhi e seti takitaha 'i ha sila pe tangai, fakataha mo ha faka'ilonga 'okú ne fakamatala 'i 'a e feitu'u 'e ma'u ai e talanoa fakafolofola 'oku 'alu fakataha mo e ngaahi fakatātā 'o e kakai.

Maka

Sīsū Kalaisi

Tokoua 'o Sēletí

Ngaahi Vaka Lafalafá

Ko Hono Tataki e Kau Sēletí ki he Fonua 'o e Tala'ofá

'Eta 1-3, 6

Kuo ako'i mai 'e he Kau Palesitenisi 'Uluaki mo e Kolumu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá "'oku fa'u mo pukepuke 'a e nofomali mo e ngaahi fāmili 'oku fiefiá 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e tuí, lotú, fakatomalá, fa'a fakamolemolé, faka'apa'apá, 'ofá, manava'ofá, ngāué, pea mo e ngaahi 'ekitititi 'oku fakatupulaki" ("Ko e Fāmili: Ko Ha Fanongonongo Ki Māmani"). Ke ma'u ha ngaahi fakakaukau ki hono faka'aonga'i e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni 'i ho'o mo'ui mo e fāmili, vakai ki he peesi 4, 16, 20, mo e 22.

SIASI 'O
SISŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONIFONI
'I HE NGA'HI 'AHO
KIMUI NI